

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNİN MİZAH SÖZLÜĞÜ

EYLÜL SENA ERGUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HAZAR

DÜZCE, 2023

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNİN MİZAH SÖZLÜĞÜ

EYLÜL SENA ERGUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HAZAR

DÜZCE, 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNİN MİZAH SÖZLÜĞÜ

Eylül Sena ERGUN tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR

Düzce Üniversitesi

İmza:

Doç. Dr. Şahru PİLTEN UFUK

Sakarya Üniversitesi

İmza:

Dr. Öğr. Üyesi Aybüke Betül DOĞAN

Düzce Üniversitesi

İmza:

Tez Savunma Tarihi: 20.07.2023

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Tarih

(İmza)

Adı SOYADI

TEŞEKKÜR

Öğrencisi olmaktan büyük memnuniyet duyduğum Sayın Hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Hazar'a, tezin yazım sürecinde bilgi ve deneyimlerini benimle paylaştığı ve göstermiş olduğu ilgi, sabır ve anlayışlı yaklaşımı için teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Tahsil hayatım boyunca maddi ve manevi olarak hep yanımda olan babam Sadi Ergun, annem Güler Ergun ve abim Emrullah Ergun'a teşekkür ederim. Bugüne dek, bana rehberlik eden tüm hocalarıma şahsıma kattıkları bilgi ve değerler için minnettarım. Tez yazma sürecinde gösterdikleri moral, motivasyon ve dostluk için arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Temmuz 2023

Eylül Sena Ergun

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	
BEYAN.....	
TEŞEKKÜR.....	
İÇİNDEKİLER	
KISALTMALAR.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA ARACI.....	1
C. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	3
D. ARAŞTIRMANIN VERİ TABANI.....	4
E. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ALANYAZIN ÇALIŞMASI	13
1. BÖLÜM: MİZAH	16
1.1. MİZAH VE GÜLME	16
1.2. MİZAH VE KÜLTÜR.....	17
1.2.1. Türk Kültüründe Mizah.....	17
1.3. MİZAH KURAMLARI	19
1.3.1. Üstünlük Kuramı	19
1.3.2. Uyumsuzluk Kuramı	20
1.3.3. Rahatlama Kuramı	22
1.3.4. Bergson Kuramı	23
2. BÖLÜM: TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ'NDE MİZAH	26
2.1. ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ	26
2.1.1. Köktürkçe.....	26
2.1.2. Eski Uygur Türkçesi	28
2.1.3. Karahanlı Türkçesi.....	29
2.2. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ	32

2.2.1.	Harezm Türkçesi	32
2.2.2.	Kıpçak Türkçesi	34
2.2.3.	Eski Anadolu Türkçesi	35
2.2.4.	İlk Çağatay Türkçesi	36
2.3.	YENİ TÜRKÇE DÖNEMİ.....	36
2.3.1.	Çağatay Türkçesi.....	36
2.3.2.	Osmanlı Türkçesi	39
2.4.	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ.....	46
2.4.1.	Uzak Lehçeler	46
2.4.2.	Kuzey Kıpçak Grubu.....	47
2.4.3.	Karluk Grubu	48
2.4.4.	Oğuz Grubu.....	49
3.	BÖLÜM: MİZAH ÇÖZÜMLEMESİ.....	52
3.1.	İNSANA DAİR KAVRAMLAR	52
3.1.1.	İnsana İlişkin Kavram ve Olguları Hayvanla İlişkilendirme.....	52
3.1.2.	İnsana İlişkin Fiziksel Özellikler.....	55
3.1.3.	İnsana İlişkin Karakteristik ve Duygusal Özellikler	57
3.1.4.	İnsana İlişkin Sözel Davranışlar.....	60
3.1.5.	İnsana İlişkin Fiziksel Davranışlar	62
3.1.6.	İnsan ve Akıl	65
3.2.	İNSANIN SOSYAL İLİŞKİLERİ VE TOPLUMDAKİ STATÜSÜ....	65
3.2.1.	Kadın-Erkek İlişkileri.....	66
3.2.2.	Akraba, Dost, Arkadaş İlişkileri.....	68
3.2.3.	Kadın ve Erkeğin Konumu.....	69
3.3.	ADALET, EKONOMİ, MESLEK VE HASTALIK KAVRAMLARI	70
3.3.1.	Adalet	70
3.3.2.	Ekonomi	70
3.3.3.	Meslek.....	70
3.3.4.	Hastalık	72

3.4.	SİYASAL KAVRAMLAR.....	72
3.5.	SAVAŞ KAVRAMLARI	73
3.6.	YAŞAM, ÖLÜM VE DÜNYA.....	74
3.6.1.	Yaşam.....	74
3.6.2.	Ölüm.....	76
3.6.3.	Dünya	77
3.6.4.	Hava Olayları	77
3.7.	DİNİ TERİMLER	78
3.7.1.	Ahiret.....	80
3.7.2.	Cennet	81
3.8.	BİTKİ, YİYECEK, İÇECEK, GİYECEK VE EŞYALAR	81
3.8.1.	Bitki, Yiyecek ve İçecek	81
3.8.2.	Giyecek ve Eşyalar.....	83
3.9.	YER VE MEKÂN KAVRAMLARI	85
3.10.	ANLAM OLAYLARINA GÖRE MİZAH.....	86
3.10.1.	Alışılmamış Bağdaştırma	86
3.11.	AHENK UNSURLARINA GÖRE MİZAH	87
3.11.1.	Tekrarlama	87
4.	BÖLÜM: MİZAH SÖZLÜĞÜ	88
	SONUÇ.....	104
	KAYNAKÇA	110
	ÖZGEÇMİŞ.....	

KISALTMALAR

Alt.: Altayca

Ar.: Arapça

B: Batı

BK: Bilge Kağan

ÇB: Çaçtanı Bey

D: Doğu

DLTT: Divanu Lügat-it-Türk Tercümesi

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

EUyg.: Eski Uygurca

ErT.: Erişim Tarihi

Far.: Farsça

G: Güney

K: Kuzey

KT: Kül Tigin

KTS: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü

Soğ.: Soğdca

TT: Türkiye Türkçesi

Tr.: Türkçe

TDK: Türk Dil Kurumu

T: Tonyukuk

ÖZET

TÜRK DİLİNİN MİZAH SÖZLÜĞÜ

EYLÜL SENA ERGUN

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Hazar

Temmuz 2023, 114 sayfa

Bu çalışmanın temel amacı, geçmişten günümüze Türk dili ve lehçelerinde, mizahın çeşit, unsur ve kuramlarının nasıl meydana geldiğini ve tarih sürecinde Türk dilinde mizahın ne çeşit anlam değişimlerine uğradığını bulmak ve Türk dilinin zenginliğini ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında Türk dili ve lehçeleri, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe ve Çağdaş Türk Lehçeleri olmak üzere dört dönemde incelenmiştir. Her döneme ait eser ve sözlük incelemesi yapıp mizah anlamı katan kelimeler toplanmıştır. İncelenen sözlük ve metinlerde mizah anlamı katan kelimeler tarama usulüyle derlendikten sonra sözlük formunda listelenmiş daha sonra bu kelimeler çözümlenip anlam olayları açıklanmıştır.

Çalışma sonucunda Türklerin sözlü ve yazılı edebiyatında var olan mizahın Köktürkler zamanından beri var olduğu ve mizahın eski bir yazı dilinde meydana geldiği, zaman geçtikçe mizahın dönemlere göre şekillendiği, Türklerin gülmeye önem verdiği, mizah ürünleri geliştirdikleri ve mizahı söz varlığı, şiir, hikâye, dergi vb. pek çok alan, mekân ve anlatım türünde kullandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, Mizah, Mizah sözlüğü, Türk dili ve lehçeleri.

ABSTRACT

HUMOR DICTIONARY OF TURKISH LANGUAGE

EYLÜL SENA ERGUN

Düzce University

Graduate School of Education, Department of Modern Turkish Language

Master's Thesis

Thesis Advisor: Assistant Professor Dr. Mehmet Hazar

July 2023, 114 pages

The main objective of this study is to explore how various forms, elements, and theories of humor have evolved in the Turkic language and dialects from the past to the present, and to identify the different semantic shifts humor has undergone in the history of the Turkic language, thus showcasing the richness of the Turkic language.

Within the scope of the study, four periods were examined: Turkic language and dialects, Old Turkic, Middle Turkic, New Turkic, and Contemporary Turkic Dialects. Works and dictionaries belonging to each period were analyzed, and humorous words were collected. After scanning the examined dictionaries and texts for words with humorous connotations, these words were compiled in dictionary form. Subsequently, these words were analyzed, and their semantic aspects were explained.

The result of the study reveals that humor existing in Turkic oral and written literature has been present since the time of the Köktürks, and that humor emerged in an ancient written language. Over time, humor has evolved according to different periods, showcasing that Turks place importance on laughter. They have developed humorous works and have employed humor in various realms, spaces, and narrative forms such as vocabulary, poetry, stories, magazines, and more.

Key Words: Satire, Humor, Humor dictionary, Turkic language and dialects.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, geçmişten günümüze Türk dili ve lehçelerine ait, mizah anlamı katan kelimeleri bulmak ve bu kelimelerde mizah kuramları ve anlam olaylarının nasıl meydana geldiğini göstermektir. Bulunan kelimeler doğrultusunda, tarihi seyir içerisinde, Türk dilinde mizahın ne çeşit anlam değişimlerine uğradığını bularak Türk dilinin zenginliğini ortaya koymaktır.

Türk mizah tarihine baktığımız zaman Âli Bey'in *Lehçetü'l-Hakâyık* adlı mizah sözlüğü, "Ebusüreyya Bey'in *Lügât-ı Cedide*"si (Tuncer, 2021: 293) mizah sözlüğü olarak karşımıza çıkar. Bu sözlükler yazarın hayal gücü ile ortaya konulmuş kelimelerden oluşmaktadır. Fakat bu çalışma, eser ve sözlük taraması sonucu bulunan mizah kelimelerinden oluşmaktadır.

Türk dili ve lehçelerinin tarihi dönemlere göre ele alınıp üzerinde kapsamlı çalışmanın olmaması ve Türk mizah sözlüğü üzerine yapılan çalışmaların azlığından dolayı, bu çalışmanın geçmişten günümüze var olan Türk diline ve Türk mizahına katkı sağlayacağı inancındayız.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA ARACI

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm: "Mizah" adlı bölümdür. Bu bölüm, "Mizah ve Gülme", "Mizah ve Kültür" ve "Mizah Kuramları" adlı üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde çeşitli görüşler ışığında mizah sözcüğü açıklanmaya çalışılıp, mizah-kültür ilişkisi ve mizah kuramları hakkında bilgi verilecektir.

2. Bölüm: "Türk Dili ve Lehçelerinde Mizah" adlı bölümdür. Bu bölümde tarihi sınıflandırmaya gidilerek belirli tarihler içinde doğu ve batı Türkçesinin eş zamanlı geçen yazı dilleri aynı grupta değerlendirilmiştir. Buna göre, Eski Türkçe Dönemi için Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi; Orta Türkçe Dönemi için Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi; Yeni Türkçe Dönemi için Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi; Çağdaş Türk Lehçeleri için Çuvaşça, Yakutça ve Halaçça;

Altay Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ne ait eser ve yazı dili sözlüklerinde bulunan mizah sözcüklerine yer verilecektir. Bu sözcükler, doküman analizi yapılarak tarama usulüyle derlenmiştir. Eser taraması yapılırken kelime seçiminde dikkat edilen hususlar şunlardır;

Kelimeler anlam bakımından incelenmiştir. Eğer bir sözcük, mecaz anlamda verilmesine rağmen ilk anlamını hatırlatırsa gülünç bir durumun olması halinde sözlüğe eklenmiştir. Örneğin, *geri püskürt-* eylemi, mecaz anlamda kullanılmıştır. Fakat aklımıza ilk anlamının -bir insanı fiilen püskürtmek- gelmesinden dolayı bu kelime sözlüğe eklenmiştir.

Kelimeler mizah kuramları bağlamında incelenmiştir. Üstünlük, Uyumsuzluk, Rahatlama ve Bergson Kuramları doğrultusunda mizah anlamı katan kelimeler sözlüğe eklenmiştir. Fakat bu kelimeler toplanırken sözcükte anlam ilişkisine de dikkat edilmiştir. Üstünlük Kuramı için seçilen kelimeler üstünlük + anlam olayları bağlamında ele alınmıştır. Örneğin, *geri püskürt-*, *baş eğ-*, *diz çök-* eylemleri hem üstünlük anlamı içermesi hem de mecaz anlamda kullanılmasına rağmen aklımıza ilk anlamının gelmesinden dolayı sözlüğe alınmıştır.

Uyumsuzluk Kuramı bağlamında iki kelimenin yan yana gelmesi gülünç durum oluşturan, somutlaştırma/soyutlamanın olduğu (Örneğin, ‘‘Nefis: Köpek’’) ve alışılmamış bağdaştırmanın olduğu kelimeler sözlüğe eklenmiştir. Bu sözcükler içerisinde eser ve sözlük taramasında karşılaştığımız gülünç deyimler de dâhil edilmiştir.

Bergson Kuramı bağlamında söz komikliği (anlam olayları, söz sanatları, taşlama şiirleri bunun içine giriyor), hareket komikliği, durum komiği ve karakter komikliği içeren kelimeler sözlüğe eklenmiştir.

Fert ya da bir toplumun eleştirildiği, hicvedildiği kelimeler sözlüğe eklenmiştir.

3. Bölüm: ‘‘Mizah Çözümlemesi’’ adlı bölümdür. Bu bölümde ikinci bölümde bulunan mizah sözcükleri sınıflara ayrılarak tahlil edilecektir. Kelimeler isim ve fiil durumuna göre gruplandırılmıştır. Bulunan kelimelerde mizahın nasıl ortaya çıktığı ve kelimelerin nasıl bir mizah içerdiği anlatılacaktır.

Dördüncü ve son bölümde ise bulunan bu sözcükler alfabetik sırayla ‘‘Mizah Sözlüğü’’ başlığı altında verilecektir.

C. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Şüphesiz ki Türk Dilinin Mizah Sözlüğü bu çalışma ile sınırlı kalmaz. Şayet incelediğimiz eser ve sözlük sayısının fazlalığından dolayı her dil ve lehçe için en fazla 8 eser incelemesi ile sınırlı kaldık.

Çağdaş Türk Lehçelerinde, lehçe fazlalığından dolayı her grup için bir ya da iki tane lehçe incelemesi yapılmıştır. Oğuz Grubunun her kolu için bir lehçe ele alınmıştır. Doğu kolu için Türkmençe, batı kolu için Türkiye Türkçesi ele alınmıştır. Azerbaycan Türkçesi, Gagavuzca, Horosan Türkçesi incelenmemiştir. Karluk Grubu için Özbek Türkçesi incelenmiş, Uygur Türkçesi incelenmemiştir. Kuzey-Kıpçak Grubu için Altay Türkçesi ve Kırgız Türkçesi incelenmiş, Kazak Türkçesi incelenmemiştir.

Çağatay Edebiyatı 5 devrede incelenmiştir. Her devre ait eser ve sözlük incelemesinden dolayı Çağatay Türkçesine ait eser incelemesi fazladır.

Bazı lehçelerde çeviri eserlerin olmamasından dolayı sadece sözlük incelemesi yapılmıştır.

Kelimeler seçilirken mizah kuramları bağlamında sözcükte anlama dikkat edilmiştir. Bu kuramlardan biri olan üstünlük kuramına dair kelimeler seçilirken her üstünlük belirten kelime sözlüğe alınmamıştır. Her üstünlük katan ifade mizah içermeyeceği için o kelimedeki mizahı ortaya çıkaran anlam olayları ve söz komikliğine dikkat edilmiştir.

İncelenen kelimelere ait birden fazla anlam olaylarına rastlanmıştır. Bu anlam olaylarının olduğu kelimeler mizah çözümlemesi adlı bölümde kavramlar altında açıklanmıştır. Fakat sadece alışılmamış bağdaştırma için *Anlam Olayları* adlı başlık açılmıştır. Bunun sebebi, alışılmamış bağdaştırma için bulunan kelime sayısının fazlalığındandır.

Köktürkçe için incelediğimiz kaynaklar Orhon Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Ongi ve Küli Çor'dan oluşmaktadır. Fakat incelediğimiz bu yazıtlardan sadece Orhon Yazıtlarında mizahi unsuru görebildik. Bu sebeple Köktürkçe için sadece Orhon Yazıtlarıyla sınırlı kaldık.

Uygurca için Karabalgasun, Sevrey, Tes, Taryat-Terhin, Moyun Çor, Şine Usu, Süci Yazıtları, Altun Yaruk Yedinci Kitap, Aç Bars Hikayesi ve Eski Uygurca Dört Hikaye kitabı incelenmiştir. Bu inceleme sonucu Aç Bars Hikayesi ve Eski Uygurca Dört Hikaye kitabında mizahi unsurlarla karşılaştık. Bu sebeple saydığımız diğer yazıtlar çalışmamızın dışında kalmıştır.

D. ARAŞTIRMANIN VERİ TABANI

Bu çalışmada bulunan kelimeler doküman analizi yapılarak tarama usulüyle derlenmiştir. Türk Dilinin Mizah Sözlüğü 'nün hazırlanmasında başvurulan kaynaklara ait bilgiler aşağıda verilecektir.

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ için incelenen kaynaklar,

KÖKTÜRKÇE

Aksan, D. (2000). En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçimbilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler. İstanbul: Simurg.

Aydın, E. (2012). Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). Konya: Kömen Yayınları.

Ergin, M. (2011). Orhun Abideleri (45. Basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ölmez, M. (2012). Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük). Ankara: Bilgesu.

Tekin, T. (2014). Orhon Yazıtları (5. Basım). Ankara: TDK Yayınları.

Türk dilinin en eski metinlerinin yazılı olduğu taşlar olan Orhon Yazıtları ve Yenisey Yazıtları Köktürk alfabesiyle yazılmıştır. Bu eserlerde Köktürk devrinden kalma Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk ve Yenisey yazıtlarına ait metin-çeviri ve sözlük bölümleri bulunmaktadır.

UYGUR TÜRKÇESİ

Ahmet, Z. (2009). Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Bars' Öyküsü (Metin-Çeviri-Sözlük). Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bu çalışmada Eski Uygurca Altun Yaruk'a ait Aç Bars öyküsü ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, orijinal metin verildikten sonra günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

Demirci, Ü.Ö. (2014). Eski Uygurca Dört Çatik (1. Basım). İstanbul: Kesit Yayınları.

Bu çalışma, Eski Uygur edebiyatında dini kitap Daşakarmapathaavadānamālā adlı sūtra içerisinde yer alan, umumiyetle Buda'nın hayat hikâyelerini konu alan Çaştanı Beg, Maymunlar Beg'i, Dantıpalı Beg ve Mukaddes Tavşan çatiklerinden oluşmaktadır. Çatikler, Buda'nın hayat hikâyelerini konu edinen ve burkancılık inancına göre, burkanların yeniden doğuşlarını anlatan, sutralar içerisinde yer alan jatakalara Uygurların Çatik adını verdikleri olağanüstü hikâyeler olarak tanımlanır. Bu çatikler üzerine ilk olarak Alman Türkolog F. W. K. Müller çalışmıştır. F. W. K. Müller'in çalışmasına açıklamalar ekleyerek A. von Gabain, 1931 yılında Uigurica IV içerisinde bu çalışmayı neşretmiştir. Bu çalışmaların Türkçeye çevirisini Saadet Hirman yapmıştır.

KARAHANLI TÜRKÇESİ

Atalay, B. (1985a). Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi. cilt 1,2,3, Ankara: TDK Yayınları.

Dîvânü Lûgat-it-Türk, Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türk kelimelerini Arap usullerine göre sıralayıp anlamlarını anlattığı bir eserdir. Besim Atalay tarafından hazırlanan Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi üç cilt olarak incelenmiştir.

Ünlü, S. (2012a). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınları.

Karahanlılar, Türk dili tarihi seyri içinde sayıca az olmakla birlikte, temel başvuru eserlerinin verildiği dönemdir. Karahanlı Türkçesi kaynaklarının, geniş bir şekilde ele alınıp incelendiğini ve Türk dilinin diğer dönemlerine ait eserlerle ilgili çalışmalarda da yine Karahanlı dönemine ait eserlerin temel kaynak olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu sözlükte, Karahanlı döneminin, Divan-ı Hikmet dışındaki bütün eserlerinin söz varlığı örnekleriyle birlikte, ses ve şekil değişikliklerini de göstererek bir araya getirilmiştir.

ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ için incelenen kaynaklar,

HAREZM TÜRKÇESİ

Cihan, S. (2021). Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası) – (Giriş, Metin, Notlar,Sözlük, Dizin). Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zemahşeri tarafından 1128-1144 yılları arasında yazılan Mukaddimetü'l-Edeb, Arapça öğrenmek isteyenler için hazırlanmış kullanışlı bir sözlüktür. Eser, yazıldığı dönemin günlük yaşamına ilişkin zengin bir kelime hazinesine sahiptir: Dokumacılık, gemicilik, ayakkabıcılık vb. meslek grupları ve bunlara ait terimler; kavimler ve akrabalık isimleri; dini bilgiler; şifalı otlar, çeşitli hastalıklar, organlar vb. Bu nedenle Mukaddimetü'l-Edeb, yazıldığı dönemden günümüze kadar, pek çok dile tercüme edilmiş bir sözlüktür. Eserin Harezmi Türkçesi ile tercümeli nüshalarından yazılış tarihi belli olan en eski nüshası 347 varak olan Yozgat nüshasıdır.

Ünlü, S. (2012b). Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.

716 sayfa olan Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü, birçok Türkçe kelime ihtiva etmesi bakımından önemli olduğu kadar Türkçe söz varlığımızın tarihî süreç içerisinde hangi dönemlerde ne tür anlam incelikleri ve zenginlikleri kazandığı konusunda örnekler buldurmuş olması sebebiyle de önemlidir. Bu sözlükte Harezmi-Altınordu dönemlerine ait Cümcüme-name haricindeki bütün eserler incelenmiştir. Yer adları, özel adlar, şahıs adları, zamirler, birleşik kelimeler vb. bulunduran sözlükte toplam 8420 Türkçe kelime bulunmaktadır.

KIPÇAK TÜRKÇESİ

Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı R. (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (2. Basım). Ankara: TDK Yayınları.

338 sayfa olan bu sözlük, Kıpçak Türkçesi sahasında yazılmış eserlerin tek tek taranması ile ortaya çıkmıştır. Birçok orijinal Türkçe kelime ihtiva etmesi bakımından Türkçe söz varlığımızın tarihi akış içinde hangi dönemlerde ne tür anlam incelikleri ve zenginlikleri kazandığı konusunda kaynak bir sözlüktür.

Efendiyev, A. (2016). Kıpçakçada Soyut Kelimeler.

Bu eser, Kıpçak Türkçesi yadigârı eserlerin taranması sonucu bulunan Kıpçakça soyut kelimelerin incelemesini içermektedir.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Turan, F. (2001). Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügatı. İstanbul: Bay Yayınları.

Eski Oğuzca tercümesi olan bu eser, içerdiği kelime hazinesiyle birlikte Oğuz Türkçesinin alfabe, imlâ ve ödünç kelimelerini içerir. Tematik bir sözlüktür, çeşitli konularla ilgili kelimeler bir arada gösterilmiştir. Birinci bölümde genel bilgiler, imla ve gramer ikinci bölümde metin üçüncü bölümde ise sözlük verilmiştir.

Acar, E. (2019). Eski Anadolu Türkçesine ait bir Nehcü'l- Ferâdis (inceleme-sözlük-dizin) II. cilt 2, Ankara: Gazi Kitabevi.

720 sayfa olan bu eser, Nehcü'l Ferâdis'in Anadolu sahasında yazılmış, başka bir ifadeyle Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshasının inceleme-sözlük ve dizinden oluşan kitabıdır.

İLK ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

Deniz, A.Ç. (2019). Şahruh Miraçnamesi Tercümesi. İstanbul.

Bu eser, Timur'un oğlu Şahruh tarafından 15. Yüzyılın başında -1436 yılında Herat'ta Uygur harfleriyle Çağatayca/Harzemce olarak yazdırılan Miraçname metnini resimleriyle birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yeni Türkçe Dönemi için incelenen kaynaklar,

OSMANLI TÜRKÇESİ KLASİK DÖNEM

Avcı, İ. (2017). Enderunlu Vâsıf Divanı'nda Mizah. TEKE Dergisi, (6), s. 220-237.

Bu çalışmada, Enderunlu Osman Vâsıf'ın Divanı'nda yer alan mizahi şiirler üzerinde durulmuştur. On sekizinci asır ortalarında doğan ve 1824'te ölen Vâsıf, şairliği yanında iyi bir hattat ve besteleri günümüze ulaşmasa da yetenekli bir bestekâr olarak bilinmektedir. Ölümünden sonra Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî adıyla basılan yegâne eseri, hacimli sayılabilecek, içerisinde klasik şiirin hemen bütün nazım şekillerinden örnekler barındıran oldukça zengin bir divandır.

Ayan, E. (2002). Sürûrî ve Hezliyyâtı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bu çalışmada, Sürûrî'nin Divan'ı, Hezliyyat'ı ve tarihlerini içeren Mecmûa'sıyla üç eseri bulunmaktadır. Sürûrî'nin Hezliyyâtının transkripsiyonlu metni yer almaktadır. Ayrıca Türkçe arkaik kelimeler ve divan şiirinde sıklıkla geçmeyen kelimeleri içeren sözlük bölümü bulunmaktadır.

Çeltik, H. (2021). Nef'î Sihâm-ı Kazâ'dan Seçki. İstanbul: 160. Kilometre Yayınevi.

Bu çalışmada, Sihâm-ı Kazâ'nın tam metni bulunmamaktadır. Seçilen 165 manzumenin tam metni sansürlü olarak günümüz Türkçesiyle birlikte verilmiştir.

Çapraz, E. (2017). Osmanlı Dönemi Sözel Mizah Geleneğine Ait Bir Eser: Da'vâ-yı Tuyûr. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (41), s. 137-158.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemine ait ve Agâh Sırrı Levend'in 'gülmece' olarak nitelendirdiği, Da'vâ-yı Tuyûr' adlı bir anlatı ele alınıp anlatıdaki mizahla ilgili unsurlar tespit edilerek anlatının mizahî karakteri ortaya konulmuştur.

Erken, J. (2018). Necâti Bey Dîvânı 'nda Edebî Sanatların Mizah Yaratma İşlevi. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, c. 4 (8), 188-203.

Bu çalışmada, mizah, gülme kuramları, belâgat ve mizahı yaratmada bir araç olarak kullanılan edebî sanatlarla ilgili bilgi verildikten sonra bu kuramların ve edebî sanatların mizah, latîfe, hiciv, nükte ile olan ilişkisi bağlamında Necâti Bey Dîvânı'nda edebî sanatların mizah yaratma işlevi tespit edilmiştir.

Çavuşoğlu, M. (t.y.). Necati Bey Divanı Seçmeler, Tercüman 1001 Temel Eser 13.

Bu çalışmada, Necati Bey Divanı'ndan seçme beyitler günümüz Türkçesine aktarılmış ve açıklaması yapılmıştır.

Erkul, R. (2016). Klâsik Türk Şiirinde Mizahın Hiciv Boyutunda Fuzûli Örneği. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, sayı 5, s. 263-271.

Bu çalışmada, Fuzûlî'nin, nükteli beyitleri, şiirleri ele alınıp mizah edebiyatındaki yeri değerlendirilmiştir.

Özdemir, Ö. (2011). Şeyhi- Hârnâme. İstanbul: Kapı Yayınları.

Bu çalışmada, Türk mizah edebiyatının ilk örneklerinden olan ve temiz bir Türkçe ile yazılıp 600 yıllık yolculuktan sonra günümüze değin ulaşan Şeyhi'nin Hârnâmesi aslı ve günümüz Türkçesi ile birlikte sunulmuştur.

Ün, C. (2008). Nâbî'nin Bir Latifesi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1, s. 241-254.

Bu çalışmada, Nâbîye ait bir münşeat 'da bulunan latifeli mektubun günümüz Türkçesine çevrilmiş versiyonu verilmiştir.

YENİ OSMANLICA

Kabacalı, A. (2003). Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik- - Hayatı, Kişiliği, Şiirleri (5. Basım). İstanbul: Özgür Yayınları.

Bu çalışma, Neyzen Tevfik'in şiirlerinin yanında nükte ve fıkralarını da barındırmaktadır. Şiirler adlı bölümde Neyzen Tevfik'in yazmış olduğu dörtlükler, ikilikler ve öteki şiirleri bulunmaktadır.

İpek, A. (2016). Edebiyatımızda Mizah ve Hiciv Unsuru Olarak Kedi ve Kânî ile Namık Kemal'in Hirre-Nâmesi. Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu. Rize, Türkiye.

Bu çalışmada, İslam öncesi ve İslami toplumlarda inanç, mit, sembol gibi çeşitli yönleriyle karşımıza çıkan kedinin 18. yy. divan şairlerinden Tokatlı Ebûbekir Kânî'nin "Münşeât"ı ile Tanzimat Devri'nin sanat, düşünce ve siyaset adamlarından Namık Kemal'in "Kedi Mersiyesi"nde bir mizah ve hiciv unsuru olarak nasıl işlendiği anlatılmaktadır.

Şahin, A.G. (2016). Hüseyin Suat Yalçın'ın Gâve Destanı. Yeni Türk Edebiyatı, (17), s. 127-148.

Servet-i Fünun dönemi şairlerinden Hüseyin Suat Yalçın 1908'den sonra siyasî, sosyal ve şahıslara yönelik konularda yazmaya başladığı mizahî şiirlerini Gâve Destanı adlı eserinde toplamıştır. Bu çalışmada, Hüseyin Suat Yalçın'ın eseri içerik bağlamında incelenerek, mizah kültürüne hangi yönleriyle katkı sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

Abik, A. D. (2006). 'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Bu çalışma, Hamsetü'l-Mütehayyirin'in Topkapı, Süleymaniye, Paris nüshaları olmak üzere üç nüshaya dayanan karşılaştırmalı metninden, metnin Türkiye Türkçesine çevirisinden, dikkat çeken bazı kullanımlara ilişkin açıklamalardan ve dizinden oluşmaktadır.

Aslan, Ü. (2020). Hücendî-Letâfet-nâme On Aşk Mektubu, Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

15. yüzyılın başlarında yazıldığını tahmin ettiğimiz Letâfet-nâme âşıktan sevgiliye hitaben yazılmış on mektuptan oluşmaktadır. Çalışmada önce deh-nâme kavramı ve türün ortaya çıkışı üzerinde durulmuş, daha sonra ilk örnekler olan Fars edebiyatındaki deh-nâmelerle ilgili bilgi verilmiş, ardından Türkçe kaleme alınmış dehnâmeler zikredilmiştir. Hucendî'nin Letâfet-nâme'si başlıklı sonraki bölümde şairin hayatına dair bilgiler değerlendirilmiş ve eseri incelenmiştir. Letâfet-nâme üzerinde yapılan önceki çalışmalara değinildikten sonra eserin metni ve çevirisi verilmiştir.

Atalay, B. (1970). Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Bu eser, Türkiye'de Abuşka Lûgatı diye anılan ve Batı ilim dünyasında yüz yıldan beri tanınan bir Çağatay Dili Sözlüğü'dür. Eserde her maddeden sonra beyit örneği verilmiştir.

Eraslan, K. (1999). Mevlâna Sekkâki Divanı. Ankara: TDK Yayınları.

Mevlâna Sekkâkî Divanı, klasik Çağatay edebiyatının ilk eserlerinden biri olması sebebiyle büyük bir önem taşır. Hacim bakımından küçük, muhteva bakımından ise çok önemli olan Sekkâkî Divanı, klasik Orta Asya edebiyatının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Kemal Eraslan'ın hazırladığı, Mevlâna Sekkâkî Divanı; "Önsöz", "Kısaltmalar", "Giriş", "İmlâ ve Dil Özellikleri", "Metin", "Nüsha Farkları", "Çeviri", "Notlar", "Dizin", "Bibliyografya" ve "Tıpkıbasım" bölümlerinden oluşmaktadır.

Ölmez, Z.K. (1996). Şecere-, Terâkime Türkmenlerin Soy Kütüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Bu çalışmada, Klasik Çağatay Edebiyatı'nın gerileme ve çöküş devri şairi Ebülğazi Bahadır Han'a ait Şecere-i Terâkime adlı eser incelenmiş metnin günümüz Türkçesiyle çeviri ve açıklaması verilmiştir.

Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.

Toplam 1286 sayfa olan bu sözlük, Çağatay Türkçesini oluşturan bütün dönemlere ait yaklaşık 25 eserin incelenmesi sonucu hazırlanmıştır.

Çağdaş Türk Lehçeleri için incelenen kaynaklar,

Fener, K. (2019). Boris Çındıkov'un Seçme Hikayeleri Esasında Çuvaşçada Kelime Grupları. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bu çalışmada, Çuvaşçanın kelime grupları eş zamanlı olarak incelenmiş ve Türkiye Türkçesinin kelime gruplarıyla karşılaştırılarak benzer ve farklı yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Boris Çındıkov'un Tuhsa Kayıççen "Ayrılmadan Önce" adlı hikâye kitabından seçilen hikâyelerinin transkripsiyonu yapılmış daha sonra metnin Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Gökdağ, B.A. ve Doğan T. (2016). İran'da Türkler ve Türkçe. Ankara: Akçağ Yayınları.

Bu çalışmada Halaçça şiirler incelenmiştir. Kitapta yer alan şiirler, İran'da yaşayan Kaşkay, Horasan, Türkmen ve Halaç Türklerine mensup şairler tarafından "Haydar Baba'ya Selam" şiiri model alınarak yazılmıştır. Şairlerinin ses kayıtlarından deşifre edilerek yazıya geçirilen şiirler, İran'da Türkçenin bütün çalarlarını bir arada gösteren örnekler olması bakımından önemlidir.

Vasiliev, Y. (1995). Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.

Bu sözlük, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü esas alınarak hazırlanmış olup Sahaca kelimeler için 5 tane Yakut sözlüğünün geniş bir şekilde incelenmesiyle hazırlanmıştır. Sözlükte Türkiye Türkçesi kelimelerin Sahaca karşılıkları karşılaştırma yapmak amacıyla hem Lâtin alfabesiyle transkripsiyonlu olarak hem de Kiril alfabesiyle verilmiştir.

Naskali, E.G. ve Duranlı, M. (2019). Altayca-Türkçe Sözlük (2. Basım). Ankara: TDK Yayınları.

Bu sözlük, N. A. Bakakov ile T. M. Toşçakova'nın hazırlamış oldukları ve 1947 yılında Moskova'da basılan, 10.000 kelime içerdiği belirtilen Oyrotsko-Russkiy Slovar'ın Türkiye Türkçesine bir çevirisidir. Ayrıca 20. yy Altay yazarlarından İvan Şadoev'in *İrbizek* başlıklı hikâyesinin kelime kadrosu da sözlüğe eklenmiştir.

Madakeev, R. (2019). Kırgız Şairi Baydılda Sarnogoyev'in Şiirlerinin Tematik Açından İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Bu çalışmada Baydılda Sarnogoyev'in bütün eserleri dikkate alınarak şiirleri üzerinde tematik bir inceleme yapılmıştır. Tematik değerlendirmeler arasında kadın, aşk, doğa, dostluk vb. unsurlar yer almakla birlikte, özellikle onun eleştirel boyuttaki şiirleri dikkate alınarak hem bu yönüyle çağdaş Kırgız edebiyatına yaptığı katkıları hem de Kırgız halkının birliğinin sağlamaştırılmasındaki rolü ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise Baydılda Sarnogoyev'in şiirlerinden bir kısmı ve bir poeması (uzun şiir) Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Salman, R. (1997). Şükrulla-Kafansız Kömilganlar (Transkripsiyonlu Metin-Metin Türkiye Türkçesine Çevirisi-Dil Özellikleri-Sözlük). Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Bu çalışmada, Özbek Türkçesinin dil özellikleri fonetik, morfolojik ve sentaks olarak incelendikten sonra Şükrullah Yusufov'un *Kafansız Komilganlar* adlı hatıra romanının transkripsiyonlu metni ve günümüz Türkçesine çevirisi verilmiştir. Roman toplam 14 başlıktan oluşmaktadır.

Gurbannepesov, A. ve Atabeyev A. (1995). Çağdaş Türkmen Şiirlerinden Örnekler. (Aktaran: Himmet Biray, Nergis Biray). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bu çalışmada, Çağdaş Türkmen Şiirlerinin günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir. Toplam 551 sayfadır.

Nesin, A. (1970). Azizname 3 Taşlamalar. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Bu eserde, Aziz Nesin'in 90 adet taşlama içeren şiirleri toplanmıştır. Eser, toplam 184 sayfadır.

Morkoç, Ö. (2007). Sihâm-ı İlhâm. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Bu çalışmada, Türk edebiyatında hicvin gelişim süreci, Halil Nihad Boztepe'nin hayatı, karakteri, sanatı, eserleri üzerinde genel bilgiler verilmiş, Sihâm-ı İlhâm' da geçen siyasi ve edebî şahsiyetler üzerindeki övgü ve hiciv tespit edilmiştir. Şiirlerin biçim özellikleri verildikten sonra Sihâm-ı İlhâm'ın Latin harflerine aktarımı verilmiştir.

E. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ALANYAZIN ÇALIŞMASI

Güncel Türkçe Sözlükte, “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (ErT.: 9 Mayıs 2023) anlamına gelen sözlükler, alfabetik sıralamaya uygun olarak tasnif edilebildiği gibi, konu ve yöntem açısından farklı biçimlerde de düzenlenebilir. Sözlükler, “bir veya birden fazla dilin söz varlığını ele almaları”, “alfabetik sıradan hareketle hazırlanıp hazırlanmamaları” ve “ele alınan söz varlığının niteliği” (Tuncer, 2021: 288) gibi farklı ölçütlerle de sınıflandırılabilir. Bu sözlükler arasına mizah sözlükleri de dâhildir. Türk mizah tarihine baktığımız zaman Âli Bey’in Lehçetü'l-Hakâyık adlı mizah sözlüğü, “Ebussüreyya Bey’in Lügât-ı Cedide”’si (Tuncer, 2021: 293) mizah sözlüğü olarak karşımıza çıkar. Bu sözlükler, yazarın hayal gücü ile ortaya konulmuş kelimelerden oluşmaktadır. Fakat bu çalışma, eser ve sözlük taraması sonucu bulunan mizah kelimelerinden oluşmaktadır.

Araştırmamız sonucu mizah üzerine yapılan çalışmaları derledik. Bu bağlamda Türk Dilinin Mizah Sözlüğü ’nü hazırlarken metodolojik bakış açıları kazanma ve gelecek araştırmalar için önerilerin belirlenmesi için incelediğimiz kaynaklar şunlardır;

Eşiğül, E. (2002). Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bu çalışmada, mizah kuramları ve mizah çeşitleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Mizah Teorileri adlı başlıkta ana mizah kuramları dışında ekstra iki kuram daha incelenmiştir. Fakat biz çalışmamızda, bulduğumuz kelimeleri dört tane mizah kuramı üzerinden inceledik. Çalışma Cumhuriyet dönemi geleneksel Türk mizahı üzerine bilgi vermekte ve geniş bir bibliyografya çalışması sunmaktadır.

Yıldırım, T. (2006). Lehçetü'l Hakâyık'ta Mizah Söylemi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bu çalışmada, , Âli Bey’in Lehçetü'l Hakâyık adlı sözlüğündeki mizah söylemi “Mizah Söyleminin Yapısı ve İçeriği” ve “Mizah Söyleminin Çözümlemesi” başlıklı iki ana bölümde değerlendirilmiştir. Bu çalışma var olan bir mizah sözlüğünün ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve kelimelerin çözümlenmesinden oluşmaktadır. Tez çalışmamızda

bulduğumuz kelimeleri çözümlemede yeni bir bakış açısı kazanmamızda önem arz etmektedir.

Ün, C. (2008). *Nâbî'nin Bir Latifesi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1*, s. 241-254.

Alabbasi, A. (2011). *Türkiye' de Mizah: 1936-1948 Yılları Arası Karikatür Dergisi Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Ankara.*

Çetinkaya, Ü. (2011). *Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi. Turkish Studies*, c. 6/2, s. 39-74.

Oymak, A. (2013). *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap. Yayınlanmış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.*

Küçük, S. ve Ünal, Ü. (2015). *Deyimlerde Mizahi Unsurlar. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.*

Akgöl, A. (2016). *Atasözlerinde Mizahın İşlevi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.*

Erkul, R. (2016). *Klâsik Türk Şiirinde Mizahın Hiciv Boyutunda Fuzûli Örneği. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, sayı 5, s. 263-271.

İpek, A. (2016). *Edebiyatımızda Mizah ve Hiciv Unsuru Olarak Kedi ve Kânî ile Namık Kemal'in Hirre-Nâmesi. Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu. Rize, Türkiye.*

Avcı, İ. (2017). *Enderunlu Vâsıf Divanı'nda Mizah. TEKE Dergisi*, (6), s. 220-237.

Sevindik, A. (2017). *Türk Halk Kültüründe Mizah Ekolojisi. Yayınlanmış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.*

Çapraz, E. (2017). *Osmanlı Dönemi Sözel Mizah Geleneğine Ait Bir Eser: Da'vâ-yı Tuyûr. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), s. 137-158.

Akgöl, A. (2018). *Atasözlerinde Saldırgan Mizah Tarzının İşlevi. Söylem Filoloji Dergisi*, 3(1): 74-85.

Erken, J. (2018). Necâtî Bey Divânı 'nda Edebî Sanatların Mizah Yaratma İşlevi. HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi, s. 8, ss. 188-203.

Tuncer, H. (2021). Gözden Kaçmış Tefrika Bir Mizah Sözlüğü: Lügât-I Cedîde. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 69: 286-299.

İncelediğimiz çalışmalarda Türk mizahı daha çok bir mizah eserinin incelenmesi üzerinden ilerlemiş. Bu çalışmalar, sözlük ve eser taramasında mizah kelimelerini bulmamızda faydalı olmuş bizlere mizah hakkında fikir kazandırmıştır. Bizim çalışmamızı bu çalışmalardan ayıran en önemli husus, mizah unsuru barındıran kelimeleri bulmak için Türk dilinin, tarihi dönemlere göre ayrılıp incelenmesinde yatmaktadır.

1. BÖLÜM: MİZAH

1.1. MİZAH VE GÜLME

Aristoteles'ten günümüze kadar bütün düşünürlerin yanıt bulmaya çalıştığı gülme kavramı TDK'nin Türkçe Sözlüğü'nde "insanın hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurması" olarak karşımıza çıkar. Tipik bir insani etkinlik olan gülme, "o kadar temel, evrensel ve yararlı bir tepkidir ki, herhangi bir yerde ya da herhangi bir zamanda gülmeyen bir insan topluluğunu düşünebilmek güçtür" (Sanders, 2001: 24). Gülmenin tanımına baktığımız zaman olaylar, durumlar karşısında verdiğimiz bir tepki olarak görülür. Gülme sayesinde insanın hareket ihtiyacı karşılanır ve psikolojik rahatlama sağlanır. Kişinin içinde bulunduğu duygu varlığı/yokluğu durumu ile ilintili olan gülme ya kişinin fizikî bir etkiyle/duygu durum hâliyle ya da mizah olgusunun etkisi ile gerçekleşir" (Veren, 2017: 115). Bu bağlamda duygu-durum hâlinin ve dışsal bir etkinin (gıdıklanmak, çeşitli ilaçlara ve gazlara maruz kalma, bir etkinlikte başarılı olma gibi) dışında gülmeyi sağlayan bir diğer öge ise mizahtır.

Arapçadan dilimize geçen "şaka ve latife yapmak" anlamındaki mezh kökünden master ismi olan müzâh¹ yani mizah kavramı şaka, latife, eğlence anlamına gelir (Devellioğlu, 2015: 762). Mizah, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi olmakla birlikte zaman içinde daha ağır türleri de içine alan bir terim hâline gelmiştir. Mizahta temel hedef güldürme ise de çok defa güldürmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme ve iğneleme, düzeltme amaçları da gizlidir. "Gülme gibi bedensel bir tepkiyle başlayan mizah; başkaldırı, sosyal eleştiri, dikkat çekme, kınama, dışlama, alay etme, statü kazanma/kaybetme gibi psikolojik ve sosyolojik etkilerle sona erer" (Veren, 2017: 115). Bergson'un ifadesiyle mizah "ahlaki olanın bilimsel olana aktarılmasıdır." (2014: 83).

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "MİZAH" maddesi.

Bu bağlamda gülme, mizahın alkışıdır. Şaka ve latife kaliteli bir şekilde yapıldığında bir ödül olarak alkış yerine gülme meydana gelmektedir (Öngören, 1998: 15).

1.2. MİZAH VE KÜLTÜR

Bir topluma özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütününe kültür denir. Mizah ise o kültürü yansıtan bir aynadır. “Mizah sayesinde toplumun damıtılmış belleği, kültürü ve kültürel genetiği dolayısıyla da dünya görüşü geçmişten geleceğe aktarılır.” (Sevindik, 2017: 83). Mizahın kültürel bellekte karşılık bulması, çağrışım yapmasıyla toplumların kültürel belleklerindeki mizahi kodlara ulaşılır.

Her toplumun kendine ait belirli tipleri, sözlü ve yazılı unsurları, ifade biçimleri, icra yöntemleri, anlamları, felsefesi ve ortamları vardır. Bu sayede mizahi icralarda olduğu gibi, şiirsel biçimlendirme, kalıp ifadeler, ritimsel bütünlük, özel kelimeler; hatta ses, taklit, hareket ve mimik gibi unsurlar her toplumda kendi kültürel unsurlarına göre yer edinir.

1.2.1. Türk Kültüründe Mizah

IX. yüzyıl ve öncesinde Türklerde mizahın izleri sözlükler başta olmak üzere Eski Türkçe Metinlerinde bulunabilir. Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti't-Türk*’ünde mizahi unsurlar mevcuttur. Örneğin; “*eliklemek*: alay etmek (I: 307); *elük*: alay etme, maskaraya alma (I: 122); *katurmak*: sevinmek, öğünmek, gülmek (I: 516); *katgurmak*: gülerken katılmak (II: 188, 192, 201); *katurgan*: çok sevinen, çok öğünen, çok gülen (I: 516); *külmek*: gülmek (I: 29; II: 26, 35, 54, 65, 192, 249; III: 43); *kültürmek*: güldürmek (II: 195); *külgen*: daima gülen (II: 54); *külümsinmek*: gülümsemek, güler görünmek, gülümsenmek (I: 20; II: 259, 260); *okşamak*: okşamak şakalaşmak, benzetmek (I: 282, 283; II: 286); *yaltga*: bir şeyle alay etme (Yoltga, Yultga) (III: 432); *yaltga kılmak*: alay etmek, maskaraya almak (III: 432)” (Veren, 2017: 116). Bu örnekler bağlamında Türkler karşılıklı şakalaşıp gülmeyi günlük hayatta tepkisel bir dışavurum olarak kullanmaktadır. Ayrıca alay etme davranışı, üstünlüğe dayalı saldırı bağlamında ortaya çıkmaktadır. Feinberg gülme için, “İnsanlar, içinde nükte/şaka bile olmayan şanssızlıklara, ahlaksızlıklara hatta başkalarının zayıflıklarına da gülerler.” (Veren, 2017: 119) demektedir. Çin kaynaklarında “zayıflıklara gülme” kuralıyla özdeşleşebilecek Türk kültür motifleri mevcuttur. Buna örnek olarak Liu Mau-Tsai’nin aktardıkları şöyledir;

“Köktürkler yeni bir hükümdar seçildiğinde yüksek rütbeliler onu bir keçeğe oturttarak güneş yönünde dokuz kez döndürürler. Her dönüşte tebaa hükümdarı selamlar. Sonrasında ata bindirdikleri hükümdarın boğazına ipek bir bez dolayarak soluk alışı yavaşlayıncaya değin sıkırlar. Sonrasında bağı çözerek “Kaç yıl bizim hükümdarımız (kağan) olarak kalacaksın?” şeklinde sorarlar. Yarı baygın durumdaki Kağan süreyi açık seçik söyleyemez, ağzından karmakarışık dökülen sözcüklerden, hükümdarlık süresini tahmin ederlerdi” (Veren, 2017: 119).

Bu örnekten görüyoruz ki hükümdarın anlık zayıflığı soru soranlar için üstünlük oluşturur. Hükümdarın aceze düşmesi mizahın üstünlüğe dayalı saldırı işlevi bağlamında gülmeyi ortaya çıkarır. IX. yüzyıl ve öncesi Türkler mizahı keyif almak/ vermek, eğlenmek, üstünlüğe dayalı saldırı bağlamında gerçekleştirdikleri görülmektedir.

IX. yüzyıl sonrasında Türk mizahında ilk olarak Selçuklu mizahıyla karşılaşırız. “Dede Korkut hikâyelerinde beliren mizah, Keloğlan masalları, bir de Nasreddin Hoca fıkraları, Selçuklu mizahının başlıca örnekleridir” (Öngören, s. 43).

Örneğin, Dede Korkut Kitabı’nda kadınlar üzerinden mizahi yolla nasihatler verilmiştir. Kadına dair nasihatlerin verildiği bölümler şu şekildedir;

“Evin dayağı, solduran sop, dolduran top ve ne kadar desen bayağı şeklinde dört gruba ayrılmıştır. Evin dayağı hariç diğer üç tanımın mizahi birer ifade ile dile getirilir. Bunun sebebi bu üç örneğin olumsuz olmasıdır. Olumsuz tipler, küçük düşürülerek mizahi bir anlatım yoluyla aktarılmıştır. Sabah kalkar kalkmaz dokuz bazlama ile bir tahta kova yoğurdu yedikten sonra memnuniyetsiz bir şekilde yakaran ve daha varlıklı bir erkekle evlenmek için kocasının ölmesini isteyen kadın tipi solduran soptur. Yerinden zorla kaldırılan, elini yüzünü yıkamadan dışarı çıkarak bütün gününü dışarda geçiren ve öğleden sonra eve geldiğinde eve köpeğin, damanın girmiş olduğunu görünce komşularına, “neden evime göz kulak olmadınız?” diye söylenen kadın ise dolduran toptur. Kocasının sözünü dinlemeyen, memnuniyetsiz ve saygısız kadına bayağı tanımlaması yapılarak onun Nuh Peygamber’in eşiği asıllı olduğu söylenir.” (Güvenç, 2011: 163).

Selçuklu’nun yıkılması ve Osmanlı Devleti’nin kurulması ile Osmanlı mizahı devreye girer. Selçuklu mizahı, Osmanlı döneminde de halk arasında etkin biçimde varlığını sürdürebilmiştir. Osmanlı Devleti’nde gülmece, hem çok çeşitli hem de değişkendir. Osmanlının yapı taşları düşünüldüğünde çok kapsamlı bir mizah unsuruyla karşılaşırız. Bu bağlamda Osmanlı mizahı üç bölüme ayrılır;

1. Osmanlı’da Sözlü Mizah: Geleneksel halk tiyatrosu; Karagöz/Hacivat ve mani, masal, tekerleme, atasözü, destan, türkü vb. gibi eserlerini mizahla süslemiş, fıkralar ile karşılaştığımız halk (sözlü) mizahı.

2. Osmanlı’da Yazılı Mizah: Osmanlıda yazılı mizah dönemi, Divan, Tanzimat, Servet-i Fünûn Edebiyatı ve Milli Edebiyat dönemlerindeki gülmece ürünlerini kapsamaktadır.

3. Cumhuriyet Mizahı: Türk gülmececi üzerindeki son değerlendirme olan cumhuriyet mizahı, cumhuriyet toplumu içindeki mizahi kapsar (Usta, 2009: 58-80).

1.3. MİZAH KURAMLARI

1.3.1. Üstünlük Kuramı

Geçmişten günümüze insanın doğasında üstün olma çabası vardır. Bu çabanın sebebi rakip olarak gördüğü diğer insanları alt etmektir. Bu çaba sonucu üstün olmaya çalışan kişiler, belirli olay ve durumlarda gülünç hallere düşen bireyleri kendisinden beceriksiz, başarısız ve yeteneksiz görürler. Bunun sonucunda ortaya gülme çıkar. Bu tarz gülmede dikkatler kusur üzerine odaklanır, kişi kendisinden zayıf olan insanlara gülmekten zevk alır. Böylece gülen kişi gülünç durumdaki kişiye üstünlük kurmuş olur.

Üstünlük kuramı şu şekilde açıklanır:

“Hayat denilen mücadele ortamında insanlar birbirinin rakibidir. Kişi, özellikle de kusurlu ve yeteneksiz kişiler, ya rakibini alt etmek için onun kusurlarını arar ya da onun talihsiz bir anını bekler. Bu özürlerin kendinde olmaması yahut bu talihsizliğin kendi başına gelmemesi nedeniyle “birden bire duyulmuş bir gurur” ile güler. Gülme, âdeta alay yoluyla kazanılan bir başarı sonrası, kendi kendini kutlamadır. Bir başka deyişle bir “zafer kükremesi” dir” (Usta, 2009: 82).

Mizah ve gülmeyi üstünlük teorisiyle açıklayan bu kuramın ilk savunucusu Eski Yunan filozofu Platon’dur. Platona göre gülme “bir kişinin diğeri üzerinde üstünlük kurma isteğinin ifadesi”dir (Morreall, 1997: 8). Fakat bu gülme belirli bir kötümlemeyi içerir ve kötümleme zararlı bir şeydir. Öyle ki aşırı gülme sonucu kontrolümüzü kaybederiz ve insani yönümüzü de kaybetmiş oluruz.

Üstünlük kuramının bir diğeri savunucusu olan Aristoteles de Platon ile aynı görüşü savunur. Gülmenin aslında alayın bir türü olduğunu söyler. Ona göre nükte bile aslında adam edilmiş küstahlıktır (Morreall, 1997: 9). Gülerken aşağılık olanla ilgilendiğimiz için Aristoteles aşırı gülmenin iyi bir yaşamla uyuşmayacağını savunur.

Aristoteles her ne kadar gülmeye karşı olsa da Bergson, gülmenin haksızlık yapanları yeniden doğru yola sokan bir toplumsal düzenleyici olabileceğini söyler.

“Toplum önünde teşhir edilmek, bir başkasının gözünde küçük düşmek, sosyal ortamlarda herhangi bir sebeple kendini güçsüz hissetmek, alay objesi olmak, eleştirilmek, suçlanmak, reddedilmek, dışlanmak, yargılanmak, aşağılanmak, bilişsel algı mekanizmasıyla donatılan insana uygulanabilecek en yıkıcı sosyal cezalardır.” (Eker, 2017: 59).

Gülme, toplum tarafından toplum dışı bireye verilen düzeltici cezadır: “Gülmede her zaman, açıkça ifade edilmeyen, komşumuzu aşağılama ve bunun sonucunda da onu düzeltme amacını görürüz.” (Koestler, 1997: 40).

Yine *üstünlük kuramı* hakkında Platonla aynı görüşü savunan Morreall, gülme için “bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesidir”; Hobbes, “kişinin kendisini ötekilerle kıyaslayıp daha üstün görme duygusundan kaynaklanır.” (Sevindik, 2017: 119) şeklinde tanımlamıştır.

Küçük düşürme kuramının özü, Hobbes’un *Leviathan* yapıtında şöyle tanımlanır:

“*Gülme tutkusu, başkalarının zayıflığıyla ya da geçmişteki kendi zayıflığımızla yapılan karşılaştırma sonucu kendimizdeki bir üstünlüğün birden anlaşılmasından doğan ani bir zafer duygusundan başka bir şey değildir.*” (Koestler, 1997: 40).

Sonuç olarak, üstünlük teorisinin temelinde kişinin kendisini karşısındaki kişiden veya kişilerden şans, talih, fiziksel özellik, mevki, konum, statü ve mantıksal davranış bakımından, ayrıca tüm bu durumlar karşısında diğeri ya da diğerlerinden toplum karşısında daha iyi sinyaller aldığını düşünmesi açısından, olumlu ve iyi bulup üstünlük duygularını harekete geçirmesi yatmaktadır.

1.3.2. Uyumsuzluk Kuramı

İlk kez Aristoteles tarafından incelenen uyumsuzluk kuramının kökleri Eski Yunan dönemine kadar gider. Kant ve Scopenhauer tarafından geliştirilen, James Battie ile sistemleştirilen ve Fransız filozof Henri Bergson tarafından da savunulan bu kuram aynı zamanda bir karşıtlık temeline dayanır (Sevindik, 2017: 115). İnsan; nesnelere, olaylar arasındaki belirli bir kalıp ve düzenin arasında yaşadığı için belirli kalıplardan çıkıldığı zaman gülmeye başlar. Öyle ki bu durum umulmadık, mantıksız şeylerin karşıtlığından oluşur. Bu karşıtlık ise mizahı ortaya çıkarır ve gülme bu karşıtlığın bir tepkisidir. Pascal’ın belirttiği gibi “Kişiyi, umduğıuyla bulduğu arasındaki şaşkırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldüremez.” (Morreall, 1997: 25). Eker, bu durumu şu şekilde açıklar:

“*Yeryüzünde canlı-cansız bütün varlıklar, belirli bir sistemin parçalarıdır. Bu sistemde yer alan her kavram/olay/varlığın, sebebi bilinen ya da bilinmeyen özellikleri vardır. Anlatan/yaşanan olayı dinleyen/yaşayan kişinin belleği, daha önceki birikimlerine istinaden belli bir beklenti içine girer. Belleğin standart beklentisi dışında ortaya çıkan farklı algılama ise, kişideki psikolojik mekanizmayı harekete geçirerek şaşkınlığa ve şaşkınlığın bir göstergesi olan gülmeye yol açar.*” (Sevindik, 2017: 115).

Cicero da Francis Bacon da gülmenin nedenleri hakkında yaptıkları listede çarpıklığa önemli bir yer ayırmışlardır. Rönesans zamanında prenslerin eğlenmek için saraylarına cüceleri, kamburları, insan azmanlarını, zencileri toplaması buna örnektir. (Koestler, 1997: 73).

Tek başına düşündüğümüzde kekeme biriyle konuştuğumuzda gülme ortaya çıkmaz. Fakat kekeme birini taklit ettiğimiz zaman gülme ortaya çıkar. Bunun sebebi taklitte bulunan kişinin kekeme olmadığını bilmemiz ve bu sebeple ortaya çıkan uyumsuz durumdur.

“Uyumsuzluk Kuramı’nın bir hareket noktası da benzeşmeyenlerin ilişkisidir. Benzeşmeyenlerin ilişkisi üzerinde çalışan Rothbart ve Pien, uyumsuzluğun iki kategorisini şöyle tanımlamışlardır:

1) *İmkânsız Uyumsuzluk*: Dünya ile ilgili mevcut bilgi göz önüne alındığında, beklenmeyen ve aynı zamanda imkânsız olan, dilbilimde ‘anlamsal kabul edilemezlik’ biçiminde adlandırılan uyumsuzluklardır: Kurabiyelerin ağlaması, tankların dişlerini fırçalaması gibi.

2) *Olası Uyumsuzluk*: Normal koşullarda pek beklenmeyen veya olasılığı düşük uyumsuzluklardır: Saygın bir adamın muz kabuğuna basıp kayması gibi.

3) *Tamamlanmış Çözümleme*: İlk uyumsuzluk, kişi veya nesnelere arasındaki ilişkinin kurulmasının sonucudur.

4) *Tamamlanmamış Çözümleme*: Başlangıç uyumsuzluğu yine aynı şekilde kişi veya nesnelere arasındaki ilişkinin kurulmasının sonucudur, ancak gerçekleşmesi imkânsız olduğundan tam bir anlam verilemez” (Sevindik, 2017: 116).

Yetişkinlerin mizah anlayışını genellikle şaşkınlığın yanı sıra durumları uyumsuz bulmalarına bağlayan Morreall’a göre bir şeylerin uyumsuz olması demek kişinin kafasındaki şeylerin nasıl olduğuna dair sahip olunan kalıbın bozulmasıdır (Morreall, 1997: 90). Nesne ile durumun uyumsuzluğu ile bir insanın o nesneyi ya da durumu temsil edişindeki uyumsuzluk arasındaki farktır. Bu bağlamda Morreall, bu ikisi arasında bir ayırım yapmak için, uyumsuzluğu “şeylerdeki uyumsuzluk” ve “sunuştaki uyumsuzluk olarak ikiye ayırır” (Morreall 1997: 93).

“I. Şeylerdeki² Uyumsuzluk

1. İnsanlarda gülmemize yol açan bozukluklar:

1.a) fiziksel bozukluklar (gelişim bozuklukları, zayıflık, şişmanlık, burnun büyük olması gibi)

1.b) bilgisizlik ya da cahillik (çocukların çocuksulukları, köyün delisi gibi)

1.c) ahlaki bozukluk (cimri, yalancı, sarhoş, tembel, seks manyağı, dedikoducu, korkak ve ikiyüzlü karakterler gibi)

1.d) başarısız işler (düzgün gitmeyen iş, yarım kalan iş, dikkatsiz biri tarafından yapılan bir iş gibi)

2. O şey sanılanın başka bir şey olması (oyuncak yılan gerçek sanıp daha sonra onun naylon bir yılan olduğunu fark etmemiz gibi)

3. Rastlantılar (aynı gün içinde kazara çarptığımız üç kişinin de apandisit ameliyatı olduğunu söylemesi gibi)

² Mizahta şey, “durum ve değerlerdir”. Türkçede nesne "Belli bir ağırlığı, maddesi ve hacmi olan her türlü cansız varlık, şey." ; " (Olumsuz cümlelerde) Hiçbir şey." < nesene < ne+ise+ne < ne erse ne şeklindedir. Toharca ne = Türkçe ha < ka “ne?” şeklindedir.

4. *Karşıtların birliği (karakterleri farklı komik çiftler, cinsleri farklı iki köpeğin yan yana gelmesi gibi)*

5. *Uyumsuz bir yerde ya da durumda olan şeyler (buzdolabının yanında bowling topunun olması gibi)*

II. Sunuştaki Uyumsuzluk

1. *Dilin söyleme dayalı mekaniğindeki uyumsuzluk (dil sürçmeleri, şive, çift anlamlılık gibi)*

2. *Dilin taşımaya alışkın olduğu mesajın uyumsuzluğu (mübalağa, cinas, yanlış çeviriler gibi)'' (Morreall 1997: 93-120).*

Sonuç olarak bu kuram beklentiler, bilinen şeyler ve bir sonuç beklerken diğer bir sonuç ortaya çıkınca oluşan uyumsuzluk ikilemi üzerinde şekillenen ve gülme üzerine en çok kabul gören kuramlardan birisidir.

1.3.3. Rahatlama Kuramı

Her toplumda belirli normlar vardır. Bu normlar insandaki “yapamama” durumunu daha çok tetikler. Toplumdaki her bir yasak kişide onu yapma arzusunu meydana getirir ve bu arzu kişide dışa vurulmamış sinirsel enerji olarak var olur. Bu enerji insanın içinde bastırılmış olarak varlığını korur. Ne zaman gülmeye yol açacak olan yasak meydana gelir, bu baskılanmış enerji de gülme aracılığıyla dışarı çıkar. Bu durum hakkında Freud cinsellik ve düşmanlığın baskı altında tutulan gülmeyi ortaya çıkaran yegâne etkiler olduğunu düşünür (Morreall, 1997: 34). Bu sebeple toplumda cinselliğin bir tabu olması sonucunda cinsel dürtüler baskılanır. Baskılanan bu cinsel dürtüler bir komedyen ya da sıradan bir insanın cinsellik hakkında konuşması sonucu gülme aracılığıyla dışa vurulur. Ya da sevmediğiniz saygın bir kişiye toplumsal normlar sebebiyle şiddet uygulayamadığınızda, baskılanan o düşmanlık hissi içinizde birikir. Ne zaman ki o kişi gülünç bir duruma düşer -“tökezleyip düşmek” gibi- o zaman içinizde biriktirdiğiniz o düşmanlık gülme aracılığıyla dışa aktarılır.

Freud gülmenin bir baskıdan kaynakladığını savunurken Spencer ise gülmenin baskıdan ziyade “aniden” ortaya çıktığını savunur. Örneğin, dinlediğimiz fıkranın sonunun komik bitmemesi üzerine, fıkrayı dinlerken biriktirdiğimiz enerji gülme aracılığıyla dışarıya aktarılır. Bu bağlamda Freud da Spencer de gülmenin enerjiden kaynaklandığını savunur. Tek fark Spencer gülmeyi gereksiz enerji birikmesinin dışa aktarımı, Freud ise içinizde biriktirdiğimiz baskı sonucu var olan enerjinin dışa aktarımı olduğunu savunur.

L.W. Kline, A. Penjon ve John Dewey gibi yazarlar da Freud ve Spencer gibi, mizahı “endişe, düşmanlık veya cinsel baskıdan kurtulma” (Akgöl, 2016: 20) olarak açıklamaya çalışmışlardır.

1.3.4. Bergson Kuramı

Henri Bergson (2014: 5), “sadece gerçek anlamda insani olan şeyler için gülünçlükten bahsedilebilir.” der. Ona göre bir hayvan güzel olabilir ama gülünç olamaz. Onu gülünç yapan onda insani bir tavır görmemizden kaynaklanır. Aynı durum güldürmede de vardır. Bir hayvan güldüremez fakat insanın güldürme özelliği vardır. Bergson’a göre güldüğümüz şey bize ne kadar doğal geliyorsa ortaya çıkan etki de bize o kadar gülünç gelir. Basit ama gülünç olan dalginlık gibi.

Bergson, gülmenin toplumca pozitif işlevleri olduğunu söyler. Ona göre gülünç duruma düşen kişiye gülmek sosyal bir jesttir. Gülünç duruma düşen kişi ona gülünmesi durumunda bir daha o duruma düşmemek için çabalayacaktır. Böylece gülme, herkesin mükemmelleşmesi gibi faydalı bir amaç gözetmiş olacaktır (Bergson, 2014: 15).

“*Bergson, gülmenin sosyokültürel ortamında pozitif işlevlerinin olduğunu savunur. Ona göre gülme, uyumlu bir sosyal hayatı tehdit eden çirkinleşmeyi, otomatikleşen hareketleri, uyumsuz davranışları, yetersizlikleri cezalandıran ve düzelteren sosyal bir jest ve reflektir. Bu işlevlerin hükümlerini belirleyenler ise halk gruplarıdır. Her toplumsal grup, doğal ortamları olan sosyal ve kültürel hayatlarında, gülmeye belirli işlevler yükler. Bu işlevler, bir anlamda toplumsal denetimle de alakalıdır*” (Sevindik, 2017: 129).

Bergson’a göre gülünç olanı ortaya çıkaran durumlar vardır. Bunları *jest ve hareketlerin komikliği, durum komikliği, söz komikliği ve karakterdeki gülünç* olarak sınıflandırır. Bu komiklikler insan temelinde anlam kazanır ve toplumdan etkilenecek şekilde şekillenir.

Jestlerin ve hareketlerin gülünçlüğünü “insan vücudunun tavır, jest ve hareketleri, tam olarak bu beden bize basit bir makineyi hatırlattığı ölçüde gülünçtür.” (Bergson, 2014: 23) şeklinde açıklar.

“*Katılığın veya edinilmiş bir hızın etkisiyle sürüklenmek, söylemek istemediği veya yapmak istemediği bir şeyi söylemek ve yapmak: Bunlar gülünçün temel kaynaklarıdır. Bu yüzden dalginlık özünde gülünçtür. Yine bu yüzden jestlerde, davranışlarda ve hatta yüz ifadelerinde katı, kalıplaşmış, mekanik olan ne varsa bizi güldürür*” (Bergson, 2014: 73).

Örneğin, bir konuşmacının sürekli aynı el kol hareketlerini yapması, yani otomatikleşmesinin gülünç olması gibi.

Durum komikliğini “Fiil ve olayların, bizde aynı anda hem canlılık vehmi hem de belirgin bir mekanik düzenek izlenimi yaratacak şekilde her düzenlenişi gülünçtür.” (Bergson, 2014: 48) şeklinde açıklar. Örneğin kutudan çıkan palyaçoğu ne kadar çok bastırırsak o kadar çok yukarı fırlar. Gerilen, boşalan ve tekrar gerilen bir düzeneği vardır. Bu mekanik durum insanı eğlendirir. Bu durumu “tekrar, tersine çevirme ve dizilerin birbirinin içine girmesi” şeklinde açıklayan Bergson, böylece komığın ortaya çıktığını savunur. Tekrardan kastedilen, söz değil durum tekrarlarıdır. Örneğin, aynı gün içinde aynı arkadaşımızla üç kere karşılaşmak gibi. Bu durumda iki tarafta da gülme meydana gelir. Tersine çevirme durumu için kendi kazdığı kuyuya düşen karakterden bahsedebiliriz. Son olarak dizilerin birbirinin içine girmesi durumu için bir olayın, birbirinden tamamen bağımsız iki olayı, farklı iki anlamda yorumlanmasına neden olması diyebiliriz.

Söz komikliğı denildiği zaman aklımıza dille yaratılan gülünç gelebilir. Fakat burada kastedilen bu değildir. Söz komikliğı, dilin gülünçlüğüdür. Bir dilden başka bir dile çevrilemez. Çünkü tüm gülünçlüğü cümle yapısında ve sözcükte saklar (Bergson, 2014: 69). Bergson, “yerleşik bir cümle kalıbı içine saçma bir fikir sokulduğunda gülünç bir söz elde edilir.” (2014: 74) der. Saçmalık sayesinde dikkatimiz birdenbire uyarılır. Böylece cümlede gülünç olanı ortaya çıkarmak için saçmalık bir araç haline dönüşür.

Sözcükler mecaz veya gerçek anlamlarına göre maddi veya manevi özellik kazanır. Fakat bir sözcükte dikkat edilen ilk olarak gerçek anlamdır. Eğer sözcük, mecaz anlamıyla kullanılmasına rağmen ilk anlamını hatırlatırsa burada gülünçlükten bahsedebiliriz. Bergson bu durumu, “mecaz anlamıyla kullanıldığı halde, bir tabiri sözcük anlamıyla aldığımızı ima ettiğimiz her seferde bir gülünç elde ederiz” veya “dikkatimiz bir benzetmenin maddi yönüne odaklanmışsa ifade edilen fikir gülünç hale gelir.” (2014: 75) şeklinde açıklamıştır.

Durum komikliğinde olduğu gibi söz komikliğinde de cümleler gülünç bir biçime dönüştürülürken tersine çevirme, iç içe girme yasaları kullanılır. İç içe girmede aynı cümleden iki bağımsız anlam çıkarılır. Bu da cinas ile sağlanır. İyinin kötüye çevrilmesi gülünç olacağı gibi tersine çevirme de gülünç olur. Bunların yanı sıra abartma, alçaltma (taşlama şiirleri), terbiyesiz bir düşünceyi terbiyeli bir şekilde ifade etmek gülüncü oluşturan bir diğer unsurlardır (Bergson, 2014: 78-81).

Karakterdeki gülünçte, bir kişiye gülerken karakterin iyi ya da kötü olması pek önem arz etmez. Eğer bir kişi asosyalse gülünç hale gelebilir. Karakterin toplum dışılığı ve seyircinin duygusuzluğu, gülmeyi ortaya çıkaracak iki koşuldur. Bu bağlamda gülme duyularla bağdaşmaz. Herhangi bir olay kişide sempati, endişe doğurursa gülmeden bahsedemeyiz. İnsanın şahsında, duyarlılığımızı uyandıran ve bizi duygulandırmayı başaran şeyleri bir yana ayıracak olursak, geriye kalanlar gülünç hale gelebilir ve bu halde gülünç katılıkla doğrudan orantılı olacaktır. Bu bağlamda, katılık, otomatizm, dalgınlık, asosyallik, tüm bunlar iç içedir ve karakterdeki gülünçlüğü oluştururlar (Bergson, 2014: 87-95).

2. BÖLÜM: TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ'NDE MİZAH

2.1. ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ

Bu dönem Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesini oluşturmaktadır. Bu bilgi bağlamında her dil için bir ya da birden fazla sözlük ve eser incelenmiştir.

2.1.1. Köktürkçe

Türk dilinin en eski metnelerinin yazılı olduğu taşlar olan Orhon Yazıtları, Köktürk alfabesiyle yazılmıştır. Bu adla anılan *Kül Tegin*, *Tonyukuk* ve *Bilge Kağan* yazıtlarının incelenmesi sonucu bulunan mizahi kelimeler şunlardır;

2.1.1.1. Köktürk Yazıtları

Bu bölümde bulduğumuz kelime çevirilerini kıyaslamak adına Köktürk Yazıtlarını dört kaynaktan inceledik.

Türük bod(u)n (a)d(a)k k(a)mş(a)t(t)ı y(a)bl(a)k bolt(a)çı (e)rti oza y(a)na k(e)ligme süsin (a)g(ı)t(t)m. “Türk halkının ayağı sendeledi, fena olacak idi. (Saflarımızı) yarıp dağıtarak gelen ordusunu (geri) püskürttüm.” *(A)g(ı)t(t)m* “geri püskürttüm” BK D31 (Tekin, 2014: 61).

Türk budun adak kamşat[t]ı, yablaç boldaçı erti. Oza yaña keligme süsin ağıt[t]ım. “Türk milleti ayak titretti, perişan olacaktı. İlerleyip yayararak gelen ordusunu püskürttüm.” *Ağıt[t]ım* “püskürttüm” BK D31 (Ergin, 2011: 47).

Türük bodun adak kamşat<d>ı yavlaç boltaçı erti oza yanya keligme süsin ağıt<d>ım. “Türk halkı sarsıldı, kötü olacaktı. Kurtularak dağılıp gelen ordusunu püskürttüm.” *Ağıt<d>ım* “(düşmanı) püskürttüm” BK D31 (Aydın, 2012: 91).

Türk bodun adak kamşattı yavlaç boltaçı erti oza yaña keligme süsin ağıttım. “Türk halkı sarsıldı, kötü olacaktı. Kurtulup dağılıp gelen askerlerini kaçırttım.” *Ağıttım* “Kaçırttım” BK D31 (Ölmez, 2012: 129).

Tört [bul(u)nd(a)k]ı bod(u)n(u)g] b(a)z [kıl(ı)m b](a)ş[l](ı)g(ı)g yük(ü)nt(ü)rt(ü)m tizl(i)g(i)g sök(ü)rt(ü)m. “Dört bucaktaki halkları (tabi) kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. *B(a)şlıgıg yük(ü)nt(ü)r-* “baş eğdir-” *Tizl(i)g(i)g sök-* “diz çökmek” BK K10, BK D3, BK D13, BK D16 (Tekin, 2014: 47-57).

Tört buluñ ıp yağı ermiş. Sü sülepen tört buluñdaki budunuğ [ıp almış ıp baz kılmış] Başlığığ [yü]küdüürmüş, tizliğığ söküürmüş. “Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş dizliye diz çöktürmüş.” *Başlığığ yükündür-* “baş eğdir-” *Tizliğığ sök-* “diz çökmek” BK K10, BK D3, BK D13, BK D16, KT D2, KT D15 (Ergin, 2011: 32-61).

Tört [buluñdaki bodunug] baz kılıım başlığığ yüküntürdüüm tizliğığ söküürtüüm. “Dört yöndeki halkı hep ele geçirdim, teba haline getirdim, mağrurları kendime secde ettirdim, güçlülere önümde diz çöktürdüüm.” *Başlığığ yüküntür-* “secde etmek” *Tizliğığ sök-* “diz çökmek” BK K10, BK D3, BK D13, BK D16, KT D2, KT D15 (Ölmez, 2012: 122).

Tört buluñdaki bodunug baz kılıım başlığığ yüküntürtüüm tizliğığ söküürtüüm. “Dört taraftaki halkı tâbi ettim. Mağrurlara baş eğdirdim, asilere diz çöktürdüüm.” *Başlığığ yüküntür-* “baş eğdirmek” *Tizliğığ sök-* “diz çökmek” BK K10, BK D3, BK D13, BK D16, KT D2, KT D15 (Aydın 2012: 75).

(A)nta aıı(ı)ğ kişı (a)nça boşgurur (e)rm(i)ş ır(a)k (e)rs(e)r y(a)bl(a)k (a)ğı birür y(a)guk (e)rs(e)r (e)dgü (a)ğı birür tip (a)nça boşgurur (e)rm(i)ş bil(i)ğ bilm(e)z kişı ol s(a)b(i)ğ (a)l(i)p y(a)gru b(a)r(i)p ük(ü)ş kişı ölt(ü)ğ. “Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın (da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.” *Boşg(u)r-* “akıl vermek” KT G7, BK K5 (Tekin, 2014: 23, 45).

Anda aıığ kişı anca boşgurur ermiş. Irak erser yablağ ağı birür, yağuk erser edğü ağı birür tip anca boşgurur ermiş. Bilig bilmez kişı ol sabığ alıp yağuru barıp öküş kişı öltüğ. “Orda kötü kişı şöyle öğretiyormuş: “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişı o sözü alıp, yakına gidip çok insan öldün!” *Boşgur-* “öğretmek” KT G7, BK K5 (Ergin, 2011: 4).

Anta aıığ kişı ança boşgurur ermiş irak erser yavlak ağı berür yağuk erser edğü ağı berür tep anca boşgurur ermiş bilig bilmez kişı ol savığ alıp yağru barıp üküş kişı öltüğ. “Kötü insanlar şöyle akıl verirlermiş: “Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler” diye öğretirlermiş. Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp yakınlaştığınızda çoğunuz öldünüz.” *Boşgur-* “akıl vermek” KT G7, BK K5 (Ölmez, 2012: 79).

Anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yavlak ağı berür yaguk erser edđü ağı berür tep ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol savıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg. “Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş. (Çinliler) “Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipek verir” diyerek öylece akıl verirlermiş. Bilgisiz (cahil) kişi(ler) o sözü (dikkate) alıp yakına varıp çok (sayıda) kişi öldünüz. *Boşgur-* “akıl vermek” KT G7, BK K5 (Aydın, 2012: 41).

Kiyük yiyü tabıřđan yiyü olurur ertimiz. Budun boğuzı toğ erti. Yağımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz. Ança olurur erkli Oğuzdındın körüg kelti. “Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletın boğazı tok idi. *Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik.* Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.” T1 G1 (Ergin, 2011: 66).

Yağımız tegre oçuk teg erti, biz aş teg ertimiz. “Düşmanımız çepeçevre ocak gibiydi, biz [ortadaki] aş gibiydik.” T1 G1 (Aksan, 2000: 129).

Kağım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kooñ teg ermiş. “Babam Hakanın askerleri kurt gibi imiş, *düşmanları (da) koyun gibi imiş.*” KT D 12 (Tekin, 2014: 26).

Kağım kagan süsi böriteg ermiş, yagısı koñ teg ermiş. “Babam Kağanın ordusun kurt gibiyemiş, *düşmanları koyun gibiyemiş.*” KT D 12 (Aksan, 2000: 127).

2.1.2. Eski Uygur Türkçesi

Eski Uygur dönemine ait “*Uygurca Dört (Çatik) Hikâye*” kitabı ve *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars* öyküsü incelenmiştir.

2.1.2.1. Uygurca Dört Hikâye (Çatik)

Dört Çatik, Eski Uygur edebiyatında dini kitap *Dařakarmapathaavadānamālā* adlı sūtra içerisinde yer alan, umumiyetle Buda’nın hayat hikâyelerini konu alan Çaçtanı Beg, Maymunlar Beg’i, Dantıpalı Beg ve Mukaddes Tavřan çatiklerinden oluşmaktadır. Çatikler, Buda’nın hayat hikâyelerini konu edinen ve burkancılık inancına göre, burkanların yeniden doğuşlarını anlatan, sutralar içerisinde yer alan jatakalara Uygurların Çatik adını verdikleri olağanüstü hikâyeler olarak tanımlanır.

Bu bağlamda Eski Uygur edebiyatı için önemli bir yer edinen çatiklerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi sonucunda çeşitli mizah kelimeleri ortaya çıkmıştır. Bu kitapta *Maymunlar Begi*, *Mukaddes Tavşan* ve *Dantıpalı Beg* hikâyesinde dikkat çeken mizahi unsur hayvanların konuşturulmasıdır. Hayvanların konuşturulmasıyla

doğallık yitirilerek yapaylaşma ortaya çıkmakta ve aykırılık oluşmaktadır. Sürekli aynı eylemin meydana gelmesi mekanikleşmeyi ortaya çıkardığı için, eserde mekanikleşme sağlanmakta bunun sonucunda da mizah ortaya çıkmaktadır. Gülmenin keyif verme, eğlendirme işlevinden söz edilebilecek bu örnekte söz komiği temelinde pozitif mizahın olduğu görülmektedir. Hayvanların konuşturulması dışında bulduğumuz mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

Avcı: EUyg. Ö:z ölgüçi > Can alıcı DB 0551-0556 (Demirci, 2014: 120)

“*Bo: meniñ kılıçım sizlerniñ ka:nınızlarını içgeli tapım ol:* Bu benim kılıcım sizlerin kanlarını içmek istemekte” ÇB 0096-0109 (Demirci, 2014: 115).

2.1.2.2. Aç Bars Hikâyesi

“*Aç Kaplan*” hikâyesinde üç prens ile aç bir kaplan arasında yaşanan olay anlatılmaktadır. Hikâye, aç ve yeni yavrulamış olan kaplanla karşılaşan prenslerden Mahasatvenin, kaplanın açlıktan yavrularını yememesi için kendini yem olarak kurban etmesini anlatmaktadır. Bu kurban sırasında Mahasatve, kendi vücudunun otuz altı pislikle dolu, bütün böceklerin yığını, gevşek, dayanıksız ve geçici olduğunu söyleyerek yermektedir. Bu ifadeler ışığında bulduğumuz mizahi kelime aşağıda verilmiştir.

“*Vücut:* EUyg. Suv üzäki kâr(ä)kü tæg b(ä)ksiz: Su üzerindeki köpükler gibi gevşektir” 614/217-218 (Ahmet, 2009: 76, 107).

2.1.3. Karahanlı Türkçesi

Bu döneme ait mizahı unsurları bulmak için Besim Atalay’ın *Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi* ve Suat Ünlü’nün *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü* incelenmiştir.

2.1.3.1. Dîvânu Lugâti't-Türk

Ördek: Halk üzerinde büyüklenmeye kalkan düşkün kimse (DLTT c.I, s. 104).

Yılan: Kendi kusurunu görmeyip başkasını kınayan kimse (DLTT c.I, s. 127).

Çekirge: Gevşek ve tembel adam (DLTT c.I, s. 489).

Sinek: Zayıf kimse (DLTT c.I, s. 188).

Eşek: Dilediğine ulaşmak için uzun seneler çalışır (DLTT c.I, s. 492).

Düşman Asker: Biçilmiş ot (DLTT c.I, s. 195).

Düşman: Yufka gibi elde didik didik olan (DLTT c.II, s. 6).

Kış: Yaz mevsimiyle savaşılan (DLTT c.I, s. 170).

Kış: Yaza hakaret eden mevsim (DLTT c.I s. 463).

Tomurcuk: Yatmaktan sıkıldığı için yerden biterek ayrılan şişkin şey (DLTT c. I, s. 234).

Ceviz: Dil buruşturan yemiş (DLTT c.I, s. 267).

Eğmek: Baş eğmek (DLTT c.I, s. 307).

Avcı: Hilebaz kimse (DLTT c.I, s. 311).

Hükümet Kapısı: Rüşvetle açılan kapı “rüşvete giden yol” (DLTT c.I, s. 354, c.III, s. 217).

Çavuş: Askere zulmetmeyi bırakmayan kimse (DLTT c.I, s. 368).

Tuzak: Kişinin sevgilisi (DLTT c.I, s. 380).

Dünya: 1. Pusu kuran (DLTT c.I, s. 408).

2. Gecesi ve gündüzü konuk olarak geçilen yer (DLTT c.III, s. 288).

Kız çocuğu: Aldatan ve yaltaklanan (DLTT, C. I, s. 429).

Asker: Gözsüz (DLTT c.I, s. 497).

Kan: Yeri sulayan (DLT c.I, s. 499).

Mal: 1. Kartalın leşe konduğu gibi halkın üstüne atladığı birikim (DLTT c.II, s. 17).

2. Düşman (DLTT c.III, s. 385).

Boyun Kadhr-: Boyun büktürmek, eğdirmek (DLTT, c. II, s. 76,82,235, c. III, s. 231, 232, 375).

Elbise: Ter içici (DLTT c.II, s. 96).

Esir: Sözün tadına dalan bir kimse (DLTT c.II, s. 151).

Diz: Beyin önünde çökülür (DLTT, c. II, s. 154).

Misafir: Gözü yolda olan (DLTT c.II, s. 177).

Gün: İnsanın kuvvetini gevşetmek için acele eder (DLTT c.II, s. 335).

İnsan: Ayıplı ve hastalıklı varlık (DLTT c.III, s. 141).

Uzak hısıım: Bulaşık artığı (DLTT c.III, s. 160).

Mezar: Girenin malını başkasına devreden yer (DLTT c.III, s. 222).

Yağmur: Nişancı (DLTT c.III, s. 380).

2.1.3.2. Karahanlı Türkçesi Sözlüğü

Arguç ajun: Yalancı (aldatıcı) dünya (Ünlü, 2012a: 46).

Arju: “Arzu” > Çakal (Ünlü, 2012a: 52).

Asıl-: Değer verilmeyen kuma, ne dul nede kocalı, ne evli ne bekâr, askıya alınmış (Ünlü, 2012a: 65).

Atal-: Belirlenmek; *Atalmış Sanlığ Vaqt*: Ecel (Ünlü, 2012a: 72).

Atalmış Üd: Ömür (Ünlü, 2012a: 72).

Baş eg-: İtaat etmek (Ünlü, 2012a: 99).

Bokräk buçgak: “Sağlam bıçak” Kur’ân (Ünlü, 2012a: 118).

Boyun ber-: İtaat etmek, teslim olmak, boyun eğmek (Ünlü, 2012a: 145).

Boyun eg-: İtaat etmek, boyun eğmek (Ünlü, 2012a: 145).

Bürge: “Pire” > Bir yerde durmayan, zevzek taşkın kimse (Ünlü, 2012a: 163).

Eşütgüni oğurla-: Kulak hırsızlığı yapmak (Ünlü, 2012a: 252).

Çan irinç: Cehennem içeceği (Ünlü, 2012a: 353).

Kälgü sä’at: Kıyamet (Ünlü, 2012a: 393).

Kirpilen-: Yüzü asılmak (Ünlü, 2012a: 434).

Kök kapuğı: Gökyüzü (Ünlü, 2012a: 460).

Köñül kiri: Aldatma yolu, hile (Ünlü, 2012a: 475).

Mänğülüg küni: Kıyamet günü (Ünlü, 2012a: 535).

Mänğülüg sâray: Cennet (Ünlü, 2012a: 535).

Öç alğan: Allah (Ünlü, 2012a: 599).

Soñ küni: Ahiret, Kıyamet (Ünlü, 2012a: 694).

Soñ sarāy: Ahiret (Ünlü, 2012a: 694).
Soñ yanış: Ahiret (Ünlü, 2012a: 694).
Sök-: Diz çökmek (Ünlü, 2012a: 696).
Tayağ tut-: Yaşlanmak (Ünlü, 2012a: 765).
Töşek kat-: Cinsel ilişkide bulunmak (Ünlü, 2012a: 825).
Tüñüş-: Baş eğmek (Ünlü, 2012a: 848).
Ûç karanğkuluk: Rahim (Ünlü, 2012a: 893).
Yarınlık: Ahiret (Ünlü, 2012a: 956).
Yawuk kâlmış kün: Kıyamet (Ünlü, 2012a: 974).
Yumşan-: Boyun eğmek, itaat etmek (Ünlü, 2012a: 1025).
Yük: Günah (Ünlü, 2012a: 1030).

2.2. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ

Bu dönem Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi'nin ilk dönemini oluşturmaktadır. Bu bilgi bağlamında her dil için bir ya da birden fazla sözlük ve eser incelenmiştir.

2.2.1. Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesiyle Zamahşeri tarafından kaleme alınan, Muğaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshası ve Suat Ünlü tarafından kaleme alınan Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü incelenmiştir.

2.2.1.1. Muğaddimetü'l-Edeb Yozgat Nüshası

Aldağan: 1. İblis, 2. Yıldırım (Cihan, 2021: 466).

Baş koñakı: Kepek (Cihan, 2021: 478).

Baş sağrakı: Kafatası Cihan, 2021: 478).

Baş yülüğüçi: Berber (Cihan, 2021: 478).

Du'ā-kār barmaq (< Ar. + Far. + Tr.) : İşaret parmağı (Cihan, 2021: 495).

Hazr kıl- (< Ar. + Tr.) : Göz kararı ile tahmin etmek (Cihan, 2021: 507).

Kirpük tartgu: Cımbız (Cihan, 2021: 528).

Ƙodu sok-: Mahcubiyetten boyun eğmek (Cihan, 2021: 529).

Söggen barmaq: İşaret parmağı (Cihan, 2021: 564).

Yüksek burunluğ: Kibirli, burnu havada (Cihan, 2021: 604).

2.2.1.2. *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*

Acığ yüzlüğ bol-: Somurtmak, yüz ekşiltmek (Ünlü, 2012b: 23).

Bötüm yüzlüğ bol-: Ekşi suratlı olmak (Ünlü, 2012b: 109).

'Ağsız bol-: (A.+T.) Sarhoş (Ünlü, 2012b: 36).

Asılmış: Askıya alınmış, ne dul ne de evli kadın (Ünlü, 2012b: 56).

Hela: Alçaltan, küçük düşüren yer, tuvalet (Ünlü, 2012b: 57).

Ayak bol- : Hizmetçi olmak (Ünlü, 2012b: 64).

Baş sağrağı: Baş çanağı, kafatası (Ünlü, 2012b: 80).

Boyun ber-: Boyun eğmek, uymak, itaat etmek (Ünlü, 2012b: 108).

Bozuk ahd: Sözde durmama, sözünden cayma (Ünlü, 2012b: 109).

Bötüm yüzlüğ ol-: Ekşi suratlı olmak, surat asmak (Ünlü, 2012b: 109).

Elig alış-: Pazarlık yapmak (Ünlü, 2012b: 169).

Bağrı kebāb bol-: (T.+A.+T) Yanmak, yanarak kendinden geçmek (Ünlü, 2012b: 303).

Kirpük okı: Oka benzeyen kirpik, ok gibi kirpik (Ünlü, 2012b: 329).

Ƙoma: Bir adamın karıları birbirine nispetle koma “kuma” derler (Ünlü, 2012b: 333).

Köhül içindeki nirse: Sır (Ünlü, 2012b: 343).

Özin ısparlama-: Boyun eğmek, itaat etmek (Ünlü, 2012b: 466).

Purtar-: Buruşmak, (yüzü) ekşimek (Ünlü, 2012b: 474).

Soğ kün: Ahiret günü (Ünlü, 2012b: 528).

Soğ sarāy: (T.+F.) Ahiret, öbür dünya (Ünlü, 2012b: 528).

Soğ tiriglik: Ahiret hayatı (Ünlü, 2012b: 528).

Soñraqı sarāy: (T. +F.) Ahiret, öbür dünya (Ünlü, 2012b: 528).

Sökündür-: Başı öne eğmek (Ünlü, 2012b: 531).

Suw tök-: İşemek, küçük abdest yapmak (Ünlü, 2012b: 537).

Uğıyur yir: Uyku yeri, mezar (Ünlü, 2012b: 619).

Yiñgen: Galip gelen; *Yiñgen suw:* Tufan (Ünlü, 2012b: 687).

Yük ketürgen: Yük taşıyan, günahkâr (Ünlü, 2012b: 700).

Yük kötürgen: Yük taşıyan, günahkâr (Ünlü, 2012b: 700).

Yükün-: Diz çökmek, saygıyla eğilmek (Ünlü, 2012b: 701).

Yürek aldur-: Korkmak (Ünlü, 2012b: 703).

Yürek perdesin yırt-: Âşık olmak (Ünlü, 2012b: 703).

2.2.2. Kıpçak Türkçesi

Recep Toparlı tarafından hazırlanan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü ve Ahmediyye Efendiyev tarafından yazılan ‘‘Kıpçakçada Soyut Kelimeler’’ adlı makalenin incelenmesi sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.2.2.1. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

Azuğ: Azık, yiyecek, gıda, *azuğ berici:* Rızık veren, Allah (Toparlı vd., 2007: 20).

Çocuk: Domuz yavrusu (Toparlı vd., 2007: 52).

Evren: Büyük yılan (Toparlı vd., 2007: 78).

Göñli mutun mutun gel-: Mahzun olarak gelmek, kalbi üzüntülü gelmek (Toparlı vd., 2007: 87).

İt burnu: Yabani gül (Toparlı vd., 2007: 116).

Şamkaş başlı: Akılsız adam, akılsız insan (Toparlı vd., 2007: 125).

Şazak: Evsiz, barksız, *şazak başlı:* bekâr (Toparlı vd., 2007: 135).

Keç-: Ölmek (Toparlı vd., 2007: 135).

Öküç alması: Ayva (Toparlı vd., 2007: 210).

Sıh-: Yüzünü ekşiltmek (Toparlı vd., 2007: 234).

Söğüt-: Diz çökmek bkz. söküt- (Toparlı vd., 2007: 240).

Söküş-: Dil yarası, hakaret (Toparlı vd., 2007: 241).

Söküt-: Diz çökmek bkz. söğüt- (Toparlı vd., 2007: 241).

Yaramsak: Sadık, itaatli, baş eğen (Toparlı vd., 2007: 311).

Yırtıl-: Yüzsüz olmak, küstah (Toparlı vd., 2007: 321).

Yovaşlık: Tevazu, baş eğme (Toparlı vd., 2007: 327).

Yükün-: Büyüklerin önünde baş eğmek (Toparlı vd., 2007: 332).

“Kıpçakçada Soyut Kelimeler” makalesinin incelenmesi sonucu bulunan kelimeler:

Çik: Çiğ; tecrübesiz adam (Efendiye, 2016: 139).

Oyuncağ: Şaka (Efendiye, 2016: 323).

Yüzçügez: Küçük yüz (Alay için kullanılır.) (Efendiye, 2016: 457).

2.2.3. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi diğer adıyla Eski Oğuzca Sözlüğü olan Bahşayış Lügatı ve Eski Anadolu Türkçesine ait bir Nehcü'l- Ferâdîs incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.2.3.1. Bahşayış Lügatı

Duzlu yüz: Güzel ve sevimli yüz (Turan, 2001: 130).

Duzsuz yüz: İfadesiz ve soğuk yüz (Turan, 2001: 130).

Ebu cehil karpuzı: Sarı çiçekleri olan ve meyveleri müshil olarak kullanılan bir ot (Turan, 2001: 131).

Çan alıcı: Cerrah, hekim (Turan, 2001: 144).

Kür gönül: Gönlü bağlanmış, tembel, aptal (Turan, 2001: 151).

Turş yüz: Ekşi suratlı, sert ve aksi (Turan, 2001: 169).

2.2.3.2. Nehcü'l- Ferâdîs

Boyun vir-: Boyun eğmek, kabul etmek (Acar, 2019: 119).

2.2.4. İlk Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesine ait eserler, Fuad Köprülü'nün tasnifinde olduğu gibi³ beş devreye ayrılıp incelenmiştir. Bu beş tasnifin ilk maddesi bu bölümde incelenecektir.

İlk Çağatay Devri Çağatay edebî dilinin ve edebiyatının kuruluş devridir. Bu devirdeki *Tezkiretü'l-Evliya*, *Bahtiyarnâme*, *Mıraçnâme* adlı eserler önce Arap alfabesiyle Çağatayca daha sonra Uygur yazısıyla yazılmıştır. Bu sebeple İlk Çağatay Devri, Orta Türkçede ele alınmıştır. Bu bağlamda bu dönem için Şahrüh Mıraçnâmesi incelenmiştir.

2.2.4.1. Şahrüh Mıraçnâmesi

Gök gürlemesi: Meleğin tespîh okuma sesi (Deniz, 2019: 11).

Kabristan: Ölümü hatırlatıcı (Deniz, 2019: 44).

2.3. YENİ TÜRKÇE DÖNEMİ

2.3.1. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi için Fuad Köprülü'nün tasnifinin son dört maddesi dikkate alınmıştır. Klasik devirden önce eser vermiş Hucendî'nin *Letâfetnâme*'si ve *Mevlâna Sekkâkî Divanı*; Klasik Çağatay devrinin şairi olan Ali Şîr Nevâî'ye ait *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*; Klasik devrin devamında XVI. yüzyıl'da Ali Şîr Nevâî'nin eserlerinde geçen kelimeleri açıklamak gayesiyle yazılmış bir sözlük olan *Abuşka Lugatı* ve Klasik Çağatay Edebiyatı'nın gerileme ve çöküş devri şairi Ebûlgazi Bahadır Han'a ait *Şecere-i Terâkime* incelenmiştir.

Bunlara ek olarak Suat Ünlü'ye ait *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* mizah sözcüklerini bulmak için incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.3.1.1. Hucendî Letâfetnâme

İr-: Canı sıkılmak (Aslan, 2020: 128).

2.3.1.2. Mevlâna Sekkâkî Divanı

Ay: Sevgili (Eraslan, 1999: 402).

³ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Çağatay Edebiyatı” maddesi.

Karı: Felek (Eraslan, 1999: 491).

2.3.1.3. *Ali Şîr Nevâî Hamsetü'l-Mütehayyirîn*

Bas-: Çiftleşmek (Abik, 2006: 194).

Kiçür-: Gönülden geçirmek, hatırlamak, düşünmek (Abik, 2006: 280).

Oltur-: Otur-; vakit geçirmek, ömür sürmek (Abik, 2006: 322).

Öltür-: Öldürmek; nefsi terbiye etmek (Abik, 2006: 323).

Yörü-: Ömür sürmek (Abik, 2006: 371).

2.3.1.4. *Abuşka Lugatı*

Sarhoş ırlaması: Kuduz köpek uluması (Atalay, 1970: 7).

Gözyaşı: Tövbe suyu (Atalay, 1970: 8).

İhtiyarlık: Dermansız bir derttir (Atalay, 1970: 11).

Zülf: Soyguncu (Atalay, 1970: 12).

Dünya: Zindan (Atalay, 1970: 13).

Cennet: Annelerin ayaklarının toprağı (Atalay, 1970: 15).

Kirpik: 1. Kayık küreğı (Atalay, 1970: 19).

2. Gül dikenini (Atalay, 1970: 39).

Nefis: Köpek (Atalay, 1970: 29).

Baş: Eğilen (Atalay, 1970: 48).

Esinti: Baharın döşeyicisi (Atalay, 1970: 55).

Yanak: Cennet bahçesinin lalesi (Atalay, 1970: 81).

Dudak: Yakut (Atalay, 1970: 85).

Yalan söz: Öldürücü ağ (Atalay, 1970: 87).

Dünya: Tahta parçası (Atalay, 1970: 105).

2.3.1.5. *Ebülgazi Bahadır Han- Şecere-i Terâkime*

Yükün-: Boyun eğmek, secde etmek (Ölmez, 1996: 485).

Ölmek: 1. Cennet sarâyına gitmek

2. Zamanın olmadığı şehre gitmek

3. Atasının gittiği yola düşüp gitmek (Ölmez, 1996: 274).

2.3.1.6. *Suat Ünlü- Çağatay Türkçesi Sözlüğü*

At kulağı: Marula benzeyen bir bitki (Ünlü, 2013: 70).

Avun-: Gönül aldatmak, teselli etmek (Ünlü, 2013: 73).

Avut-: Gönlü teselli etmek, ümit ile vakit geçirmek (Ünlü, 2013: 73).

Ay: Ay; ay gibi parlak olan güzel, *Ay ay*: Ay yüzlü (Ünlü, 2013: 73).

Baş koy-: Boyun eğmek (Ünlü, 2013: 105).

Bılışıl-da-: Boş boğazlık etmek (Ünlü, 2013: 133).

Bili bağlı: Bir kuş ismi, kinaye olarak ustura ve süpürgeye de denir (Ünlü, 2013: 145).

Buzav burnu: Tırnaklardan çıkan yara, nasır yarası (Ünlü, 2013: 178).

Çeke çüke: Çene yarıştırmak (Ünlü, 2013: 235).

Çigne-: Rencide etmek, ezmek (Ünlü, 2013: 249).

Çökür-: Çöktürmek, diz büktürmek, dizi üstüne oturtmak (Ünlü, 2013: 258).

Dil kılıcı: Dil kılıcı, keskin söz (Ünlü, 2013: 294).

Elgin: Dili tutulmuş (Ünlü, 2013: 331).

İki tivlik yolum: Kinaye olarak fecerden önce, geçici olarak (Ünlü, 2013: 517).

İndev: Kabul için boyun eğmek (Ünlü, 2013: 530).

İrān: Hür insan, erkeklik (Ünlü, 2013: 534).

İsker-: Kulak vermek (Ünlü, 2013: 539).

İsle-: Kulak asmak (Ünlü, 2013: 540).

İşe-: Gevşeyip yayılmak (Ünlü, 2013: 544).

İt Hıyarı: Ebu Cehil Karpuzu (Ünlü, 2013: 548).

İti bölek: Ebu Cehil kavunu (Ünlü, 2013: 549).

Kaancı: İkiyüzlü olan (Ünlü, 2013: 574).

Kılıç tart-: Savaşmak (Ünlü, 2013: 621).

Komakçı: Boş laf konuşan, güldürücü (Ünlü, 2013: 645).

Ğulağ: Kulak, ğulağ sal-: kulak asmak, ğulağ tut-: kulak vermek (Ünlü, 2013: 666).

Ğulağlan-: Kulak salmak, kulak vermek (Ünlü, 2013: 666).

Ğulağ: Kulak, bkz. ğulağ, ğulağ koy-: kulak vermek, ğulağ sal-: kulak vermek, ğulağ tut-: kulak vermek, ğulağ ur-: duyurmak (Ünlü, 2013: 666).

Ğulağlaş-: Birbirine kulak vermek (Ünlü, 2013: 666).

Mene ur-: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak (Ünlü, 2013: 737).

Muna ur-: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak (ÇTS, s. 778).

Sakağ bol-: Sakatlanmak, bozulmak (Ünlü, 2013: 941).

Soğğı: Sonraki, sonra, soğğı uyku: ölüm (Ünlü, 2013: 1000).

Soğğı uyku: Ahir ve son nefes (Ünlü, 2013: 1000).

Sözci: Söz ehli, avukat (Ünlü, 2013: 1004).

Şaş-: Akıl gidip yoldan ayrılmak (Ünlü, 2013: 1028).

Tepsi: Sini, tepsi, gönül yanması (Ünlü, 2013: 1096).

Tıñla-: Dinlemek, kulak vermek (Ünlü, 2013: 1122).

Tügen: Yara, dağ, diken; bela çölü (Ünlü, 2013: 1168).

Yaş 'akiki: Gözden kanlı yaş akmasını kırmızı renkli akik taşı akmasına benzetilmesi (Ünlü, 2013: 1238).

Yükün-: Diz çökmek, baş eğmek (Ünlü, 2013: 1265).

Yürek oyna-: Neşelenmek (Ünlü, 2013: 1265).

2.3.2. Osmanlı Türkçesi

Osmanlı Türkçesi, Klasik ve Yenileşme olmak üzere iki dönemde incelenmiştir.

2.3.2.1. Klasik Dönem

Klasik Dönem XV.-XIX. yüzyıl arasını oluşturmaktadır. Bu dönem için, Necati Bey Divanı, Şeyhi- Harnâme, Fuzuli-Şikâyetname, Nâbi'nin Latifeli Mektubu, Süruri-

Hezliyyât, Ahmet Hoca Efendi-Da‘vâ-yı Tuyûr, Enderunlu Vasıf Divanı ve Nef‘i Siham-ı Kaza incelenmiştir. İnceleme sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.3.2.1.1. *Necati Bey Divanı (XV. yüzyıl)*

Nur göremeyen hacı: Âşık (Erken, 2018: 193).

Kâbe: Sevgilinin eşiği (Erken, 2018: 194).

Arpa: Varlığında can veren yokluğunda atı arpa diye ağlatan tahıl (Erken, 2018: 196).

Vâiz: Minberde tepinen kişi (Erken, 2018: 197).

Zâhid: Miskin bir kimse (Erken, 2018: 198).

Âşığın rakîbi: 1. Köpek (Erken, 2018: 193).

2. Karga (Erken, 2018: 194).

3. Domuz (Erken, 2018: 198).

4. Eşek (Erken, 2018: 198).

Burnunun dikine gitmek: İnatlaşmak (Erken, 2018: 198).

Sevgili: İsmi çok fazla zikredilirse diş dökülmesine sebep olur (Erken, 2018: 199).

Kible: Sevgilinin eşiği (Erken, 2018: 199).

Sofu: Tespihle olan ilişkileri sevgilinin benini görünceye kadardır (Erken, 2018: 200).

Yüz çevirmek: Vazgeçmek (Erken, 2018: 200).

Gökyüzü: Çini tabak (Çavuşoğlu, t.y.: 33).

Nikah: Şeriatın ipliği (Çavuşoğlu, t.y.: 35).

Tüy: Kâfir dinlidir. (Çavuşoğlu, t.y.: 41).

Can vermek: Ölmek (Çavuşoğlu, t.y.: 45).

Kamuş kalem: Dışı doğru içi eğri olan kalem. (Çavuşoğlu, t.y.: 45).

Seher: Beyaz tenli güzel (Çavuşoğlu, t.y.: 51).

Kılıç: 1. Baş üstünde yeri vardır (Çavuşoğlu, t.y.: 73).

2. Cömerttir (Çavuşoğlu, t.y.: 77).

3. Tüylere düşmandır (Çavuşoğlu, t.y.: 79).

Boyun eğmek: İtaat etmek (Çavuşoğlu, t.y.: 81).

Menekşe: Dertli aşık (Çavuşoğlu, t.y.: 87).

Ay: Yüz karası (Çavuşoğlu, t.y.: 99).

Saç: 1. Günah (Çavuşoğlu, t.y.: 131).

2. Dolandırıcı (Çavuşoğlu, t.y.: 197).

Âşık: Yerden biter (Çavuşoğlu, t.y.: 135).

Rakib: 1. Karga (Çavuşoğlu, t.y.: 139).

2. Köpek (Çavuşoğlu, t.y.: 225).

3. Domuz (Çavuşoğlu, t.y.: 257).

4. Eşek (Çavuşoğlu, t.y.: 257).

Kirpik: Hind askeri (Çavuşoğlu, t.y.: 145).

Sofu: Kambur ikiyüzlü (Çavuşoğlu, t.y.: 155).

Gül: Goncanın konuşması (Çavuşoğlu, t.y.: 175).

Para: Aşığın canıdır (Çavuşoğlu, t.y.: 183).

Kavga: Sofuların bir araya gelince yaptıkları zikir (Çavuşoğlu, t.y.: 193).

Dudak: Can, ölümsüzlük suyu (Çavuşoğlu, t.y.: 197).

Sevgilinin dudağı: Süleyman Peygamberin yüzüğü (Çavuşoğlu, t.y.: 225).

Cennet: Aşıklar ulaşamaz (Çavuşoğlu, t.y.: 249).

Şarap: Üzümün kızı (Çavuşoğlu, t.y.: 251).

Gözyaşı: Güneş görünce gizlenir (Çavuşoğlu, t.y.: 253).

Delilik: Gerçek akıllılık (Çavuşoğlu, t.y.: 257).

Gözyaşı: Öksüz çocuk (Çavuşoğlu, t.y.: 259).

Oruç: Aşığa farz değildir (Çavuşoğlu, t.y.: 261).

2.3.2.1.2. *Şeyhi- Harnâme (XV. yüzyıl)*

Eşek: Toplumsal statüye karşı çıkanların sonu (Özdemir, 2011: 55).

Yük: O devrin garip gurebasının çektiği sıkıntı (Özdemir, 2011: 55).

Kader: Zenci yüzü gibi kapkaradır (Özdemir, 2011: 55).

2.3.2.1.3. *Fuzûlî- Şikâyetname (XVI. yüzyıl)*

Selam: Rüşvet değilse alınmaz (Karahana, 1948: 256).

2.3.2.1.4. *Nâbi'nin Latifeli Mektubu (XVII. yüzyıl)*

Ana rahmi: Kanlı kuyu (Ün, 2008: 250).

Dil: Komik görünümlü mercan renkli et parçası (Ün, 2008: 251).

Şekerpare: Ümit damağına tatlılık bahşeden tatlı söz (Ün, 2008: 251).

Muallim: Eşinden çektiği eziyetin intikamını öğrencilerden alır (Ün, 2008: 252).

2.3.2.1.5. *Nef'î- Sihâm-ı Kazâ (XVII. yüzyıl)*

Sakal: Bittiği zaman ömrün sonu gelir, oyun biter (Çeltik, 2021: 43).

Hiciv: 1. P*nis (Çeltik, 2021: 44).

2. Fiske (Çeltik, 2021: 118).

3. Hançer (Çeltik, 2021: 127).

4. Kılıç (Çeltik, 2021: 156).

Kalem: Had bildirme aracı (Çeltik, 2021: 61).

Şaka: Düşmanlık tohumu (Çeltik, 2021: 74).

Fındık: G.t, p.z.v.nk (Çeltik, 2021: 149).

2.3.2.1.6. *Sürûrî-Hezliyyât (XVIII. yüzyıl)*

Nalbant: Katırları topal edici (Ayan, 2002: 69).

Ulak: Yağmura bakmaz, tufan da olsa sağanaktır der (Ayan, 2002: 86).

Gönül oynat-: Sever görünüp eğlenmek (Ayan, 2002: 93).

Koltukçu: Alırken ürünü beğenmez, satarken bayılır (Ayan, 2002: 112).

Sinek: Helâda şarkı söyler (Ayan, 2002: 129).

Y...k: Kılları fırçaya dönmüş domuz (Ayan, 2002: 124).

2.3.2.1.7. *Ahmet Hoca Efendi- Da 'vâ-yı Tuyûr (XVIII. yüzyıl)*

Horoz: Müezzin (Çapraz, 2017: 144).

Kırlangıç: Âlim (Çapraz, 2017: 144).

Bülbül: Hafız (Çapraz, 2017: 144).

2.3.2.1.8. *Enderunlu Vasıf Divânı (XIX. yüzyıl)*

Müezzin: Ramazan ayında minareye bacalardan çıkan yemek dumanlarını gözetlemek için çıkar (Avcı, 2017: 224).

Mide ehli: Yemek lafzını bile yiyecek kadar açgözlü, bir türlü doymaz (Avcı, 2017: 224).

Bayram: Doymak bilmeyenler için kutlanmasının sebebi ramazanın bitmesidir (Avcı, 2017: 225).

Buse: Âşıkları dolandırma aracı (Avcı, 2017: 228).

Pul koleksiyonu: Aşığın sevgiliyi evine çağırmak için bulduğu bahane (Avcı, 2017: 230).

Sevgili: İşve taciri (Avcı, 2017: 230).

Cahil: Cömertliği savurganlık sanan kişi (Avcı, 2017: 234).

2.3.2.2. *Yeni Osmanlıca*

Yenileşme dönemi, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönem için Nâmık Kemal'in Hürrenâme adlı şiiri, Hüseyin Suat Yalçın-Gâve Destanı, Şemsettin Sâmî tarafından yazılan Kamûs-ı Türkî ve Neyzen

Tevfik'in şiirleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.3.2.2.1. *Nâmîk Kemal- Hürrenâme*

Kedi: Toplumdaki açgözlü, ikiyüzlü ve hırçın insanları ifade eder (İpek, 2016: 59).

2.3.2.2.2. *Hüseyin Suat Yalçın- Gâve Destanı*

Milletvekili: Sözlerinde hep “aç, açık, fakir” kavramları geçer fakat bunlara çare bulmaz (Şahin, 2016: 133).

2.3.2.2.3. *Neyzen Tevfik Şiirleri*

Ömür: İçi su dolu fiçidir. İçindekini azar azar da kullansan hepsini de boşaltsan mutlaka biter (Kabacalı, 2003: 100).

Vergi: Ele aldıkça büyür ... gibidir (Kabacalı, 2003: 144).

Altın: Kadın için saâdetin temelidir (Kabacalı, 2003: 217).

Hoca: Şerefli şeriatın yosunlu engereği (Kabacalı, 2003: 237).

Üniforma: Pıhtıdan bir semer (Kabacalı, 2003: 243).

İrfan: Kendini bilmemek (Kabacalı, 2003: 249).

Şahitlik: ...er diye yemin etmek (Kabacalı, 2003: 266).

Mezar: İçine gömülenin seveni çoktur (Kabacalı, 2003: 286).

2.3.2.2.4. *Kamûs-ı Türkî*

Ahmak aldatan: İnce ince yağıp çok ıslatan yağmur (Gündoğdu vd., 2011: 49).

Burnundan kıl aldırılmamak: Mütekebbirane muhalefet etmek (Gündoğdu vd., 2011: 49).

Avcunu yalamak: Mahrum kalmak (Gündoğdu vd., 2011: 54).

Ebu cehil karpuzu: Acı bir meyve (Gündoğdu vd., 2011: 60).

Eşek: Ahmak, akılsız, kaba adam (Gündoğdu vd., 2011: 99).

Yüz ekşitmek: Abusluk etmek (Gündoğdu vd., 2011: 122).

- Boyun eğmek*: İtaat etmek (Gündoğdu vd., 2011: 123).
- Odun*: Terbiyesiz kaba ve kalın kafalı adam (Gündoğdu vd., 2011: 156).
- Ağacı ürkütmek*: Budamak (Gündoğdu vd., 2011: 159).
- İpe un sermek*: Bahane (Gündoğdu vd., 2011: 186).
- Kıh demiş burnundan düşmüş*: Ebeveynine çok benzeyen hakkında müsta'meldir (Gündoğdu vd., 2011: 244).
- Kapıdan atsalar bacadan düşer*: Ayrılmaz, kovulduğu yere geri gelir (Gündoğdu vd., 2011: 204).
- Ecel beşiği*: Tehlikeli iskele (Gündoğdu vd., 2011: 231).
- Şeytan b*ku*: Baldırgan otu (Gündoğdu vd., 2011: 249).
- Bulaşık suyu*: Pis su; çirkef (Gündoğdu vd., 2011: 250).
- Tilki*: Hilekar adam (Gündoğdu vd., 2011: 342).
- Dünkü*: Pek yeni, kıdemi olmayan (Gündoğdu vd., 2011: 497).
- S*çdirmek*: Çok korkutmak (Gündoğdu vd., 2011: 655).
- Sırık*: Uzun boydan dahi makām-ı takbihde kināye olur (Gündoğdu vd., 2011: 656).
- Tatlı bela*: Evlat (Gündoğdu vd., 2011: 665).
- Tavşan b*ku*: Ne faydası ne de zararı dokunmayan (adam) (Gündoğdu vd., 2011: 675).
- Doğduğuna pişman*: Tembel (Gündoğdu vd., 2011: 696).
- Ebucehil karpuzu*: Gayet acı karpuzumsu bir meyve (Gündoğdu vd., 2011: 788).
- Karılar hamamı*: Gayet gürültülü yer (Gündoğdu vd., 2011: 791).
- Kaşık düşmanı*: Kadın, zevce (Gündoğdu vd., 2011: 793).
- Kancık*: Hain, hilekâr, dönekevi tabiatlı adam (2011: 802).
- Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş*: Birbirine uyumlu arkadaş ya da karı koca (Gündoğdu vd., 2011: 811).
- At kafalı*: Ahmak (Gündoğdu vd., 2011: 830).

Koyun: Halim ve bön adam (Gündoğdu vd., 2011: 863).

Eşek lalesi gibi açılmak: Edepsizce yayılıp küstahlık etmek (Gündoğdu vd., 2011: 948).

Nalları dikmek: Ölmek (Gündoğdu vd., 2011: 1130).

Başının etini yemek: Israrla tekrarlayarak bunaltmak (Gündoğdu vd., 2011: 1198).

2.4. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ

2.4.1. Uzak Lehçeler

2.4.1.1. Çuvaşça

Çuvaş ülkesinin yaşantısından, kültüründen ve toplumsal belleğinden önemli kesitleriyle Boris Çındıkov, okuyucuya mecazlar, imgeler ve düşüncelerle soyut sözcüklerin bulunduğu hikâyeler sunar. Toplumsal eleştiri ve ironinin de bulunmasıyla okuyucu mizahi unsurlarla karşılaşır. Bu bağlamda Boris Çındıkov'ın *Seçme Hikâyeleri* incelenmiş, bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.4.1.1.1. Boris Çındıkov'un Seçme Hikâyeleri

Cennet: Gökyüzünün bunaltıcı sığağı, güneş (Fener, 2019: s.120).

Düşman: Yamyam (Fener, 2019: s. 123).

2.4.1.2. Halaçça

Halaç Türkçesi için Talip Doğan ve Bilgehan Atsız Gökdağ'ın İran'da Türkler ve Türkçe adlı eserinde bulunan Halaçça metinler incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan Halaçça mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.4.1.2.1. İran'da Türkler ve Türkçe

Dünya: Çocuksuz ve yetimdir (Doğan ve Gökdağ, 2016: 216).

Medeniyet: Deccalın eşeği (Doğan ve Gökdağ, 2016: 217).

Cahil: Cahillerin yeri yurdu meclisi hep üst makamdır (Doğan ve Gökdağ, 2016: 223).

Hayat: Karanlık bir zindandır (Doğan ve Gökdağ, 2016: 224).

2.4.1.3. Yakutça

Yakutça mizah sözcüklerini bulmak için Yuriy Vasiliev'e ait Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan mizahi kelime aşağıda verilmiştir.

2.4.1.3.1. Türkçe-Yakutça Sözlük

Boynuzlamak: Key- (Vasiliev, 1995: 40).

2.4.2. Kuzey Kıpçak Grubu

2.4.2.1. Altay Türkçesi

Altay Türkçesi'nde bulunan mizahi kelimeler için Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı tarafından hazırlanan *Altayca Türkçe Sözlük* incelenmiştir. Bu inceleme sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.4.2.1.1. Altayca-Türkçe Sözlük

Amırap kalgan: Ölen; huzura kavuşan (Naskali ve Duranlı, 2019: 25).

Artıgan: Zehirli; kadının değdiği nesne (Naskali ve Duranlı, 2019: 29).

Bak-: Boyun eğmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 35).

Calın-: İtaat etmek, boyun eğmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 54).

Calma-: İntikam almak; süpürmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 54).

Til cetir-: Dil dökmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 64).

Çıcak: Sürgün; ishal (Naskali ve Duranlı, 2019: 77).

Çıykan: Çıban; şaka kaldırmaz kişi (Naskali ve Duranlı, 2019: 80).

Ençi ooru: Kalıtsal hastalık; akrabalar (Naskali ve Duranlı, 2019: 90).

Epçi: Barıştırmacı; elbisenin düğmesi (Naskali ve Duranlı, 2019: 91).

Kanım kaynap cat: Sabırsızlık; kan kaynaması (Naskali ve Duranlı, 2019: 120).

Keregi çok: Gereksiz; kız evlat (Naskali ve Duranlı, 2019: 123).

Kerektü: Gerekli; erkek evlat (Naskali ve Duranlı, 2019: 124).

Küünçek: Cömert; elbisesiz gezer (Naskali ve Duranlı, 2019: 149).

Stıyçı: Rüşvetçi; hediye almayı seven kimse (Naskali ve Duranlı, 2019: 182).

Sümelü: Kurnaz, hilekâr; tilki (Naskali ve Duranlı, 2019: 188).

Tizele-: Diz çökmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 210).

Töñöş: Kütük; hantal, öküz (Naskali ve Duranlı, 2019: 215).

Tülkü: Tilki; kurnaz, sinsi (Naskali ve Duranlı, 2019: 220).

Us kol: Usta parmak; işaret parmağı (Naskali ve Duranlı, 2019: 226).

2.4.2.2. *Kırgız Türkçesi*

Kırgız Türkçesi'nde bulunan mizahi kelimelere ulaşmak için Kırgız şairi olan Baydılda Sarnogoyev'in şiirleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda bulunan mizahi sözcükler aşağıda verilmiştir.

2.4.2.2.1. *Baydılda Sarnogoyev'in Şiirleri*

Dostluk: Arandığı halde bulunamayan (Madakeev, 2019: 44).

Evlilik: Çiftler yaşlandıkça eş, kocasına “yanıma yat” yerine “oraya yat” der (Madakeev, 2019: 52).

Tavuk: Kümes sahibi kalan son horozu kesince, tavuklar “alayımız dul kaldık” diye gıdaklar (Madakeev, 2019: 53).

Yumuşaklık: Un ufak olmak (Madakeev, 2019: 90).

Alkol: Ateşli su (Madakeev, 2019: 151).

2.4.3. **Karluk Grubu**

2.4.3.1. *Özbek Türkçesi*

Özbekistan halk şairi Şükrullah Yusufov'a ait Käfansiz Kömilgänlär (Kefensiz Gömülenler) adlı eseri incelenmiştir. Eser, yasaklı yıllara ait bir hatıra romanıdır. Sosyal hayatın tasvir edildiği bu eserin incelenmesi sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.4.3.1.1. *Şükrullah- Kefensiz Gömülenler*

Nezarethane: Beleş lokanta (Salman, 1997: 104).

Yolsuzluk: Adet haline gelen birer nesne (Salman, 1997: 176).

Hapis: Dinlenme evi (Salman, 1997: 216).

Mahkeme: Kukla oyunu (Salman, 1997: 272).

Eşitlik: Sıradan ve vasıfsız bir işçinin yahut bir bekçinin, idarecilik işlerine yükseltilmesidir (Salman, 1997: 58).

2.4.4. Oğuz Grubu

2.4.4.1. Türkmen Türkçesi

Çağdaş Türkmen şiirlerinin incelenmesi sonucu bulunan mizahi kelimeler aşağıda verilmiştir.

2.4.4.1.1. Türkmen Şiirleri

Vefâsızlık: İhtiyarlayınca ortaya çıkar (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 31).

Erkek: 1. Hiç mümkün olmayana “ihtimal olur”, muhtemel olana da “olur mutlaka” der (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 67).

2. Aslında cimrilerdir, aralarında kızlar varken cömert olurlar (1995:215).

Akıl: Hayatın kamçısı (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 87).

Para: Dünyanın bayrağı (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 101).

Ahmak: Kavgalardan uzak durarak dünyanın keyfini çıkarır (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 175).

Şair: Bir suale cevap bulmak için bin kitap açan delidir (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 227).

Kadın dırdırı: Savaştan sağ gelen adamı zayıflatıp öldürecek güce sahiptir (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 235).

Koca: En eziyetli bebek (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 249).

Dost: Eve değil gönle giren kişidir (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 467).

Nikâh yüzüğü: Gelinin dışına kurulan kale (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 469).

Ömür: Cevr ü cefada uzun, zevk u safada kısadır (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 511).

Tağma: İnsanların birbirlerine şüphesi yüzünden masum hayvanlara basılır (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 537).

Avcı: Silahını düşmana doğrultmaz (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 541).

Satıcı: Ucuz ürününü pahalı satmak için çaba içindedir (Gurbannepeşov ve Atabeyev, 1995: 549).

2.4.4.2. *Türkiye Türkçesi*

1911’de Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin ve Ziyâ Gökâlp’in yayımladıkları ‘‘Genç Kalemler’’ dergisiyle, Osmanlı Türkçesi’ndeki karışık dilin çözülmesi için ortaya çıkan yeni lisan hareketi başladı. Bunun sonucunda Klasik Osmanlı Türkçesi sona erdi. Böylece Batı Türkçesi, Modern Türkiye Türkçesi diye adlandırılan son devresine girmiş oldu. Bu dönem için Halil Nihat Boztepe-*Sihâm-ı İlhâm*, Aziz Nesin’in *Azizname* adlı eseri ve *Tarama Sözlüğü* incelenmiştir.

2.4.4.2.1. *Halil Nihat Boztepe-Sihâm-ı İlhâm*

Eşek: Avrupaya gidip ilim alanında bomboş dönen aydın (Morkoç, 2007: 24).

2.4.4.2.2. *Aziz Nesin- Azizname*

Kırk yıllık planlama: Sık kemeri, sık dişi (Nesin, 1970: 26).

Vergi: Halkın boynunun borcu (Nesin, 1970: 28).

Bekçi: Kırk yılda bir yüzünü gösterir (Nesin, 1970: 29).

Zar: Namussuz bir kemiktir (Nesin, 1970: 34).

Felek: Dönedir (Nesin, 1970: 34).

Saltanat: Babadan miras kalmış millet halayığı (Nesin, 1970: 63).

Akıl: Ne baştadır ne de yaşta akıl paradadır (Nesin, 1970: 73).

Ucuzluk: Misafir olarak gelir gider (Nesin, 1970: 151).

Cambaz: Yükselmek isteyenlerin büründüğü hal ve durum (Nesin, 1970: 165).

Fasulye: Fazla yenildiği zaman gaz kıtlığı çekenlere bedava gaz yapar (Nesin, 1970: 167).

Politika: İçinde olan deliye nasıl muamele edileceğini iyi bilir (Nesin, 2004: 12).

2.4.4.2.3. *Tarama Sözlüğü*

Baş eğmek: Yükünmek, baş urmak (TDK, 1996: 38).

Boyun eğmek: Boyun vermek, Havaya baş koşmak, tapmak (TDK, 1996: 57).

Diz çökmek: Birinin önünde yükünmek (TDK, 1996: 97).

Ağız bozuk: Dili zifir (TDK, 1996: 7).

Ahmakıslatan: Oğuz ıslatan, püsen (TDK, 1996: 8).

Alında uğursuz sayılan nişan: Sakar (TDK, 1996: 13).

Arpacık: İtdirseği (TDK, 1996: 19).

Boğazına düşkün: Boğaz yâri (TDK, 1996: 54).

Çalkalanarak karıştırılmak: Ölmek (TDK, 1996: 72).

Çenesi düşük: Ozan (TDK, 1996: 75).

Çenesi kuvvetli: Ağız çelikli (TDK, 1996: 75).

Defter: Dilli defter (TDK, 1996: 87).

Dinlemek: Kulak asmak, kulak çekmek, kulak dutmak, kulak olmak (TDK, 1996: 95).

İstek: Bitmez tükenmez (TDK, 1996: 184).

Kaz yürüyüşü: Tiryaki koşusu (TDK, 1996: 208).

Obur: Boğazı kulu (TDK, 1996: 271).

3. BÖLÜM: MİZAH ÇÖZÜMLEMESİ

3.1. İNSANA DAİR KAVRAMLAR

Bu bölüm insanın fiziksel/karakteristik özellikleri, sözel/fiziksel davranışları, insan ve akıl, insana ait özelliklerin hayvanla ilişkilendirilmesi adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. İnsanın sözel, fiziksel ve düşünsel boyutları hakkındaki kelimeler incelenmiştir.

3.1.1. İnsana İlişkin Kavram ve Olguları Hayvanla İlişkilendirme

Dört kaynakta karşımıza çıkan eşek, maddeler halinde yazılarak anlam unsuru mizahi yönden açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre;

“*Eşek*: Dilediğine ulaşmak için uzun seneler çalışır.” Eşeğin istediğine ulaşmak için uzun seneler çalışması, aklımıza alt ve orta sınıf insanının yaşadığı durumu getirir. Çünkü eşek, alt sınıftan insan gibi sürekli çalışır. Bu maddede alt sınıfın yaşadığı problem, eşek ile ifade edilerek eleştirilmiştir.

“*Eşek*: Toplumsal statüye karşı çıkanların sonu.” Bu madde Şeyhi'nin *Harnâme*'sinden alınmıştır. Bu ifade kendi konumundan memnun olmayıp sınıf atlamak isteyen ama bunu başaramayan insanların düştüğü komik durum fabl sanatı yoluyla eşeğe aktarılmıştır.

“*Eşek*: Avrupa'ya gidip ilim alanında bomboş dönen aydın.” Bu madde aklımıza “Mektepten çıkan eşek Marsıvan'dan çıkmaz.” atasözünü getirir ([https://sozluk.gov.tr/ErT.: 5 Nisan 2023](https://sozluk.gov.tr/ErT.:5Nisan2023)). Bir kişi, ilim alanında ne kadar çok öğrenim görmüş olursa olsun, eğitilmemiş cahiller gibi davranabilir. Bu bağlamda, Halil Nihat Boztepe, “Tâ diyâr-ı garbe dek insân gider de hâr döner” (Morkoç, 2007: 24) ifadesini kullanarak, ilim alanında bomboş olan aydınları, eşeğe benzeterek eleştirmiştir.

“*Eşek*: Ahmak, akılsız, kaba adam.”

Bu dört maddede eşek, sosyo-ekonomik konumu belirtmek için ve toplumda bulunan “anlayışsız ve aptal” kişileri yermek amacıyla kullanılmıştır.

“*Bürge*: > ‘Pire’ Bir yerde durmayan, zevzek taşkın kimse.” Bu maddede pirenin çabuk hareket etmesinden dolayı zevzek taşkın kimse, pireye benzetilir.

“*Sinek*: Zayıf kimse.” Bu ifade *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te karşımıza çıkmaktadır. Toplumda statü olarak zayıf olan kişiler, sineğe benzetilmiştir.

“*Sinek*: Helâda şarkı söyler.” Bu maddede lağım sineğinin, ses çıkararak uçması, sineğin şarkı söylemesi şeklinde ifade edilir. Normal bir durum, kişileştirme yoluyla gülünç bir şekilde ifade edilerek mizah yapılmıştır.

“*Horoz*: Müezzin”, “*Kırlangıç*: Âlim”, “*Bülbül*: Hafız” maddeleri Ahmet Hoca Efendi'nin gülmece olarak nitelendirdiği “*Da'vâ-yı Tuyûr*” adlı anlatıdan alınmıştır.

“*Horoz*: Müezzin” ifadesinde müezzin, horoza benzetilerek “ezan günde beş kere okunurken, o kırk defa okur; dinen nikâh dörtten fazla caiz değilken o, günde kırk tavuğun üzerinden hiç inmez” (Çapraz, 2017: 144) şeklinde ifade edilir.

“*Bülbül*: Hafız” maddesinde, hafız, bülbüle benzetilir. Bülbül'ün ötüşü, aslında güzel sesiyle şarkı söylemedir. Dinen şarkı söylemek caiz olmadığı için bülbül, “hafız” kimliğine aykırı hareket eder.

“*Kırlangıç*: Âlim” bu maddede kırlangıç, bilgin bir kişi olarak karşımıza çıkar. Fakat kırlangıcın sürekli evlere yuva yapıp insanları taciz etmesi, âlim kimliğine yakışmaz. Bu üç maddede zıt durumlar kullanılarak ironi yapılmış ve mizah ortaya çıkmıştır.

“*Kedi*: Toplumdaki açgözlü, ikiyüzlü ve hırçın insanları ifade eder.” Bu madde Namık Kemal'in *Kedi Mersiyesi*'nden alınmıştır. Kedinin toplumda ikiyüzlü, hırçın ve açgözlü şeklinde ifade edilmesiyle, dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa hicvedilmiştir.

“*Ördek*: Halk üzerinde büyüklenmeye kalkan düşkün kimse.” Bu madde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen “kaz giderse ördek gölü benimser” (Atalay, 1985a: 104) atasözüyle bağlantılıdır. Bu ifadeye göre bey gittikten sonra halk üzerinde büyüklenmeye çalışan kimse, ördeğe benzetilir.

“*Yılan*: Kendi kusurunu görmeyip başkasını kınayan kimse.” Bu madde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen “yılan kendi eğrisini bilmez, devenin boynuna eğri der” (Atalay, 1985a: 127) sözü ile bağlantılıdır. Yılan kıvrım kıvrımdır. Fakat bu kıvrımlığına rağmen deveye boynun eğri der. Bu sav ile kendinde olan bir şeyle başkasını kınayan kişi eleştirilir.

“*Çekirge*: Gevşek ve tembel adam.” Bu ifade ile çekirgenin arka uzun bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilme işlevi, kısa ve kestirme yolları seçmesi sebebiyle tembel insana aktarılmıştır.

“*Çocuk*: Domuz yavrusu.” Bu maddede çocuk, domuz yavrusuna benzetilerek hakaret, alay minvalinde kullanılmıştır.

“*Sarhoş ırlaması*: Kuduz köpek uluması.” Bu maddede sarhoşun kendi kendine söylemesi intak yoluyla kuduz köpek ulumasına benzetilerek alay edilmiştir.

“*Nefis*: Köpek.” Bu ifadede somutlaştırma yoluyla nefis, köpeğe benzetilmiştir.

“*Buzav burnu*: Tırnaklardan çıkan yara, nasır yarası.” Bu maddede şekil ve biçimden dolayı tözsel ad aktarımı yapılarak danaburnu, tırnaktan çıkan çibana benzetilmiştir.⁴

“*Medeniyet*: Deccalın eşeği.” Bu madde Şehriyar’ın “Karşı Köy” adlı şiirinden alınmıştır. Bu şiirde şair, köyüne özlem duymaktadır. Kentsel gelişme ile köyü ve insanları tamamen değiştirmiş, medeniyet ile köyü, açgözlü insanlarla dolmuştur. Güncel Türkçe Sözlük’te deccal, “yalancı ve kötü yaratılışlı kimse” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 5 Nisan 2023) olarak ifade edilir. Bu bağlamda medeniyet, deccalın eşeğine benzetilerek şairin köyü ile bağını kopardığı için eleştirilir.

“*Sümelü*: Kurnaz, hilekâr; tilki”, “*Tilki*: Hilekar adam” ve “*Tülkü*: Tilki; kurnaz, sinsi” maddelerinde deyim aktarması yapılarak kurnaz, hilekar kişiler tilkiye benzetilmiştir.

“*Tönüş*: Kütük; hantal, öküz.” Bu maddede deyim aktarması yapılarak çok kilolu, şişmiş kimse, öküze benzetilmiştir.

“*Tavuk*: Kümes sahibi kalan son horozu kesince, tavuklar “alayımız dul kaldık” diye gıdaklar.” Bu maddede tavuğun gıdaklaması başka bir sebebe bağlanıp intak yoluyla mizah yapılmıştır.

“*At kafalı*: Ahmak.” Argo bir tabir olan bu madde yergi içermektedir. Bu ifade “çevresinde olup bitenleri iyi algılayamamak, değerlendirememek” anlamına gelen “at gözlüğüyle bakmak” sözüne benzerdir. Bu bağlamda at, kişileri eleştirmek ve yermek için kullanılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴ Nizamettin Uğur, Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı, İstanbul: Doruk Yayınları, 2003, s. 174.

“*Koyun*: Halim ve bön adam.” Mecaz anlamda “Verilen buyruklara uyan, kendi kişiliğini gösteremeyen kimse” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 1 Mayıs 2023) anlamına gelen koyun, bu ifade ile yergi unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

“*Koyun*: Düşman.” Kül Tigin yazıtında karşımıza çıkan bu kelime, düşmanın koyuna, Hakanın ise kurta benzetilmesinden oluşmaktadır. Kurt-kuzu karşıtlığına yakın bir benzetme olan bu durum düşmanı yermektedir.

3.1.2. İnsana İlişkin Fiziksel Özellikler

“*Baş koňaqı*: Kepek.” Bu ifadeye konuğun konumundan yola çıkılarak kepek, konuğa benzetilmiş ve tözsel ad aktarımı yapılmıştır.

“*Baş sağraqı*: Kafatası.” Bu maddede sağrak “kadeh” anlamına gelir. Kafatası için kadeh denerek tözsel ad aktarımı yapılır ve kadehin şekil özellikleri kafatasına aktarılır. Bu da benzetme yoluyla mizahı ortaya çıkarmıştır.

“*Du’ā-kār barmaq*: İşaret parmağı.” Bu maddede tahiyyat duası okunurken kelime-i şehâdet bölümünde işaret parmağının kaldırılmasına telmih vardır.

“*Söğgen barmaq*: İşaret parmağı.” Bu ifade ile biriyle tartışırken işaret parmağının sallanmasına telmih vardır. İşaret parmağı sallayan kişinin karşısındaki kişiye tehdit ettiği anlamı da çıkarılabilir. Bu sebeple işaret parmağına “söven” anlamına gelen “söğgen barmak” ifadesi kullanılmıştır.

“*Baş sağraqı*: Baş çanağı, kafatası.” Bu maddede çanağın şekil özelliği kafatasına aktarılarak tözsel ad aktarımı yapılmıştır.

“*Kirpük okı*: Oka benzeyen kirpik, ok gibi kirpik.” Bu ifadeye sevgilinin kirpikleri öldürücü olan oka benzetilerek mübalağa sanatıyla mizah yapılmıştır.

“*Yüzçügez*: Küçük yüz.” Kıpçak Türkçesi’nde bu tabir alay için kullanılır.

“*Duzlu yüz*: Güzel ve sevimli yüz.” Bu ifadeye tuzun tatlandırıcı işlevi yüze aktarılmıştır. Bu bağlamda tuzlu olan yüz için sevimlilik ifade edilirken, sevimsiz, ifadesiz yüz için “*Duzsuz yüz*: İfadesiz ve soğuk yüz.” maddesi karşımıza çıkmaktadır.

“*Zülf*: Soyguncu.” Bu maddede teşhis sanatı aracılığıyla saç, soyguncuya benzetilmiştir.

“*Kirpik*: 1. Kayık küreği.” Bu maddede kirpik sözcüğü kayık küreğine aktarılarak tözsel ad aktarımı yapılır. Bu bağlamda göz, kayık; gözyaşı, deniz, kirpik de

kürek işlevini görür. “2. Gül dikenini” ifadesinde de tözsel ad aktarımı yapılarak kirpik, gül dikenine benzetilmiştir.

“*Yanak*: Cennet bahçesinin lalesi.” Bu ifadede somuttan soyuta geçiş yoluyla yanak, laleye benzetilmiştir.

“*Dudak*: Yakut”, dudanın oluşsal niteliğindeki kırmızı renk, yakut taşına benzetilmiştir.

“*Dil*: Komik görünümlü mercan renkli et parçası.” Bu maddede dilin biçimi, komik olarak ifade edilerek alaya alınmıştır.

“*Sakal*: Bittiği zaman ömrün sonu gelir, oyun biter.” Bu maddede “sakalı bitmek” deyiminden yola çıkılır. Aslında ergenliğe geçişin temsili olan sakal bitmesi, burada ömrün sonu, yaşlılık olarak karşımıza çıkar. Bu zıt durum, ergenliğin yaşlılık evresine geçiş olduğuna gönderme olabilir.

“*Y...k*: Kılları fırçaya dönmüş domuz.” Bu maddede benzetme yoluyla argo bir tabir kullanılmıştır.

“*Us kol*: Usta parmak; işaret parmağı.” Bu ifadede işaret parmağına üstünlük atfedilir. Bu durum, işaret parmağının “şehadet parmağı” olarak ifade edilmesinden dolayı olabilir.

“*Dudak*: Can, ölümsüzlük suyu.” Bu maddede sevgilinin dudağının ölümsüzlük vermesiyle mübalağa sanatı kullanılır. Dudağın biçim olarak küçük olması, görünmez olarak tasavvur edilir bu sebeple dudak, cana benzetilmiştir.

“*Tüy*: Kâfir dinlidir.” Bu ifadede tüyün bulunduğu yeri örtmesinden yola çıkılmıştır. Tüy nasıl bulunduğu yerin yok olmasını sağlıyorsa, kâfir de Tanrının varlığını ve birliğini inkâr ederek Tanrıyı yok sayar. Bu sebeple tüy, kâfir dinli olarak ifade edilip kişileştirme yapılmıştır.

“*Saç*: 1. Günah.” Bu ifadede saçın siyah renkte olmasından yola çıkılmıştır. Siyah renk uğursuz bir renktir. Bu sebeple saç, siyahlığından dolayı günâha benzetilmiştir. “2. Dolandırıcı.” Bu ifade de ise sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç, dolandırıcı olarak karşımıza çıkar. Sevgilinin saçları, âşığın gönlünü kandırıp kendine çeker. Bu sebeple saç, “dolandırıcı”ya benzetilmiştir.

“*Kirpik*: Hind askeri.” Bu maddede tözsel ad aktarımı yapılmıştır. Askerin sıra sıra olması, Hint askerinin ise siyah renkte olmasından yola çıkılarak kirpik, Hint askerine benzetilmiştir.

“*Sırık*: Uzun boydan dahi makām-ı takbihde kināye olur.” “Değnekten uzun ve kalınca bir ağaç” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 25 Nisan 2023) olan sırık, uzun boylu kişiler için kullanılan alay yollu bir benzetmedir.

“*Vücut*: EUyg. Suv üzäki kâr(ä)kü tæg b(ä)ksiz: Su üzerindeki köpükler gibi gevşektir.” Bu maddede, insan vücudu, su üzerindeki köpüklere benzetilir. Bu benzetmede kastedilen vücudun köpük gibi gevşek, dayanıksız, geçici ve sağlam olmamasıdır. Bu benzetme ile insan vücudu yerilmektedir.

3.1.3. İnsana İlişkin Karakteristik ve Duygusal Özellikler

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Yürek aldur*-.: Korkmak.” Bu maddede yürek, cesaret anlamındadır. Yürek, yani cesaret yok olursa kişi korkmaya başlar. Bu sebeple somutlamanın olduğu “yürek aldırma” ifadesi, soyut anlamdaki “korkmak” ile ifade edilerek soyutlama yapılmıştır.

“*Yırtıl*-.: Yüzsüz olmak, küstah.” Bu ifadede yırtılmak eylemi, yüzsüzlük olarak ifade edilerek soyutlama yapılmıştır. Bu ifade aklımıza “utanç duymamak, yüzsüz olmak” anlamlarına gelen “ar ve hayâ perdesi yırtılmak” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 10 Nisan 2023) deyimini getirir. Böylece saygısız ve kaba insanları ifade etmek için “yırtılmak” kelimesi kullanılmıştır.

“*Kiçür*-.: Gönülden geçirmek, hatırlamak, düşünmek.” Bu maddede geçirmek fiili nezaket anlamında kullanılmıştır. Fakat bu sözcük, Özbekçe “keçir-özür dilemek, bağışlanmasını istemek” ifadesinde olduğu gibi yalancı eş değer kelime olabilir. Nezaket, başka bir lehçede argo bir tabir, küfür olarak algılanabilir.

“*Şaş*-.: Akıl gidip yoldan ayrılmak.” Bu ifadede aklın gidip yoldan ayrılması alışılmamış, uyumsuz bir durumdur. Bu bağlamda alışılmamış bağdaştırma yoluyla mizah sağlanmıştır.

“Burnundan kıl aldırmmamak: Mütekebbirane muhalefet etmek.” Bu maddede, davranışlarına karşı hiç söz söyletmeyen, en küçük bir eleştiriye bile itiraz eden kişiler, “burnundan kıl aldırmmamak” deyimiyile gülünç bir duruma sokulmuştur (Aksoy, 1993: 552).

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Çik*: Çiğ; tecrübesiz adam.” Bu maddede tecrübesiz adam için, “ham” anlamındaki “çiğ” kelimesi kullanılarak, tecrübesizlik, çiğliğe benzetilmiştir.

“*Kūr göñül*: Gönlü bağlanmış, tembel, aptal.” Bu maddede argo ifadeyi belirtmek için, istek ve arzusu bağlanmış anlamına gelen “gönlü bağlanmış” ifadesi kullanılır. Bu ifade ile “somutlayıcı ad aktarması” yapılmıştır.

“*Arju*: “Arzu” > Çakal.” Bu maddede “heves, istek, dilek” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 10 Nisan 2023) anlamlarına gelen arzu kelimesi çakala benzetilmiştir. Aşırı istek ve arzunun görgüsüzlüğe sebep olmasından dolayı arzu, tilkiye benzetilmiş olabilir. Bu ifade, soyuttan somuta geçiş yapılarak mizah sağlanmıştır.

“*Mide ehli*: Yemek lafzını bile yiyecek kadar açgözlü, bir türlü doymaz.” Bu maddede sürekli yemek yiyen, yemeğe düşkün kişiler mübalağa yapılarak eleştirilir.

“*Cahil*: Cömertliği savurganlık sanan kişi.” Bu ifade, cahillerin bilgisizliği yüzünden cömertliği, savurganlıkla karıştırmaları eleştirilir.

“*Cahil*: Cahillerin yeri yurdu meclisi hep üst makamdır.” Bu ifade ile bilgisiz, tecrübesiz, cahil kişilerin hile ile üst makama gelmeleri eleştirilmiştir.

“*İrfan*: Kendini bilmemek.” Bu maddede “bilme, anlama, sezme” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 11 Nisan 2023) anlamlarına gelen irfan sözcüğü için zıt bir anlam kullanılarak “kendini bilmemek” ifadesi kullanılmıştır. Bu zıtlık ile irfan sahibi olmanın yerildiği görülür.

“*Cambaz*: Yükselmek isteyenlerin büründüğü hal ve durum.” Bu maddede “kurnaz, hileci, hilekâr” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 11 Nisan 2023) kimseler için kullanılan cambaz ifadesi karşımıza çıkar. Yüksek mevkiye ulaşmak isteyenlerin yapmış oldukları hile ve kurnazlık eleştirilip yerilmiştir.

“*Küünçek*: Cömert; elbisesiz gezer.” Cömert kişiler o kadar bonkördür ki kendilerine giyecek kıyafet kalmaz anlamına gelen bu ifade mübalağa yapılır. Bu bağlamda cömert kişilerin parasını ve malını esirgmeden vermesi mizahi bir üslupla ifade edilmiştir.

“*Vefâsızlık*: İhtiyarlayınca ortaya çıkar.” Bir kimse gençliğinde ne kadar üretken ve değerli olursa olsun yaşlandığı zaman bu değeri göremez. Bu sebeple ihtiyar, işe yaramayan kişilere karşı yapılan vefâsızlık eleştirilir.

“*Ahmak*: Kavgalardan uzak durarak dünyanın keyfini çıkarır.” Bu ifadede kavgayı boşvererek ahmakların keyif sürmesi, bilge insanların ise bu hayattaki çırpınışları ele alınır. Bu bağlamda cahil insanların dünyanın keyfini çıkarmaları övülürken hiçbir şey bilmeyerek hayatı yaşamaları yerilir.

“*Delilik*: Gerçek akıllılık.” Bu maddede kişinin yaşadığı tecrübeler sonucu olgunlaşması, delilik olarak ifade edilirken bu delirmenin de gerçek akıllılık olduğuna gönderme vardır. Zıt bir durumdan yola çıkılarak mizah yapılmıştır.

“*Gözyaşı*: Öksüz çocuk.” Bu ifadede gözyaşının tek tek akmasından yola çıkılarak gözyaşı, öksüz çocuğa benzetilmiştir.

“*Gözyaşı*: Güneş görünce gizlenir.” Bu maddede, yıldız gözyaşına benzetilerek, güneş çıktığında yıldızın yani gözyaşının kaybolduğu ifade edilmiştir.

“*Bulaşık suyu*: Pis su; çirkef.” Bulaşık suyu, “Pis ve bulanık su” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 25 Nisan 2023), anlamına gelir. Çirkef kimselerin bulaşkan olma işlevinden yola çıkılarak tözsel ad aktarımı ile çirkef kimse, bulaşık suyuna benzetilmiştir.

“*Tavşan b*ku*: Ne faydası ne de zararı dokunmayan (adam).” Argo bir tabir olan bu ifade hiçbir şeye karışmayan kişileri ifade etmek için kullanılmıştır.

“*Doğduğuna pişman*: Tembel.” Güncel Sözlükte tembel, “İş görmeyi, çalışmayı sevmeyen, çaba göstermekten, sıkıntıdan kaçan (kimse)” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 1 Mayıs 2023) anlamına gelir. Çaba sarf etmekten kaçan tembel kimse o kadar üşengeçtir ki doğduğuna pişmandır. Tembel kimsenin doğduğuna pişman şeklinde ifade edilmesi gülünçtür.

“*Ay*: Yüz karası.” Bu maddede ay hicvedilir. Ay, eskilere göre pazartesi ve cuma gecesine hâkimdir. Dönemin şehzâdesinin cuma gününde vefat etmesinden dolayı, şair, aya “yüz karası” diyerek hicveder.

“*Odun*: Terbiyesiz kaba ve kalın kafalı adam.” Mecazen “anlayışsız ve kaba” kimseler için kullanılan bu sözcük, aklımıza yakılmak için kesilen ağaç parçasını getirir.

Odunun yapısının sertliğinden yola çıkılarak, kaba kimselerin oduna benzetilmesi gülüncü oluşturur.

“*Alında uğursuz sayılan nişan: Sakar.*” Sakar kişi için alın yazısında uğursuz yazdığı iddia edilerek alay yoluyla sakar sözcüğü ifade edilmiştir.

“*Boğazına düşkün: Boğaz yâri.*” Yemek yemeyi çok seven kişilerin aşırılığını belirtmek için yâr, sevgili benzetmesiyle mübalağa yapılmıştır.

“*Obur: Boğazı kulu.*” Bu maddede obur kişilerin aşırı yemek yemesi alay yollu “boğazı kulu” şeklinde ifade edilip oburun boğazı köleye benzetilmiştir.

3.1.4. İnsana İlişkin Sözel Davranışlar

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Elig alış-*: Pazarlık yapmak.” Bu maddede pazarlık yapmak, “eli alışmak” deyiimiyle ifade edilmiştir. Bu deyim, Güncel Türkçe Sözlükte “1. Bir işte ustalık kazanmak 2. Herhangi bir işi âdet edinmek” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 6 Nisan 2023) anlamlarına gelir. Birinci anlam pazarlık yapmakta uzman hale gelenlere gönderme olabilir. İkinci anlam ise pazarlık yapmayı âdet haline getiren kişileri ifade etmek için kullanılmış olabilir. Fakat pazarlık yapmayı âdet haline getiren kişi, bu işte uzmanlaşacağı için iki anlamı bir arada düşünebiliriz.

“*Söküş-*: Dil yarası, hakaret.” Bu maddede hakaretin yarattığı kırgınlık, gönül yarasına benzetilerek somutlaştırılmıştır.

“*Ağzı bozuk: Dili zifir.*” Bu maddede küfürbaz kişi için siyah renkli bir kir olan zifir sözcüğü kullanılmıştır. Küfür eden kişinin dilinin mecazen siyahlığına dikkat çekilerek kötü sözün yanlışlığı vurgulanmak istenmiştir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Bozuk ahd:* Sözde durmama, sözünden cayma.” Bu ifadede somuttan soyuta geçiş yapılarak gerçek anlam, mecaza dönüşüp mizahi anlatım boyutuna geçmiştir.

“*Könül içindeki nirse:* Sır.” Bu maddede sır, “gönül içindeki nesne” şeklinde ifade edilerek somutlaştırılır. İki kişinin bildiği, sır olmayacağı için kişi sırrını gönlünde kendine saklar. Bu durum sırrı gönül içindeki nesne olarak karşımıza çıkarır.

“*Dil kılıcı*: Dil kılıcı, keskin söz.” Mecazen kırıcı incitici anlamlarına gelen keskin söz, kılıcın keskinlik işlevinden yola çıkılarak somutlaştırılmıştır. Bu bağlamda kırıcı söz, kılıca benzetilmiştir.

“*Selam*: Rüşvet değilse alınmaz.” Bu madde Fuzûlî’nin *Şikâyetnâme*’sinden alınmıştır. Fuzûlî kendisine tahsis edilen maaşını almak için vakfa gider ve vakıftaki memurlarla görüşmeye başlar. Fuzûlî, memurlara selam verir, karşı taraf selamını almaz. Memurların selamını almama sebebinin rüşvet olmamasına bağlayarak, memurları eleştirir ve bu durum mizahı ortaya çıkarır.

“*Hiciv*: 1. P*nis, 2. Fiske, 3. Hançer, 4. Kılıç.” Bu madde Nefî’nin *Sihâm-ı Kazâ*’sından alınmıştır. Maddeler açıklanmadan önce hiciv hakkında kısa bilgi verilecektir. Rasih Erkul, “*Klâsik Türk Şiirinde Mizahın Hiciv Boyutunda Fuzûlî Örneği*” adlı makalesinde hiciv için şunları söyler:

“*Mizahın biraz ağırı, alay ve istihzâya götürür. İstihzâda, gizli ve iğneleyici bir alay vardır. Alay ve istihzânın ötesi ise “hiciv”dir. Hiciv, eleştiri zeminiyle ilgili bir terimdir. Mizahın imâ ve iğnelemeden küfre kadar uzanan belirli bir kişiye, olaya, sonuca saldırısı “hiciv” olarak adlandırılır. Saldırı ile özellik kazanan hiciv, ilk çağdan bu yana ok ile sembolize edilip silah olarak değerlendirilmiştir. Bir mizah çeşidi olarak hiciv, her mizah örneğinde yer alır. Böylece mizahın vurucu yanı, hiciv olarak görülür. Hicivde idealize edilmiş kavramlar buna ilişkin motifler kullanılır, bu yolda sembol sayılabilecek kültür tipleri aranır ve karşılaştırma yapılır. Sonunda da yerin dibine batırılır. Belli bir kişinin hedef alındığı hiciv, açık bir saldırdır. İdealize edilmiş bir ortamın, bir kişinin yetersizliği, beceriksizliği, kötü kastı ile bozulması dile getirilerek mizah sağlanır. Hicvin karşıtı denilebilecek medhiyede ölçü, övme gücüne bağlı olduğu gibi hicvin ölçüsü de yermeye bağlıdır. Bu yerme gücünü arttırmak adına, tek başına değer ölçüsü olmasa da şairlerin kabalığa, küfre dayandığı görülür” (2010: 265).*

Nefî, *Sihâm-ı Kazâ*’sında şiirlerini hiciv ile yazar. Bu şiirler iğneleyici ve alay edici olmasının yanı sıra küfre kadar uzanır. O, yazdığı şiirlerde kullandığı hicvi bazı tabirlerle ifade etmiştir. Bunlardan birincisi olan “p*nis” benzetmesi ile argo bir tabir kullanır. İkinci benzetme “fiske”dir. “Parmak uçlarıyla yapılan hafif vuruş.” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 6 Nisan 2023) olan fiskenin vurma işlevini kullanarak şair, hicvettiği kişileri fiskeler. Üçüncü benzetme “hançer”dir. Bir bıçak türü olan hançer, şairin hicvettiği kişilere bıçak gibi saplanmaktadır. Dördüncü ve son benzetme “kılıç”tır. Burada kılıç ile bahsedilmek istenen Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye armağan ettiği, ucu ikiye ayrılmış Zülfikâr kılıcıdır. Bu benzetme ile şair, hicvini överken, kılıcı ile hicvettiği kişileri öldürmüştür.

“*Şahitlik*: ...er diye yemin etmek.” Bu madde Neyzen Tevfik’in “*Çehre-î Meşîhâtın İskatı*” adlı şiirinde alınmıştır (Kabacalı, 2003: 266). Evlenen kişilere şahitlik edenlerin ...er diye yemin ettiklerini söyleyerek alay etmiştir.

“Şaka: Düşmanlık tohumu.” Bu madde Nefî'nin “Gör ne mazmûnlar kopar yârân eline sunmağa/ Kişt-zâr-ı ma'nâyâ tohm-ı şakâ ekdim yine” (Çeltik, 2021: 74) beytinden alınmıştır. Şair mana tarlasına şaka ektiğini söyler. Buradaki şaka, şekâ diye okunursa “düşmanlık tohumu” manasına gelir. Bu sebeple şaka için düşmanlık tohumu ifadesi kullanılmıştır.

“Çenesi kuvvetli: Ağzı çelikli.” Bu maddede çenebaz kişilerin konuşma aşırılığını belirtilmek için ağzı, çeliğe benzetilmiştir. Öyle ki çenebazın aşırı konuşmasına rağmen yorulmamasının sebebi ağzının çelikten olmasıdır.

3.1.5. İnsana İlişkin Fiziksel Davranışlar

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“(a)g(i)t(t)m “geri püskürttüm” (BK D31)”, “Calma-: İntikam almak; süpürmek (Naskali ve Duranlı, 2019: 54)”.

Sözlükte, 1. Püskürme işini yaptırmak. 2. Hızla ve savurarak çıkarmak 3. Fıskırtmak. 4. Geri dönmek zorunda bırakmak anlamlarına gelen püskürtme eylemi düşmanı geri dönmek zorunda bıraktığı için kazanan taraf için bir hareket komiğidir. Aklımıza savaşı kazananların eğlence ve mutluluğunu getirir. Bu durumda acıma ve sevgi duygularından anlık olarak arınan diğer insanlar acımasızlığın yarattığı katılıkla güleceklerdir. Burada nükte ya da şaka olmamasına rağmen kişilerin anlık zayıflıkları söz konusudur. Yazıtta düşmanı geri püskürttüğünü söyleyen hükümdar mizahın üstünlüğe dayalı saldırı ile keyif verme ve eğlendirme işlevini hatırlatır. Böylece düşman karşısındaki başarısını üstünlük kuramı bağlamında “geri püskürttüm” ifadesiyle belirtmiştir.

tizl(i)g(i)g sök(ü)rt(ü)m “diz çöktürdüm” (BK K10), (BK D3), (BK D13), (BK D16)”, “Diz: Beyin önünde çökülür”, “Çökür-: Çöktürmek, diz büktürmek, dizi üstüne oturtmak ”, “Diz çökmek: Birinin önünde yükünmek”

1. Dizlerini yere koyarak oturmak. 2. Dize gelmek anlamlarına gelen diz çökme eyleminde, hükümdarın düşmana diz çöktürdüğü söylenerek onun üstünlüğü belirtilmektedir. Fakat bu belirtilirken “diz çökmek” deyimini kullanılmıştır. Burada düşman aciz durumdadır. Bir nevi dize gelmiştir. Düşen bir kişiye baktığımızda ondan üstün olduğumuzun aklımıza gelip onun yerinde olmadığımızı gülmemiz gibi, diz çöken bir kişi de aynı düşen insanın verdiği acizliği bize hissettirir. Her şeyin zıddıyla var

olmasını temel aldığımızda düşmanın bu durumundaki acizliği, kazanan taraf için mutluluk vericidir. Bir başkası tarafından yaptırılan bu eylem gülünç bir durumu oluşturur. Aynı şekilde, “*er begge sökündi*” “adam, beyin önünde diz çöktü” (DLTT, c. II, s. 154) anlamına gelen bu cümle, dizin, beyin önünde çökülmesi beye üstünlük katar.

“*İndev*: Kabul için boyun eğmek”, “*Boyun eğmek*: İtaat etmek”, “*Bak-*: Boyun eğmek”, “*Boyun Kadhir-*: Boyun büktürmek, eğdirmek”, “*Baş eg-*: İtaat etmek” “*Boyun ber-*: İtaat etmek, teslim olmak, boyun eğmek”, “*Boyun eg-*: İtaat etmek, boyun eğmek”, “*Boyun vir-*: Boyun eğmek, kabul etmek”, “*Boyun ber-*: Boyun eğmek, uymak, itaat etmek”, “*Özin isparlama-*: Boyun eğmek, itaat etmek”, “*Yükün-*: Diz çökmek, baş eğmek”, “*Calın-*: İtaat etmek, boyun eğmek”, “*Yovaşlık*: Tevazu, baş eğme”, “*Yükün-*: Büyüklerin önünde baş eğmek”, “*Sök-*: Diz çökmek”, “*Yaramsak*: Sadık, itaatli, baş eğen”, “*Yükün-*: Boyun eğmek, secde etmek”, “*Baş koy-*: Boyun eğmek”, “*Baş*: Eğilen”, “*Tizele-*: Diz çökmek”, “*Yükünti* “boyun eğdiler”, “*Eğmek*: Baş eğmek”, “*Tünüş-*: Baş eğmek”, “*Yumşan-*: Boyun eğmek, itaat etmek”, “*Koğu sok-*: Mahcubiyetten boyun eğmek”, “*Boyun eğmek*: İtaat etmek”, “*Baş eğmek*: Yükünmek, baş urmak (TS, s. 38)”, “*Boyun eğmek*: Boyun vermek, Havaya baş koşmak, tapmak”, “*B(a)şlığı yük(ü)nt(ü)rm(i)ş* “baş eğdirmiş”, (KT D15), (BK K10), (BK D3), (BK D13), (BK D16): 1. Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak. 2. Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek”.

Köktürkçeden Osmanlı Türkçesine, Osmanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine kadar incelediğimiz tüm eserlerde karşımıza çıkan “baş eğmek” ifadesi üstünlük kuramı ile açıklanabilir. Hükümdarın başlıya baş, dizliye diz çöktürmesi sonucu, eyleme maruz kalan kişinin acze düşmesi gülmeyi oluşturur. Bu bağlamda eylemi yaptıran kişi üstün taraftır. Burada eylemi yaptıran kişi açısından üstünlük kuramı görülür.

“*bo: meniñ kılıçım sizlerniñ ka:nınızlarnı içgeli tapım ol*: bu benim kılıcım sizlerin kanlarını içmek istemekte (ÇB 0096-0109).” Bu maddede hükümdar düz bir şekilde “kılıcım sizi öldürürüm.” demek yerine kılıcını düşmanın kanını içmek isteyen bir kişi olarak tasvir eder. Kan içici olan kılıç, birinin ölmesini isteyen kimse durumundadır ve bu bağlamda kılıç kişileştirilir. Böylece doğallık yitirilerek yapaylık ortaya çıkmaktadır.

“*Suw tök-*: İşemek, küçük abdest yapmak.” Bu ifadede örtmece yoluyla işemek, “su dökmek” şeklinde ifade edilmiştir.

“*İşe-*: Gevşeyip yayılmak.” *İşe-* eyleminin gevşeyip yayılmak şeklinde tahayyül edilmesi durum komiğini ortaya çıkarır.

“*Sakaç bol-*: Sakatlanmak, bozulmak.” Bir alet için kullanılan “bozulmak” sözcüğünün, sağlığını yitiren kişi için kullanılması gülünç bir durumdur.

“*Avcunu yalamak*: Mahrum kalmak.” Bu maddede “umduğunu ele geçirememek” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 24 Nisan 2023) anlamına gelen “avcunu yalamak” deyimini alay yolla söylenir. Mecaz anlamda kullanılan bu ifade, aklımıza ilk anlamını getirdiği için ortaya mizah çıkmıştır.

“*Çigne-*: Rencide etmek, ezmek.” Güncel Sözlükte “Sayılması gereken bir şeyi saymamak, itibar etmemek, ayaklar altına almak.” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 14 Nisan 2023) anlamına gelen “çignemek” fiili, mecazen üstünlük anlamında kullanılmıştır.

“*S*çdırmak*: Çok korkutmak.” Korku esnasında, kas ve damarlarda aniden gerçekleşen kasılma ve gevşemenin sonucu idrar kaçırma gibi durumlar meydana gelir. Ansızın ve normalin dışında gerçekleşen durumların gülüncü oluşturmamasından dolayı, korkunca meydana gelen bu durum komiktir. Bu sebeple birini korkutmak, argo bir tabir olan “s*çtırmak” sözcüğü ile ifade edilmiştir.

“*Ağacı ürkütmek*: Budamak.” Budamak, Güncel Sözlükte, “Daha çok ürün almak veya düzgün bir biçim vermek amacıyla ağaç, asma vb.nin dallarını kesmek, kısaltmak” (ErT.: 24 Nisan 2023) anlamına gelir. Daha çok ürün alma niyeti olumlu bir durumdur. Fakat ağacın dallarının kesilme durumunun negatifliği, ağacın kişileştirilip ürkmesine neden olmuştur.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Yalan söz*: Öldürücü ağ.” Avcılar, kuşları yakalamak için öldürücü ağ yapar. Yalan söz de kalbi zehirlediği için, öldürücü ağa benzetilmiştir.

“*İhtiyarlık*: Dermansız bir derttir.” Bu maddede ihtiyarlık küçümsenir. İhtiyarlığın tezadı olan gençlik, insanın en dertsiz, enerjik dönemi iken ihtiyarlık ise hastalık ve güçsüzlükle geçer. Bu sebeple yaşlılık, dermanı olmayan bir derde benzetilir. Bu bağlamda tezatlık (karşıtlık) yoluyla iki sözcük arasındaki bağlantı örneksenmiştir.

“*Gözyaşı*: Tövbe suyu.” Güncel Sözlükte tövbe, “İşlediği bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 13 Nisan

2023) anlamına gelir. Kişi, pişman olduğu davranışından dolayı tövbe ederken ağlayabilir. Bu sebeple ağlarken akan gözyaşı, tövbe suyuna benzetilmiştir.

“*Kapıdan atsalar bacadan düşer:* Ayrılmaz, kovulduğu yere geri gelir.” Yüzsüz kişileri eleştirmek için kullanılan bu ifade, mecaz anlamda kullanılmıştır. Fakat bacadan düşme eylemi ilk anlamıyla gülüncü oluşturmaktadır.

“*İstek:* Bitmez tükenmez.” Bu maddede insanların istek ve taleplerinin asla bitmeyeceği ifade edilerek bu durum eleştirilmiştir.

“*Kaz yürüyüşü:* Tiryaki koşusu.” Bu maddede tiryakilerin koşması, kaz yürüyüşüne benzetilerek gülünç bir durum ortaya çıkmıştır.

3.1.6. İnsan ve Akıl

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik akıl sahibi olmasıdır. Bu sebeple bu bölüm insan ve akıl bağlamında ele alınmıştır.

Fiil Unsuru Olan Kelime:

“*Akılsız bol-:* (A.+T.) Sarhoş.” Bu ifade ile içkinin kişiyi kendini bilmeyecek duruma getirmesi, akılsızlık olarak ifade edilmiştir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*İnsan:* Ayıplı ve hastalıklı varlık.” Bu maddede insanın kusur ve yanlışları yerilmek için “ayıplı ve hastalıklı” ifadesi kullanılmıştır.

“*Akıl:* Ne baştır ne de yaşta akıl paradadır.” Bu maddede “Akıl yaşta değil baştır” (Aksoy 1993:131) atasözüne zıt bir durum söylenir. Para sahibi kişilerin akıllı olduğu söylenerek tariz yoluyla paraya verilen önem eleştirilmiştir.

“*Akıl:* Hayatın kamçısı.” Bu ifadede aklın söylediğini yaparak gözlerin görmemesi gerekeni görmesi, ayakların gitmemesi gereken yere gitmesi, kulakların duymaması gereken şeyi duyması ve bunun sonucunda ortaya çıkan endişe, bir kamçıya benzetilmiştir. Bu sebeple insanın aklına gelen her şeyi yapması eleştirilmiştir.

3.2. İNSANIN SOSYAL İLİŞKİLERİ VE TOPLUMDAKİ STATÜSÜ

Bu bölümde insan ilişkileri ve insanın toplumdaki statüsü ele alınarak üç alt başlıkta incelenmiştir.

3.2.1. Kadın-Erkek İlişkileri

Bu bölümde kadın erkek ilişkileri, *aşk, gönül, cinsellik ve evlilik, bekârlık, boşanma* olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

3.2.1.1. *Aşk, Gönül, Cinsellik*

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Boynuzlamak*: Key- ” TDK'nin güncel sözlüğünde “boynuzlamak”, “kocasını başka bir erkekle aldatmak.” anlamına gelir. Bu bağlamda aldatılan erkeğe mecaz anlamda “boynuzlu” lakabı küçümseme ve gülmeceyi ortaya çıkarabilir.

“*Töşek kat-*: Cinsel ilişkide bulunmak” ve “*Bas-*: Çiftleşmek” maddelerinde tabulaşmış bir kavram olan “cinsel ilişki, çiftleşmek” kavramları “döşek kat-” ve “bas-” sözcükleriyle ifade edilerek argolaşmadan kaçınma sağlanmıştır.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Sevgili*: İşve taciri”ne teşbih edilmiştir. “*Ay*: Sevgili.” Bu maddede somut olan ay, yüz için geniş ve güzel anlamında kullanılıp somuttan soyuta geçiş yapılmıştır. “*Sevgili*: İsmi çok fazla zikredilirse dış dökülmesine sebep olur.” maddesinde dış dökülmesi, sevgilinin isminin zikredilmesine bağlanarak mübalağa yapılmıştır. “*Tuzak*: Kişinin sevgilisi.” maddesinde âşık için sevgili, güç ve tehlikeli bir duruma düşüren tuzığa teşbih edilmiştir.

“*Sevgilinin dudağı*: Süleyman Peygamberin yüzüğü.” Bu maddede sevgilinin dudağı yuvarlak ve derli toplu şekli ve bütün âşıkları, hatta insanları ve cinleri büyüleyip kendisine boyun eğdirmesi sebebiyle Süleyman peygamberin yüzüğüne teşbih edilmiştir.⁵

“*Buse*: Âşıkları dolandırma aracı.” Bu ifade ile sevgilinin, âşıkları öpücük vaadiyle dolandırıp eziyet çektirmesi eleştirilir.

“*Nur göremeyen hacı*: Âşık.” Bu maddede sevgilinin mahallesine gittiği hâlde yüzünü göremeyen âşıkların, çalışıp çabalasalar da nur göremeyen hacılara döndükleri söylenerek âşıkların içinde bulunduğu durum anlatılmış ve âşık, hacca giden kimselere

⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Mühr-i Süleyman" maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhr-i-suleyman> (Son Güncelleme: 27.03.2023).

benzetilmiştir. Âşık ile hacca giden kimseler kıyaslanıp her hacca gidenin saf ve temiz bir niyete sahip olmadığı, ne yaparlarsa yapsınlar iyi bir insan olamadıkları eleştirilmiştir.

“*Âşık: Yerden biter*” Bu maddede âşık, yerden bitme olarak ifade edilir. Bir şeyin yerden bitmesi bolluğunu ve değersizliğini ifade için kullanılan deyimdir. Bu bağlamda âşıkların bolluğu ve değersizliği, yerden bitme deyiimiyle ifade edilmiştir.

“*Pul koleksiyonu: Aşığın sevgiliyi evine çağırarak için bulduğu bahane*” maddesinde âşığın sevgiliyi pul koleksiyonunu bahane ederek eve çağırması esprili bir dille ifade edilmiştir.

“*Âşığın rakibi: 1. Köpek 2. Karga 3. Domuz 4. Eşek*” ve “*Rakib: 1. Karga 2. Köpek 3. Domuz 4. Eşek*” iki kaynakta da karşımıza çıkan rakip maddesinde âşık, rakibini küçümser ve köpek, karga, domuz, eşek gibi hayvanlara benzeterek hicveder. Bu bağlamda âşık, kendini üstün görerek mizah yapmıştır.

3.2.1.2. *Evlilik, Bekârlık ve Boşanma*

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Asılmış: Askıya alınmış, ne dul ne de evli kadın.*” ve “*Asıl-: Değer verilmeyen kuma, ne dul ne de kocalı, ne evli ne bekâr, askıya alınmış.*” maddelerinde kuma, TDK'nin güncel sözlüğünde “bir işi zamanında yapmayıp belirsiz bir zamana bırakmak, savsaklamak.” anlamına gelen “askıya almak” deyiimiyle ifade edilmiştir. Bu deyim ile diğer eşlerden fırsat kalmadığı için savsaklanan kuma küçümsemmiştir.

“*Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş: Birbirine uyumlu arkadaş ya da karı koca.*” “Hoşa gitmeyen herhangi bir nitelik yönünden birbiriyle benzeşen iki kişi bir araya gelmiş” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 1 Mayıs 2023) anlamında kullanılan bu ifade, söylenen kişiyi yermektedir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Koca: En eziyetli bebek.*” Bu maddede yetişkin erkeğin hiç büyümeyip hep çocuk kalmasından şikâyet edilir. Öyle ki yetişkin erkek, bebeklerin en eziyetlisidir.

“*Evlilik: Çiftler yaşlandıkça eş, kocasına “yanıma yat” yerine “oraya yat” der.*” Bu madde gençken çiftlerde var olan heyecan ve temas bağımlılığının yaşlanınca yerini uzaklığa bırakmasına, aşkın bitmesine mizahi bir göndermedir.

“*Koma*: Bir adamın karıları birbirine nispetle koma “kuma” derler.”. Kumaların birbirleri arasındaki çatışma ve üstünlük kurma çabası mizahi bir dille ifade edilmiştir.

“*Kazak*: Evsiz, barksız, kazak başlı: bekâr.” Kazak başlı maddesinde soyutlama yapılarak bekâr sözcüğü evsiz şeklinde ifade edilmiştir.

“*Nikâh yüzüğü*: Gelinin dışına kurulan kale.” maddesinde tözsel ad aktarımı yapılarak kalenin koruyucu özelliği, başka taliplerin gelmemesi adına gelini koruyan nikâh yüzüğüne aktarılmıştır.

“*Kaşık düşmanı*: Kadın, zevce.” Maddi bir yardımı olmadan sadece tüketici konumunda olan kadınları eleştirmek için şaka yollu “kaşık düşmanı” benzetmesi yapılmıştır.

3.2.2. Akraba, Dost, Arkadaş İlişkileri

“*Misafir*: Gözü yolda olan.” Bu maddede ziyafetten sonra hemen gitmek isteyen misafir eleştirilir.

“*Uzak hısım*: Bulaşık artığı.” maddesinde uzak hısım, kabın üstündeki bulaşık artığına benzetilerek yapışıklığıyla yerilmiştir.

“*Ençi ooru*: Kalıtsal hastalık; akrabalar.” Bu maddede ailemizde bulunan hastalıkların gen aktarımıyla geçmesinden dolayı kalıtsal hastalık, akrabalar şeklinde ifade edilmiştir. Fakat kinaye yapılarak akrabalar, dert, hastalık, illet şeklinde yerilmiş olabilir.

“*Dostluk*: Arandığı halde bulunamayan.” maddesinde arkadaş ilişkilerinin çıkar ilişkisine dönüşmesinden dolayı gerçek bir dost, arandığı halde bulunamayan şeklinde ifade edilmiştir. Burada gerçek dostluğun olmayışı eleştirilir.

“*Dost*: Eve değil gönle giren kişidir.” Bu maddeye göre evimize çok fazla arkadaşımızın girip çıkmasının önemli olmadığı, gönlümüze girebilen kişinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

“*Tatlı bela*: Evlat.” “Sevildikleri için verdikleri sıkıntı ve üzüntülere katlanılan kimse anlamına gelen” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 25 Nisan 2023) tatlı bela ifadesi mecazen, evlat için kullanılmıştır.

3.2.3. Kadın ve Erkeğin Konumu

“*İrān*: Hür insan, erkeklik.” Bu maddeye göre her şeyin zıttıyla var olduğu düşünülürse hür insan, erkek; esir insan, kadın olur. Bu bağlamda kadın ve erkeğin toplumdaki konum ve biçimi belirlenmiştir.

“*Kancık*: İkiyüzlü olan.” TDK’nin güncel sözlüğünde kancık “hayvanlarda dişi” anlamına gelir. Halk dilinde bu ifadenin sadece kadınlarda kullanılması, kadını yermektedir.

“*Kancık*: Hain, hilekâr, döneke tabiatlı adam.” Dönek kişiler için kullanılan bu ifadenin hayvanların dişisi için söylenen “kancık” ile belirtilmesi kadın-erkek konumu bağlamında kadını yermektedir.

“*Kız çocuğu*: Aldatan ve yaltaklanan.” Bu maddede kız çocuğunun aldatan ve yaltaklanan şeklinde ifade edilmesinin sebebi, kız çocuğunun tilkiye benzetilmesidir. Aynı şekilde erkek çocuğu da yiğitliği dolayısıyla kurt köpeğine benzetilir. Bu bağlamda kız çocuğu yerilirken erkek çocuğu yüceltilmiştir.

“*Artıgan*: Zehirli; kadının değdiği nesne.” Bu maddede kadının dokunduğu nesne, zehirli olarak ifade edilerek kinaye yapılmış, kadın yerilmiştir.

“*Keregi çok*: Gereksiz; kız evlat” ve “*Kerektü*: Gerekli; erkek evlat” maddelerine baktığımız zaman kız evladın gereksiz ve erkek evladın gereklilik olarak ifade edilmesi, erkek çocuğunu överken kız çocuğunu yermektedir.

“*Erkek*: Hiç mümkün olmayana “ihtimal olur”, muhtemel olana da “olur mutlaka” der.” Bu maddede erkeğin hayır kelimesini kullanmayı ve söylemleri ile sonuçları arasındaki zıtlık eleştirilmiştir.

“*Kadın dırdırı*: Savaştan sağ gelen adamı zayıflatıp öldürecek güce sahiptir.” Bu maddede kadının konuşmasıyla bir erkeği öldürecek güce sahip olması mübalağa yapılarak mizahi bir üslupla ifade edilmiştir.

“*Karılar hamamı*: Gayet gürültülü yer.” Bu maddede kadınların çok konuşmasına atıf yapılarak “gayet gürültülü bir yer” ifadesiyle gülünç bir anlam ortaya çıkmıştır.

3.3. ADALET, EKONOMİ, MESLEK VE HASTALIK KAVRAMLARI

3.3.1. Adalet

“*Mahkeme*: Kukla oyunu.” maddesinde mahkemelerin bir hükmünün olmadığı, formalite icabı yapıldığı, tutuklanan kişilerin cezalarının önceden belirli olmasından ötürü mahkemede bulunan avukat ve hâkimlerin hukuki bir rolünün olmadığı eleştirilir. Bu sebeple mahkeme, kukla oyununa benzetilir.

“*Eşitlik*: Sıradan ve vasıfsız bir işçinin yahut bir bekçinin, idarecilik işlerine yükseltilmesi.” maddesinde eşitlik kavramının torpilden oluştuğu ifade edilir ve vasfı olmayan kişilerin hak etmediği yerlere yükseltilmesi eleştirilmiştir.

“*Köşül kiri*: Aldatma yolu, hile.” maddesinde kirin var olanı gizleme işlevi ile hilenin gizliliğinden yola çıkılıp kirin işlevi gönle aktarılarak tözsel ad aktarımı aracılığıyla hile açıklanır. Birini aldatmak olan hile yapma eylemi, gönül kiri ifadesiyle soyutlaştırılmıştır.

3.3.2. Ekonomi

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Ayak bol-* : Hizmetçi olmak.” Hizmet edilirken birinin işi onun yerine yapılır. Hizmetçi, hizmet edilen kişinin işini onun yerine yapar, bir nevi onun ayağı olur. Bu bağlamda hizmetçi, ayak olmak şeklinde ifade edilmiştir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Para*: Dünyanın bayrağı.” maddesinde bayrağın öncü olma işlevi gibi para da her şeyin öncüsüdür. Burada tözsel ad aktarımı yoluyla para anlatılır. Bayrak, bir milletin sembolüdür. “Dünyanın bayrağı” ifadesiyle paranın tüm kapıları açmasından dolayı para, tüm milletlerin, dünyanın bayrağı ve öncüsü olarak ifade edilir.

“*Ucuzluk*: Misafir olarak gelir gider.” maddesinde ucuzluğun az olması, misafire benzetilerek mizahi dille eleştirilmiştir.

3.3.3. Meslek

Avcı sözcüğü, üç maddede karşımıza çıkar. “*Avcı*: Hilebaz kimse” maddesinde avcı avını belli hilelerle yakalamakta usta olduğu için hilebaz kimseye benzetilir. “*Avcı*: Silahını düşmana doğrultmaz” maddesinde silahını düşmana değil hayvana doğrultan

avcı eleştirilir.” *Avcı*: EUyg. Ö:z ölgüçü > Can alıcı” maddesinde keyfi olarak hayvanları öldüren avcı eleştirilir ve mecaz anlamda “Azrail” anlamına gelen “Can alıcı” şeklinde ifade edilmiştir.

“*Baş yülügüçi*: Berber.” maddesinde berber, baş yolan kişi şeklinde ifade edilerek mecaz yolla somutlaştırılarak mizahi anlatım yapılmıştır.

“*Ƙan alıcı*: Cerrah, hekim.” maddesinde ameliyat yaptığı için cerrah, mecaz yolla somutlaştırılarak ifade edilmiştir.

“*Muallim*: Eşinden çektiği eziyetin intikamını öğrencilerden alır.” maddesinde öğretmenin öğrencilere uyguladığı falaka ya da zor sınavın sebebi mizahi bir dille başka sebebe bağlanır.”

“*Ƙomağcı*: Boş laf konuşan, güldürücü.” Bu maddede güldürücü, boş laflarıyla eleştirilir.

“*Sözci*: Söz ehli, avukat.” maddesinde başkasının adına konuştuğu için avukat, söz ustası olarak ifade edilmiştir.

“*Nalbant*: Katırları topal edici.” maddesi aklımıza “acemi nalbant gâvur eşeğinde öğrenir.” atasözünü getirir. Bu bağlamda acemi nalbant usta olana kadar hayvanları topal eder.

“*Ulak*: Yağmura bakmaz, tufan da olsa sağanaktır der.” maddesinde görevi haber yollamak olan ulağın, yağmura bakmaksızın haberini götürmeye devam edişi, “tufana sağanak der” ifadesiyle mizahi bir dille ifade edilmiştir.

“*Koltukçu*: Alırken ürünü beğenmez, satarken bayılır.” maddesinde koltukçunun beğenmediği ürünü satmak için yüze karşı övmeyi huy edinmesi eleştirilir.

“*Satıcı*: Ucuz ürününü pahalı satmak için çaba içindedir.” Bu maddede satıcıların ucuz ürünü pahalıya satıp dolandırıcılık yapması eleştirilir.

“*Milletvekili*: Sözlerinde hep “aç, açık, fakir” kavramları geçer fakat bunlara çare bulmaz.” maddesinde milletvekillerinin sorunlara çözüm bulmayışı eleştirilir.

“*Bekçi*: Kırk yılda bir yüzünü gösterir.” TDK’nin güncel sözlüğünde “Bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimse” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 5 Mayıs 2023) anlamına gelen bekçi, olması gerektiği zamanda olmayışı ve mesleğini yerine getirmemesi eleştirilir.

“*Şair*: Bir suale cevap bulmak için bin kitap açan delidir.” maddesinde bir soru için bin kitap açan ifadesiyle mübalağa yapılarak şair, deliye benzetilir.

“*Dünkü*: Pek yeni, kıdemi olmayan.” Acemi, yeni, toy kişiler için kullanılan bu sözcük, bazı durumlarda küçümseme olarak kullanılabilir.

“*Çenesi düşük*: Ozan.” Güncel Türkçe Sözlük’te “Çok gereksiz şeyler konuşan (kimse)” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 5 Mayıs 2023) için kullanılan çenesi düşük sözünün karşılığı olarak “ozan” ifadesi yergi içermektedir.

“*Çavuş*: Askere zulmetmeyi bırakmayan kimse.” Bu maddede, çavuşun kendinden alt rütbedeki kişileri yönetmesi ve eğitmesi zulmetme olarak ifade edilerek mübalağa yapılmıştır.

3.3.4. Hastalık

“*Çıcağ*: Sürgün; ishal.” maddesinde ishal bağırsaktaki mikropları temizleyen bir mekanizmadır. TDK’nin güncel sözlüğüne göre sürgün, “bir kimsenin sürüldüğü yer.” olarak ifade edilir. Bu bağlamda ishalle bağırsaktaki mikroplar sürgün edilir. İshal ve sürgün arasındaki işlev benzerliği kullanılarak ishal, sürgüne benzetilmiştir.

“*Çıykan*: Çıban; şaka kaldırmaz kişi.” maddesinde geçen çıban, TDK’nin güncel sözlüğünde “Vücudun herhangi bir yerinde oluşan ve çoğu, deride veya deri altında şişkinlik, kızartı, ağrı ve ateş ile kendini gösteren irin birikimi.” şeklinde ifade edilir. Buna göre şişkinlik, kızartı ve ağrıdan dolayı çibana dokunmak imkansız ve dayanılması güçtür. Bu imkânsızlık ve güçlükten yola çıkarak şaka kaldırmayan kişi, şakaya dayanamayan, şakayı kaldıramayan kişi olması münasebetiyle çıban, şaka kaldırmayan kişiye benzetilmiştir.

“*Arpacık*: İtirseği.” Güncel Türkçe Sözlükte, “Göz kapağının kenarında çıkan küçük çıban” (<https://sozluk.gov.tr/> ErT.: 5 Mayıs 2023) olan arpacık, şekil benzerliğinden yola çıkılarak itirseğine benzetilmiştir.

3.4. SİYASAL KAVRAMLAR

Bu bölümde siyasal ve toplumsal konularla ilgili kelimeler incelenmiştir.

“*Hükümet Kapısı*: Rüşvetle açılan kapı.” Divanu Lugâti’t-Türk’te geçen bu maddeye göre bir kişi işinin bitmesini istiyorsa malını esirgememelidir. “*Sıyıcı*: Rüşvetçi;

hediye almayı seven kimse” maddesi devlet kurumlarındaki yozlaşmayı yansıtır. Rüşvet almak kanunen yasaktır. Bu sebeple rüşvet alan kişi örtmece yapılarak “hediye alan kişi” olarak ifade edilir.

Vergi sözcüğü, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak “*Vergi*: Ele aldıkça büyür ... gibidir.” maddesinde argo bir dille ifade edilen vergi eleştirilir. “*Vergi*: Halkın boynunun borcu.” maddesinde vergi ifade edilirken “boynunun borcu” deyiimiyle ifade edilir. Bu deyimın anlamı TDK’nin güncel sözlüğünde şöyledir: “Yapılması gereken ödev, vecibe”. Böylece vergi, halkın ödevi şeklinde ifade edilmiştir.

“*Kırk yıllık planlama*: Sık kemeri, sık dişi.” maddesinde parasız halka, devlet büyüklerinin bulmuş oldukları çözüm ve nasihat kinaye yapılarak eleştirilir.

“*Saltanat*: Babadan miras kalmış millet halayığı.” maddesinde Osmanlı Devletinde yönetme yetkisi mizahi bir dille ifade edilmiştir.

“*Politika*: İçinde olan deliye nasıl muamele edileceğini iyi bilir.” maddesinde politika içerisinde bulunan kişiler “deli” olarak ifade edilir. Öyle ki politikaya fazla maruz kalan kişi bir deliye nasıl muamele edeceğini öğrenebilir. Bu ifade ile politika ve politikacılar mizahi bir dille yerilmiştir.

“*Nezarethane*: Beleş lokanta.” ve “*Hapis*: Dinlenme evi.” maddelerinde nezarethanelerin bir ceza yeri olmaktan çok suçluların dinlenme yeri olduğu eleştirilir. Hapishanelerin her bir devlet kurumunun bünyesinde yüzlerce, binlerce insanın sığacağı şekilde yapılmasından dolayı, dinlenme evine benzetilmiştir. Öyle ki hükümlülere evden getirilen yiyecek içecekler, nezarethaneleri beleş lokantaya çevirmiştir.

“*Yolsuzluk*: Âdet haline gelen birer nesne.” maddesinde idarecilerin insanların sözüne kulak asması, dilek ve şikâyetlere çare aramaması, bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanma olan “yolsuzluk” ile ifade edilmiş ve eleştirilmiştir.

3.5. SAVAŞ KAVRAMLARI

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Kılıç tart-*: Savaşmak.” maddesinde Eski Türkçe *tar-* “dağıtmak” fiili, TDK’nin güncel sözlüğünde gerçek anlam olarak “belli bir orana göre bölüştürmek, pay etmek, tevzi etmek”, mecaz olarak “yenilgiye uğratmak” anlamlarına gelir. Bu

bağlamda düşman, hem yenilgiye uğrayan hem de üstünde kılıçlar bölüştürülen kişi olarak ifade edilir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Esir*: Sözü tadına dalan bir kimse.” maddesi sözün tadına dalan bir kimsenin esir olacağı anlamına gelir. Bu madde, söze dalıp işini bırakan kimseyi eleştirmektedir.

Düşman, dört şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak “*Düşman Asker*: Biçilmiş ot.” maddesinde düşman askerin son durumu “biçilmiş ota” benzetilerek üstünlük kurulmak istenmiştir. İkinci maddede “*Düşman*: Yufka gibi elde didik didik olan.” ifadesiyle yerilmiş ve üstünlük kurulmuştur. Düşman, didiklenmiş yufkaya teşbih edilmiştir. Son olarak “*Düşman*: Yamyam” maddesinde düşman, yamyama benzetilmiştir. TDK’nin güncel sözlüğünde “yabani, vahşi”, “açgözlü kimse” anlamlarına gelen yamyam ile “bir şeyi büyük ölçüde kullanıp tüketen kimse” anlamına gelen düşman arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir. “*Düşman*: Etrafı sararsa karşı taraf ocağın üstündeki aş benzer.” maddesi Tonyukuk yazıtından alınmıştır. Düşman ocağa, düşmana maruz kalan taraf ise o ocağın üstündeki aş benzetilir. Bu maddede benzetme yoluyla karşı tarafın düşmüş olduğu aciz durum ocak-aş benzetmesiyle ifade edilmiştir.

“*Asker*: Gözsüz.” maddesinde asker savaşta düşmanın silahını görmezden geldiği için gözsüz olarak ifade edilir.

“*Yağmur*: Nişancı.” maddesinde yağmur usta atıcıya benzetilir. Yağmurun nişan yeri yeryüzüdür. Yeryüzü geniştir, atılan şey sapmaz. TDK’nin güncel sözlüğünde nişancı “Attığı kurşun, taş vb. ile hedefi vurmakta ustalık kazanmış olan.” şeklinde ifade edilir. Bu benzerlikten yola çıkarak yağmur, nişancıya benzetilir.

“*Kan*: Yeri sulayan.” Bu maddede *öl-* fiili yerine “kanın yeri sulaması” ifadesi kullanılmıştır.

3.6. YAŞAM, ÖLÜM VE DÜNYA

Bu bölümde yaşam, ölüm, hava olayları ve dünyaya ait kelimeler dört alt başlıkta incelenmiştir.

3.6.1. Yaşam

Fiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Atal-*: Belirlenmek; *Atalmış Sanlıg Vakt*: Ecel” ve “*Atalmış Üd*: Ömür” maddeleri “Sebe Suresi, 30. ayet: De ki: "Sizin için belirlenmiş bir gün vardır ki, ondan ne bir an ertelenebilirsiniz, ne de (bir an) öne alınabilirsiniz.” ayetini hatırlatır. Buna göre, ölüm vaktinin ve yaşanılacak sürenin belirlenmiş olduğu hatırlatılarak ölümün “belirlenmiş, kaçıışı olmayan vakit” olduğu söylenmek istenmiştir.

“*Tayağ tut-*: Yaşlanmak.” maddesinde “tayağ” sözcüğü “değnek” anlamındadır. Değnek ile yaşlılık arasında çağrışım kurulmuştur.

“*Yağın vakt*: Ecel” ifadesinde yağın sözcüğü “erişmesi, olması zaman bakımından yaklaşmış olan” anlamında kullanılmıştır. Bu da ölümün yaş farketmeksizin her an olabileceğini hatırlatır.

“*Yörü-*: Ömür sürmek.” maddesinde somut bir kavram olan yürü- fiili, ömür sürmek şeklinde ifade edilerek soyut anlam kazanmıştır.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Ömür*: Cevr ü cefada uzun, zevk u safada kısadır.” Bu maddeye göre, dert sahibi olduğumuz zaman, vakit bir türlü geçmez fakat mutlu anlarımızda zamanın nasıl geçtiğini anlamayız. Burada ömür ile zaman bağdaştırılarak bu duruma gönderme yapılmıştır.

“*Ömür*: İçi su dolu fıçıdır. İçindekini azar azar da kullansan hepsini de boşaltsan mutlaka biter.” Bu maddede yaşamın bir sonu olduğu, ömürün, fıçı içindeki suya teşbih yapılmasıyla belirtilmiştir.

“*Gün*: İnsanın kuvvetini gevşetmek için acele eder.” Bu maddede kuvvetin gevşemesi “yaşlanma” anlamındadır. Gün yani zaman, o kadar aceleci ve hızlıdır ki, ölümden kaçan kimseye ölüm yetişir.

“*Kader*: Zenci yüzü gibi kapkaradır.” Burada kader kötü talih olarak düşünülmüş, siyahlığından dolayı zenci yüzüne benzetilerek teşbih sanatıyla nüktedan bir üslup kullanmıştır.

“*Kış*: Yaz mevsimiyle savaşıyor.” maddesinde zıtlık kullanılarak, kış mevsimi bir savaşıya benzetilmiştir. “*Kış*: Yaza hakaret eden mevsim” maddesinde de kış mevsimi kişileştirilerek, kış mevsimine mizahi bir anlam yüklenmiştir.

“*Bayram*: Doymak bilmeyenler için kutlanmasının sebebi ramazanın bitmesidir.” Bu maddede, bayramın kutlanma sebebi, doymak bilmeyenler için

ramazanın bitmesi olarak ifade edilir. Burada doymak bilmeyen, açgözlü insanlara gönderme yapılarak, onların sevincinin sebebi bundan sonra gizli gizli değil, rahat bir şekilde yemek yemeleri olarak görülür.

3.6.2. Ölüm

Fiiil Unsuru Olan Kelimeler:

“*Öltür-*: Öldürmek; nefsi terbiye etmek.” maddesinde somuttan soyuta geçiş yapılır ve öldür- somut eylem yerine, “nefsi yatıştırmak, terbiye etmek” sözcüğü kullanılarak öldürmenin işlevi, soyutlaştırılır.

“*Ke/ aç-*: Ölmek.”, “*Keç-*: Ölmek.” ifadesiyle ölüm, bir geçiş olarak tasvir edilir. Bir yerden başka bir yere gitmek anlamına gelen geçmek fiili ile ölünce sonsuz yokluğun oluşmadığı, bazı dini inançlara göre ölümün gerçek hayatın başlangıcı olarak kabul edilmesine gönderme yapılır.

“*Nalları dikmek*: Ölmek.” Argo bir tabir olan bu ifade, çıkardığı anlam yoluyla gülünçtür.

“*Çalkalanarak karıştırılmak*: Ölmek.” Ölmek sözcüğü için çalkalanıp karıştırılma durumu gülünç bir ifade ortaya çıkarmıştır.

“*Oltur-*: Otur-; vakit geçirmek, ömür sürmek.” maddesinde kişinin yaşadığı yer, ikamet anlamında kullanılmıştır. İkamet etmek somut kavramı, ömür sürmek olarak ifade edilmiş Böylece somuttan soyuta geçiş, soyutlama yapılmıştır.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Hayat*: Karanlık bir zindandır.” Bu maddede “zindan”, TDK’nin güncel sözlüğünde mecazen “çok karanlık ve sıkıntılı yer.” olarak geçer. Aynı ifade dünya tanımında da kullanılmıştır. Karanlık bir zindana benzetilen hayat, kişi için sıkıntılı bir yerdir. Bu ifadeden yola çıkarak “*Amırap kalgan*: Ölen; huzura kavuşan.” Ölüm, dünya hayatı dert ve kederle geçen ve hayatı karanlık, sıkıntılı bulan kişi için bir kurtuluş, huzura kavuşma olarak ifade edilebilir. Hayatı dertle geçen kişi için, yani ölen için bu durum huzura kavuşma olarak ifade edilmiştir. Bir başka ifade de *cennet sarayına gitmek* olarak ifade edilen *ölmek*, korktuğumuz bir an olduğu için “cennet sarayı” örtmece olabilir.

Bir başka ifadede *ölüm* sözcüğü, “sonraki, sonra, son uyku, ahir ve son nefes” şeklinde karşımıza çıkar. Uykuya benzetilen ölüm, “son” sözcüğüyle “ebedî uykuya dalmak” deyimini hatırlatır.

Mezar kavramı dört farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, “*Mezar*: İçine gömülenin seveni çoktur.” şeklinde ifade edilmiştir. Burada dünyadayken değeri bilinmeyen, sevilmeyen kişilerin, ölüncü değerli olmasına gönderme vardır. İkinci ifadede “*Mezar*: Ölüm hatırlatıcısı.” olarak karşımıza çıkar. Bir hatırlatıcıya benzeyen mezar, insan için bir anımsatabilme aracıdır. “*Uğıyur yir*: Uyku yeri, mezar.” ifadesi “yatak” sözcüğünü hatırlatır. Dinlenmek amacıyla yatılan yer olan yatak, mezar sözcüğüyle ifade edilmiştir. Burada dünyadan çok yorulan kişinin ölüncü dinlenebileceği anlatılmış olabilir. “*Mezar*: Girenin malını başkasına devreden yer.” Bu maddede, dünyanın geçici olduğunu, dünyada mâl sahibi kişilerin bile aslında o mâla sahip olmadığına bir hatırlatmadır. Mâl, mâl sahibi ölene kadar elden ele doşacaktır fakat asla bir kişiye ait olmayacaktır.

3.6.3. Dünya

“*Felek*: Dönektr”, “*İki tivlik yolum*: Kinaye olarak fecerden önce, geçici olarak”, “*Dünya*: Çocuksuz ve yetimdir”, “*Dünya*: Zindan”, “*Dünya*: Tahta parçası”, “*Dünya*: Pusu kuran”, “*Dünya*: Gecesi ve gündüzü konuk olarak geçilen yer”, “*Arguç ajun*: Yalancı (aldatıcı) dünya”, “*Karı*: Felek ”, “*Evren*: Büyük yılan” ifadeleriyle toplamda dokuz eserde geçen dünya kelimesi, daha çok karşımıza geçici olması, zalim olması, karanlık olması, acı veren ve aldatıcı olması yönüyle çıkmaktadır. Bu yönüyle eserlerde hicvedilmiştir. Aldatıcıdır, dünyadaki herkes burada konuktur, geçicidir, çünkü ölüm diye bir gerçeklik vardır. Teşbih yapılarak yılanla benzetilmiştir. Çünkü yılan, mecaz anlam olarak sinsi ve hâin olarak karşımıza çıkar. Bu ifadelerin dışında dünya, tahta parçasına benzetilerek yaratılışa yani Hz. Nuh’un gemisine telmih yapılmıştır.

3.6.4. Hava Olayları

Fiil Unsuru Olan Kelime:

“Gök gürlemesi: Meleğin tespih okuma sesi.” Şahrüh Miraçnamesi’nde gök gürlemesi için “İnsanların gök gürlemesi dedikleri, meleğin tespih okuma sesidir.” (Deniz, 2019: 11) ifadesi geçer. Bu bağlamda gök gürlemesi, meleğin tespih okuma sesine bağlanır.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Yiğgen*: Galip gelen; *Yiğgen suw*: Tufan.”, ifadesinde şiddetli yağmur anlamına gelen tufan, her türlü durumda üstün anlamında kullanılmıştır. TDK'nin güncel sözlüğünde tufan, “Nuh Peygamber zamanında yağın ve bütün dünyayı su altında bırakan şiddetli yağmur” şeklinde ifade edilir. Bu durum, “galip gelmek” deyiimiyle ifade edilir.

“*Esinti*: Baharın döşeyicisi.” maddesinde “tözel ad aktarımı” yapılarak döşeyicinin işlevi, bahara aktarılarak esinti anlatılır. Yine aynı şekilde “*Kök kapuğı*: Gökyüzü” maddesinde de “tözel ad aktarımı” yoluyla kapının işlevi göğe aktarılarak gökyüzü anlatılmıştır.

“*Ahmak aldatan*: İnce ince yağıp çok ıslatan yağmur.”, “*Ahmakıslatan*: Oğuz ıslatan, püsen.” Bu maddede ahmak aldatan, “Çisinti halindeki yağmur” (Aksoy, 1984: 449), anlamına gelen “ahmakıslatan” deyiimiyle aynı anlama gelir. Yağmurun ince yağmasından dolayı önlem almayan kişiler için kullanılan bu deyimde tedbirsizlik, ahmaklık olarak ifade edilerek kişi yerilmiştir.

“*Seher*: Beyaz tenli güzel.” Bu maddede sevgili, sehere benzetilir. Bu benzetme ile beyaz tenli, put yüzlü sevgilinin soğukluğu sehere atfedilir.

3.7. DİNİ TERİMLER

Bu bölümde temel dini kavramlar (Yaratıcı, din adamı, ibadetler gibi) incelendikten sonra ahiret ve cennet kelimeleri iki alt başlıkta incelenmiştir.

“Öç alğan: Allah.” Bu madde aklımıza Yunus suresi, 27. ayeti aklımıza getirir. “Kötülükler işlemiş olanlara gelince, kötülüğün karşılığı benzeri bir kötülükle (cezalandırılmaktır). Onları (her yönden) zillet bürümüştür. (Onları) Allah'tan koruyup kollayacak hiçbir kimse de yoktur.” Bu ayete göre kötülük, kötülükle karşılık bulacaktır. TDK'nin güncel sözlüğünde öç, “Kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme.” şeklinde ifade edilir. Bu bağlamdan yola çıkılarak Allah için “öç alan” ifadesi kullanılmıştır.

“*Aldağan*: 1. İblis 2. Yıldırım” şeytanın ilk insan Âdem ve Havvayı kandırması ve cennetten kovulmalarından günümüze kadar gelen süreçte şeytan, “aldatan” olarak

ifade edilir. “Yıldırım”ın aldatan şeklinde ifade edilmesi, aniden ve çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesinden ötürü olabilir.

“*Vâiz*: Minberde tepinen kişi.” Bu maddede vâizin minbere çıkıp vaaz vermesi tepinme olarak görülür. Böylece vâizle alay edilerek tariz yoluyla küçümseme yapılmıştır.

“*Zâhid*: Miskin bir kimse.” Bu maddede Zâhid, miskin olarak ifade edilip aşağılanır. Zâhidin miskin bir kimseye teşbih edilip küçümsenmesi, karşı tarafı üstün kılarak mizahı ortaya çıkarmaktadır.

“*Kâbe*: Sevgilinin eşiği.” Klasik Türk Şiiri’nde âşıklar için sevgili yücedir. Bu yücelikten dolayı, âşıklar için sevgilinin eşiği Kâbe’ye denktir. Müslümanlar için nasıl sevgili Hz. Muhammed ise, âşıklar için de sevgili, aşığıdır. Burada dini bir sembolün, aşığın sevgilisinin eşiği için kullanılması zıtlık oluşturur ve âşık-sofu çatışmasını ortaya çıkarır.

“*Sofu*: Kambur ikiyüzlü.” Bu maddede sofunun beli ibadet etmekten kamburlaşmıştır. Fakat o kadar çok ibadet etmesine rağmen ikiyüzlülük makamında kaldığı ifade edilerek hicvedilir.

“*Sofu*: Tespihle olan ilişkileri sevgilinin benini görünceye kadardır.” Bu maddede elinden tespih düşürmeyen sofunun, sevgilinin benini görünce tespihe yüz çevirmesi eleştirilmiştir.

“*Müezzin*: Ramazan ayında minareye bacalardan çıkan yemek dumanlarını gözetlemek için çıkar.” Bu maddede ramazanda iftar vakti ezan okumak için minareye çıkan müezzinin asıl amacının ezan okumak değil, bacalardan çıkan yemek dumanlarını gözetlemek olduğu söylenerek mizahi bir üslup kullanılmıştır.

“*Hoca*: Şerefli şeriatın yosunlu engereği.” Bu ifadede din hocası, yılanı benzetilerek hicvedilir.

“*Nikâh*: Şeriatın ipliği.” Bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurması olan nikâh, İslam dini için ehemmiyet arz etmektedir. İpin birbirine bağlanması gibi, nikâh da iki insanı birbirine bağlar. İpin bu işlevinden yola çıkılarak nikâh için, şeriatın ipliği ifadesi kullanılmıştır.

“*Kavga*: Sofuların bir araya gelince yaptıkları zikir.” Bu ifadede zikir ve kavga kelimeleri bir arada kullanılarak sofuların sesli bir şekilde yaptıkları zikir, kavgaya benzetilmiştir.

“*Oruç*: Aşığa farz değildir.” Necati Bey Divanı’nda (Çavuşoğlu, t.y.: 261) aşığın, sevgilinin dudağının hasretiyle ölüm yolcuğuna çıktığını ifade eder. Yolculuğa çıkmış olanlar oruç tutmaya mecbur değildir. Âşık da ölüm yolculuğuna çıktığı için oruç, aşığa farz değildir.

“*Yük*: Günah.”, “*Yük ketürgen*: Yük taşıyan, günahkâr.”, “*Yük kötürgen*: Yük taşıyan, günahkâr.” Bu ifade Harezmi Türkçesi Sözlüğü ve Karahanlı Sözlüğü’nde karşımıza çıkmaktadır. TDK’nin güncel sözlüğünde günah, “Dinî bakımdan suç sayılan iş veya davranış, vebal.” şeklinde açıklanır. Günahların sonucu da cehennemdir. Bu sebeple günah, mecazen tedirginlik veren şey, engel anlamına gelen “yük” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu bağlamda “yük”, cennete girmek için bir “engel” teşkil eder.

3.7.1. Ahiret

Karahanlı Türkçesi Sözlüğü’nde *kıyamet* sözcüğü, *kâlgü sâ’at*, *mângülüg küni*, *soñ küni*, *soñ yanış* (dönüş), *yawuq kâlmış küni* ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır. TDK’nin güncel sözlüğü’nde “dünyanın sonu ve bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü” şeklinde ifade edilen kıyamet, incelenen Türk dili kaynaklarında birçok şekilde ifade edilmiştir. Mângülüg küni yani ebedi olma günü aklımıza Tevbe suresi 22. ayeti getirir; “Onlar, orada sürekli kalıcıdır.” Böylece kıyamet sözcüğü sonsuzluk olarak tanımlanır. Kıyamet olayı, ahiretin başlangıcı olarak ifade edildiği için, ahiret sözcüğü için de aynı telmihten bahsedebiliriz. “*Menğü (ebedi) ajun*: Ebedi dünya, sözcüğü ile ahiret, ebedi ve sonsuz.” olarak tanımlanır.

Ahiret sözcüğü, *soñ* (sonraki) *gün*, *sonraki sarāy*, *sonraki yanış* (dönüş), *yarınlık*, *sonraki dirilik* olarak ifade edilir. Bu ifadeler Ankebût Suresi 57. âyeti hatırlatır: “Her canlı ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.” Böylece ahiret sözcüğü, dönmek, dönüş yeri olarak tanımlanır.

“*Çan iriñ*: Cehennem içeceği.” maddesinde İbrâhîm Suresi 15-17. ayet’e telmihte bulunulur. Ayete göre cehenneme giden kişiye yanan gövdelerden sızan su içirilir. Ayette geçen bu içecek, Karahanlı Türkçesi Sözlüğü’nde çan ve iriñ şeklinde tanımlanır.

3.7.2. Cennet

Cennet⁶ sözcüğü dört maddede karşımıza çıkar. İlk olarak “*Cennet*: Annelerin ayaklarının toprağı.” şeklinde karşımıza çıkan cennet ifadesi, “cennet annelerin ayakları altındadır.” hâdis-i şerifine telmihte bulunur. Cennet’in diğer ifadesi “*Cennet*: Gökyüzünün bunaltıcı sıcağı, güneş.” şeklindedir. TDK’nin güncel sözlüğünde, huzur veren yer olarak ifade edilen cennet, burada tam tersi, bunaltan olarak tasvir edilmiştir. Cennet, öyle bir yerdir ki güneşle eş durumdadır. Burada ki güneş huzur ortamını değil, bunaltıcı bir ortamı ifade eder. “*Mângülüg sâray*: Cennet.” maddesinde, cennet saraya benzetilir. Fakat bu saray sonsuzdur. “*Mângülüg*: sonsuzluk” sözcüğü Tevbe suresi 22. ayeti aklımıza getirir; “Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar.” “*Cennet*: Âşıklar ulaşamaz.” Bu maddede aşığın, sevgilinin mahallesine ulaşamama ızdırabı, cennet için de geçerli kılınmıştır. Bu ızdırıp öldüğünde de devam edecektir çünkü cennete de ulaşamayacaktır. Bu maddede mübalağa yapılarak sevgili yüceleştirilir.

3.8. BİTKİ, YİYECEK, İÇECEK, GİYECEK VE EŞYALAR

Bu bölüm *bitki, yiyecek, içecek ve giyecek, eşyalar* olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır.

3.8.1. Bitki, Yiyecek ve İçecek

Fiil Unsuru Olan Kelime:

“Eşek lalesi gibi açılmak: Edepsizce yayılıp küstahlık etmek.” Tözsel Ad Aktarımı yoluyla eşek lalesinin şekil benzerliği, edepsiz kişiye atfedilmiştir.

İsim Unsuru Olan Kelimeler:

“*Tomurcuk*: Yatmaktan sıkıldığı için yerden biterek ayrışan şişkin şey.” Bu maddede tomurcuklanma, tomurcuğun sıkılmasına bağlanarak gülünç bir ifade kullanılmıştır.

“*Ceviz*: Dil buruşturan yemiş.” Bu ifadede, cevizin alerjik reaksiyon olarak dilde yanma, kaşıntı oluşturmasına gönderme vardır.

⁶ uştmak> cennet Soğdcadan geçer.

“*İtburnu*: Yabani gül.” Bu ifade de şekil ve biçim benzerliğinden yola çıkılarak itburnu, tözsel ad aktarımı yapılarak yabani güle benzetilir.

“*Ebu cehil karpuzu*: Sarı çiçekleri olan ve meyveleri müşhil olarak kullanılan bir ot”, “*İti bölek*: Ebu Cehil kavunu”, “*İt Hıyarı*: Ebu Cehil Karpuzu”, “*Ebu cehil karpuzu*: Acı bir meyve”, “*Ebu cehil karpuzu*: Gayet acı karpuzumsu bir meyve.” Bu ifade beş şekilde karşımıza çıkmaktadır. İslam tarihinde en çok beddua alan kişi olarak geçen Ebu Cehil’in ismi, zehirli ve tadının acı olmasından dolayı bu bitkiye verilmiştir.

“*Turş yüz*: Ekşi suratlı, sert ve aksi.” TDK’nin güncel sözlüğünde turşu mecaz olarak “bitkin, yorgun” olarak karşımıza çıkar. Fakat burada turşunun daha farklı bir anlam ifade ettiğini görüyoruz. Sert ve aksi kişi, ekşiliğinden yola çıkılarak turşuya benzetilmiştir.

“*Öküz alması*: Ayva.” Bu maddede ayvanın hem tüylü olması hem de biçiminden yola çıkılarak ayva, öküze benzetilmiştir.

“*At kulağı*: Marula benzeyen bir bitki.”, biçim benzerliğinden yola çıkılarak bu ismi almıştır.

“*Arpa*: Varlığında can veren yokluğunda atı arpa diye ağlatan tahıl.” Bu maddede kişileştirme yapılarak atın kişnemesi, acıktığı zaman arpa diye ağlamasına bağlanmıştır.

“*Şekerpare*: Ümit damağına tatlılık bahşeden tatlı söz.” Bu madde “Tatlı ye tatlı söyle” (Aksoy, 1988: 445) atasözünü aklımıza getirir. Tatlı yiyecek ve tatlı söz arasında kurulan bu bağlamdan yola çıkılarak tatlı söz, bir tür hamur tatlısı olan şekerpareye benzetilmiştir.

“*Fındık*: G.t, p.z.v.nk.” Bu maddede fındık için argo bir tabir kullanılır. Derleme Sözlüğü’nde “erkeklik bezi” olarak geçen fındık, Sihâm-ı Kazâ’da g.t, p.z.v.nk şeklinde karşımıza çıkar. Şair, bu ifade ile karşısındaki kişiyi yermektedir.

“*Fasulye*: Fazla yenildiği zaman gaz kıtlığı çekenlere bedava gaz yapar.” Bu maddede fasulyenin fazla yenildiği zaman mide rahatsızlığına sebep vermesi “bedava gaz yapıcı” ifadesiyle gülünç olanı ortaya çıkarmaktadır.

“*Alkol*: Ateşli su.” Bu maddede alkol, ateşli suya benzetilir. Su, ateşi söndürdüğü için tezat bir durum ortaya konulmuştur.

“*Menekşe*: Dertli âşık.” menekşenin biçim olarak boynunun eğriliği tözsel ad aktarımı yapılarak dertli aşığa benzetilmiştir.

“*Gül*: Goncanın konuşması.” Klasik Edebiyat ’da gonca kapalı bir ağız şeklinde hayal edilir. Gonca açılınca, yani konuşmaya başlayınca gül olacaktır. Bu benzerlikten yola çıkılarak gül, goncanın konuşması şeklinde ifade edilmiştir.

“*Şarap*: Üzümün kızı.” Necati Bey Divânından aldığımız bu ifade “Ben üzümün suyunu severim, sofu da tânesini; çünkü kimi kızını sever, kimi de anasını...” şeklinde karşımıza çıkar. Burada şair, sofu ile alay ederek üzüm için “ana”, şarap için ise “üzümün kızı” benzetmesini yapmaktadır.

“*Şeytan b*ku*: Baldırgan otu.” Günümüz Türkçesinde “baldıran” olarak geçen “baldırgan otu”, bir çeşit yabancı ottur. Bu bitkiden zehir çıkarılır. Bu sebep ile “şeytan b*ku”na benzetilerek argo bir tabir kullanılmıştır.

3.8.2. Giyecek ve Eşyalar

“*Mal*: 1. Kartalın leşe konduğu gibi halkın üstüne atladığı birikim, 2. Düşman” şeklinde ifade edilen mal maddesinde birinci olarak mala tamah eden halk yerilmiştir. İkinci maddede ise mal, düşmana benzetilir. *Divanu Lugâti't-Türk*’te “İnsanoğlunun malı düşmandır; bilgi adamı neden düşmanını sever?” (DLTT c.III, s. 385) sözü geçmektedir. Bu bağlamda insanın düşmanı olan mala fazla değer verip sevmesi eleştirilmiştir.

“*Elbise*: Ter içici.” Bu maddede terlediğimiz zaman giysinin teri emmesi olayından yola çıkılıp elbise kişileştirilerek “ter içici” şeklinde ifade edilmiştir.

“*Gökyüzü*: Çini tabak.” Renginden dolayı gökyüzü, çini tabağa benzetilmiştir.

“*Bukrâk buçgak*: “Sağlam bıçak”; Kur’ân.” Bu maddede Kur’ân sağlam bir kulpa benzetilerek “el- Urvetü’l-Vüskâ; en sağlam kulp, en sağlam tutamak” ile vasıflandırılmıştır. Zira O’na tutunan asla zarar görmeyecek, kurtuluşa erecektir.

“*Kirpük tartgu*: Cımbız.” Bu maddede tözsel ad aktarımı yapılarak tartının oran, ölçüyü ayarlama işlevi cımbıza aktarılmıştır.

“*Kapu*: Hizmet.” TDK’nin güncel sözlüğünde kapı sözcüğü için devlet dairesi tanımı yapılır. Bu bağlamda devletin kurum ve kuruluşlarının çalışmaları halk için hizmettir.

“*Oyuncağ*: Şaka.” Şaka yapılırken güldürme ve eğlendirme amacı vardır. Bu bağlamda oyuncağın eğlendirme işlevinden yola çıkılarak oyuncak için şaka ifadesi kullanılmış olabilir.

“*Bili bağlı*: “Beli bağlı.” Bir kuş ismi, kinaye olarak ustura ve süpürgeye de denir. Kuşun şekli, süpürge nin bağlanan tutma yerine benzemesinden dolayı tözsel ad aktarımı yapılmıştır.

“*Tepsi*: Sini, tepsi, gönöl yanması.” Bu maddede, tepsi yapımında, tepsinin fırına verildiğinde yanmasından yola çıkılarak tepsi, gönle benzetilmiştir. Ayrıca hüsn-i ta’lil yoluyla mecaza geçiş yapılmıştır.

“*Yaş ‘akiki*.” Gözden kanlı yaş akması, kırmızı renkli akik taşının akmasına benzetilmiştir.

“*Yük*: O devrin garip gurebasının çektiği sıkıntı.” Harnâme ’de karşılaştığımız yük sözcüğü sıkıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda eşeğin taşıdığı yükler, o devrin halkının çektiği sıkıntılar şeklinde ifade edilip eleştirilmiştir.

“*Kalem*: Had bildirme aracı.” Sihâm-ı Kazâ’da Nef’î hicvettiği kişiler için “Bunlara hadlerini bildirmek kalemimin en kolay işi görünür” (Çeltik, 2021: 61) ifadesini kullanır. Burada had bildirmeye kaleminin yetmesi ve bu durumu kalemi için en kolay iş olarak ifade etmesi hicvettiği kişileri küçümsediğini, kendini de üstün gördüğünü yansıtmaktadır.

“*Altın*: Kadın için saâdetin temelidir.” Neyzen Tevfik’in şiirinde karşılaştığımız bu maddede kadınların paraya düşkün olduğu, para olmadığı zaman o ortamda mutsuzluk olacağı ifade edilir. Fakat şair daha sonra bu ifadenin kadınlar için bir kelepçe olduğunu, altınla mutlu evlilik süren kadınların aslında evde birer esir olduklarını söyleyerek, bu durumu eleştirmiştir.

“*Üniforma*: Pıhtıdan bir semer.” Bu ifadede devletin, üniforma sahibi kişilerin üzerinden geçinmesi eleştirilir. Bu sebeple semerin işlevi üniformayla eş tutularak tözsel ad aktarımı yapılmıştır.

“*Zar*: Namussuz bir kemiktir.” Oyun aracı olan zarın şans ve yazğıdan ibaret olması, “namussuz bir kemik” ifadesiyle yerilir.

“*Epçi*: Barıştııcı; elbisenin düğmesi.” Bu maddede düğmenin elbise kenarlarını bir araya getirmesinden yola çıkarak, barıştııcı şeklinde ifade edilmiş somuttan soyuta geçiş yapılmıştır.

“*Tağma*: İnsanların birbirlerine şüphesi yüzünden masum hayvanlara basılır.” Damga, koyun gibi hayvanların karışmaması için basılır. Fakat damga kızgın ve acı

vericidir. Bu sebeple insanların birbirlerine şüphesi yüzünden hayvanların bu acıya maruz kalması eleştirilmiştir.

“*Para*: Aşığın camıdır.” Bu maddede herkesin paraya sahip olduğu, aşığın ise tek servetinin canı olduğu ifade edilir.

“*Kamış kalem*: Dışı doğru içi eğri olan kalem.” Bu maddede kamış kalemin içinde nâl denen tellerin düzensiz duruşu “içi eğri olmak” şeklinde ifade edilmiştir.

“*Kılıç*: 1. Baş üstünde yeri vardır.” Burada kılıcın baş üstünde olmasıyla hem itibarlı ve gözde olması hem de başları kesmesi kinâye yapılarak ifade edilmiştir. 2. Tüylere düşmandır”. Bu maddede kılıcın tüylere düşman olma sebebi tüylerin kılıç ile traş edilmesine bağlanarak kılıç kişileştirilmiştir.

“*Defter*: Dilli defter.” Bu maddede defter için dilli, konuşkan ifadesi kullanılarak kişileştirme yapılmıştır.

3.9. YER VE MEKÂN KAVRAMLARI

“*Hela*: Alçaltan, küçük düşüren yer, tuvalet.” ifadesinde hela, insanın dışkılarıyla idrarını boşalttığı yer olmasından dolayı “alçaltan, küçük düşüren yer” olarak nitelenir.

“*Tügen*: Yara, dağ, diken; bela çözü” maddesinde Klasik Türk Edebiyatı’nda da sıkça rastladığımız sahrâ-yı belâ ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Şairler, aşk uğruna çektikleri çileleri, bela çölünün dikenine, yarasına benzetirler. “Aşk ve bela birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. Aşk vadisine atını süren âşığı bekleyen, yağmur gibi inen belalardır. Bu sebeple bela, divan şiirinde en sık geçen kavramlardan biridir” (Kaplan ve Çomoğlu, 2016: 235).

“*Ana rahmi*: Kanlı kuyu.” ifadesinde döl yatağı olan rahim, kanlı kuyuya benzetilmiştir. Tözel ad aktarımının yapıldığı bu maddede kuyunun çukurluğu kana, yani rahimin kanlı olmasına aktarılmıştır.

“*Ûç karanlık*: Rahim.” Bu ifadede ışık olmama durumundan yola çıkılarak rahim için “karanlık yer” ifadesi kullanılmıştır.

“*Ecel beşiği*: Tehlikeli iskele.” Bu maddede, ecel yani ölüm zamanı, tehlikeli iskeleye benzetilir. Deniz taşıtı uğrağı veya demir yolu durağı olan iskeleye ecel uğradığı zaman tehlikelidir. Çünkü o, son durak olacaktır.

3.10. ANLAM OLAYLARINA GÖRE MİZAH

Bu bölümde Uyumsuzluk Kuramının yer aldığı alışılmamış bağdaştırmanın olduğu kavramlara yer verilmiştir.

3.10.1. Alışılmamış Bağdaştırma

Mizahın olduğu cümlelere baktığımız zaman mantık yönünden özel bir yapı söz konusudur. Mantık açısından ilgisiz iki kelimenin bir araya gelmesi mizahı ortaya çıkarır. Bu da alışılmamış bağdaştırma ile yapılır. Örneğin, “Kazan doğurdu”, “İpe un sermek” gibi önermeler mantık yapımızı sarstıkları gibi, “ip” ile “un” gibi, “kazan” ile “tencere” gibi görüntüleri bir araya getirmiş oluyor” (Öngören, 1983: 27).

“Anlam belirleyicileri ve anlam ayırıcıları arasında uyum bulunmayan birleştirmeler.” olan alışılmamış bağdaştırma, “Toklu’ya göre, gündelik dilden sapmaları, özgünlükleri, dilde ilk kez oluşturuluyor olmaları ve bireysellikleri ile alışılmış bağdaştırmalardan ayrılır. Şairler, sözcüklerin daha çok yan anlamlarından, uzak ve yakın çağrışımlarından, duygu değerlerinden yararlanarak sözcüğe değişik anlamlar yükler” (Karadavut, 2021: 56).

Soyut bir mantık ilişkisinden yola çıkan mizah, alışılmamış bağdaştırma ile somutlaştırılıp günlük hayata indirgenir. Bu bağdaştırmalardan toplumda ortak bir anlam çıkarılmasının sebebi ise onun sembolik yapısının işleyiştir. Örneğin, “Boşğ(u)rur⁷: Akıl verir” (KT G7), (BK K5)”, deyim sözlükte, öğretmek; yapmak, düzene sokmak anlamlarına gelir. Bu deyimde soyut olan akıl ile somut olan vermek eylemi bir araya gelmiştir. Bu durum ise akıllı, birisine elimizle veriyormuşuz gibi bir durumu ortaya çıkarır. Zihnimizde bu durumu canlandırıp mantık çerçevesinde baktığımız zaman gülünç bir durum ortaya çıkmaktadır. “Yumuşaklık: Un ufak olmak”. Bu maddede bazı insanlara yumuşaklık göstermenin önemli olmadığı, insanların yine de kişiyi umursamadan üzmesi eleştirilmiştir. Bu durum “un ufak olmak” deyimini açıklar. Baydılda Sarnogoyev’in Kırgızca şiirinde bu durum “Bazılarına yumuşaklık göstersen, un ufak eder seni acımadan.” şeklinde ifade edilmiştir (Madakeev, 2019: 90).

Bu bilgiler ışığında, incelenen eserlerde karşımıza çıkan ve mantık çerçevesinde somut olarak gerçekleşmesi mümkün olmayan uyumsuz kelimeler bir araya toplanmıştır.

“Eşütgünü oğurla-: Kulak hırsızlığı yapmak”, “Kırpilen-: Yüzü asılmak”, “Hazır kıl-: Göz kararı ile tahmin etmek”, “Yüksek burunluğ: Kibirli, burnu havada”, “Acığ yüzlüğ bol-: Somurtmak, yüz ekşiltmek” “Bötüm yüzlüğ bol-: Ekşi suratlı

⁷ ET boş "hür" > boş+ı- "hür olmak" +g" "bağımsız olan, öğretmen"+u- "öğretmek"

olmak”, “*Bötüm yüzlüg ol-*: Ekşi suratlı olmak, surat asmak”, “*Purtar-*: Buruşmak, (yüzü) ekşimek”, “*Sıh-*: Yüzünü ekşiltmek”, “*Yüz ekşitmek*: Abusluk etmek”, “*Ekşi yüzlü*: Ağlamış yüzlü, yüzü dürük”, “*İr-*: Canı sıkılmak”, “*Avun-*: Gönül aldatmak, teselli etmek”, “*Avut-*: Gönülü teselli etmek, ümit ile vakit geçirmek”, “*Bılışıl-da-*: Boş boğazlık etmek”, “*Elgin*: Dili tutulmuş”, “*İsker-*: Kulak vermek”, “*İsle-*: Kulak asmak”, “*Ķulağ*: Kulak, bkz. Ķulāk, Ķulağ sal-: kulak askmak, Ķulağ tut-: kulak vermek”, “*Ķulağlan-*: Kulak salmak, kulak vermek”, “*Ķulak*: Kulak, Ķulağ koy-: kulak vermek, Ķulağ sal-: kulak vermek, Ķulağ tut-: kulak vermek”, “*Ķulağlaş-*: Birbirine kulak vermek”, “*Dinlemek*: Kulak asmak, kulak çekmek, kulak dutmak, kulak olmak”, “*Mene ur-*: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak”, “*Muna ur-*: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak”, “*Tıñla-*: Dinlemek, kulak vermek”, “*Burnunun dikine gitmek*: İnatlaşmak”, “*Yüz çevirmek*: Vazgeçmek”, “*Gönül oynat-*: Sever görünüp eğlenmek”, “*Yürek oynat-*: Neşelenmek”, “*Til cetir-*: Dil dökmek”, “*Kanım kaynap cat*: Sabırsızlık; kan kaynaması”, “*Yürek perdesin yırt-*: Âşık olmak”, “*Başımın etini yemek*: İsrarla tekrarlayarak bunaltmak”, “*İpe un sermek*: Bahane”, “*Ķıh demiş burnundan düşmüş*: Ebeveynine çok benzeyen hakkında müsta’meldir.”

3.11. AHENK UNSURLARINA GÖRE MİZAH

Bu bölümde mekanikleşmenin olduğu kelime, ek ve ses tekrarlarına dair kavramlara yer verilmiştir.

3.11.1. Tekrarlama

İncelenen eserlerde, kelime ve cümlelerdeki ses, ek ve kelime tekrarı gibi ahenk unsurları, dil oyunları ile mizah unsuru olarak öne çıkar. “*Göñli mutun mutun gel-*: Mahzun olarak gelmek, kalbi üzüntülü gelmek” maddesinde, “*mutun*” kelimesinin tekrarı, “*Çeke çüke*: Çene yarıştırmak” maddesinde *-ke* ek tekrarı, “*ĶamĶak başlu*: Akılsız adam, akılsız insan” maddesinde *-k* ses tekrarı ile mizahın ortaya çıktığı görülmektedir.

4. BÖLÜM: MİZAH SÖZLÜĞÜ

A

Acıg yüzlüg bol-: Somurtmak, yüz ekşitmek. (33/6)⁸

Agıt-: ET agıt- “sürmek, kaçtırtmak” Geri püskürtmek. (62/11)

Ağacı ürküt-: Budamak. (64/17)

Ağzı bozuk: Dili zifir. (60/20)

Ahmak: Kavgalardan uzak durarak dünyanın keyfini çıkarır. (59/4)

Ahmak aldatan: İnce ince yağıp çok ıslatan yağmur. (78/11)

Ahmakıslatan: Oğuz ıslatan, püsen. (78/11)

Akıl: (1) Ne baştadır ne de yaşta akıl paradadır. (65/19)

Akıl: (2) Hayatın kamçısı. (65/22)

‘Aklısız bol-: < (A.+T.) Sarhoş. (65/14)

Aldağan: < al “hile”+da-gan, 1. İblis, 2. Yıldırım. (78/28)

Alında uğursuz sayılan nişan: Sakar. (60/3)

Alkol: Ateşli su. (82/28)

Altın: Kadın için saâdetin temelidir. (84/17)

Amırap kalgan: < ET *amır* “huzur”+*a-p kal* “tasviri fill” –*gan*. Ölen; huzura kavuşan. (76/24)

Ana rahmi: Kanlı kuyu. (85/22)

Arguç ajun: < *ar-* “arasını açmak, aldatmak”, Yalancı (aldatıcı) dünya. (80/23)

Arju: < Far. *ārzū*, Çakal. (58/7)

Arpa: Varlığında can veren yokluğunda atı arpa diye ağlatan tahıl. (82/16)

Arpacık: İtdirseği. (72/23)

Artıgan: Alt. *artıgan*, ET *artuk* TT *artık*; Zehirli; kadının değdiği. (69/15)

⁸ Bu sözlükte gramatikal dizin kullanılmamıştır, sözcüğün geçtiği yere dair birer örnek verilmiştir. 33/6 bu tezdeki sayfa 33’ün 6. satırını belirtmektedir.

Asker: Gözsüz. (74/17)

Asıl-: Değer verilmeyen kuma, ne dul ne de kocalı, ne evli ne bekâr, askıya alınmış. (67/15)

Asılmış: Askıya alınmış, ne dul ne de evli kadın. (67/15)

Âşğın rakîbi: 1. Köpek (67/9)

2. Karga

3. Domuz

4. Eşek

Âşık: Yerden biter. (67/3)

At kafalı: Ahmak. (54/26)

At kulağı: Marula benzeyen bir bitki. (82/14)

Atal-: < **āt* “isim” + *al-* “yardımcı fiil”, Belirlenmek; **Atalmış Sanlıg Vakt:**
Ecel. (16/10)

Atalmış Üd: ET *öd* “zaman”, “Ömür” (75/1)

Avcı: (1) Hilebaz kimse. (70/27)

Avcı: (2) Silahını düşmana doğrultmaz. (70/29)

Avcı: (3) EUyg. Ö:z ölgüçi > Can alıcı” (71/1)

Avcunu yala-: ET *adut* “avuç”, mahrum kalmak. (64/5)

Avun-: < ET *av-* “toplanmak”, Gönül aldatmak, teselli etmek. (87/3)

Avut-: Gönülü teselli etmek, ümit ile vakit geçirmek. (87/4)

Ay: (1) Sevgili. (66/13)

Ay: (2) Ay; ay gibi parlak olan güzel. (38/7)

Ay: (3) Yüz karası. (59/26)

Ayak bol- : < Et *adak* “ayak”, hizmetçi olmak. (70/16)

Azuğ: ET < Soğ. *ādūk* “tahıl”. Azık, yiyecek, gıda, azuğ berici: Allah. (34/16)

B

- Bağrı kebâb bol-:** < (Tr.+Ar.+Tr.) Yanmak, yanarak kendinden geçmek. (33/17)
- Bak-:** Boyun eğmek. Bkz. baş koy- (63/5)
- Bas-:** Çiftleşmek. (66/9)
- Baş:** Eğilen. (63/13)
- Baş egmek:** İtaat etmek. (31/12)
- Baş eğmek:** Yükünmek, baş urmak. (50/26)
- Baş қоңақı:** Kepek. (55/8)
- Baş koy-:** Boyun eğmek. Bkz. bak- (38/8)
- Baş sağrağı:** < ET *sağrağ* “kâse, kâdeh”, Kafatası. (15/20)
- Başlığığ yüküntürmiş:** Baş eğdirmiş. (11/15)
- Başının etini yemek:** Israrla tekrarlayarak bunaltmak. (28/24)
- Baş sağrağı:** Baş çanağı, kafatası. (55/19)
- Baş yülügüçi:** ET yulı- “tüy yolmak” Berber. (71/4)
- Bayram:** Doymak bilmeyenler için kutlanmasının sebebi ramazanın bitmesidir. (75/30)
- Bekçi:** Kırk yılda bir yüzünü gösterir. (50/15)
- Bılışılđa-:** Boş boğazlık etmek. (87/5)
- Bili bağlı:** Bir kuş ismi, kinaye olarak ustura ve süpürgeye de denir. (84/1)
- Boğazına düşkün:** Boğaz yâri. (60/5)
- Bokrâk buçđak:** Sağlam bıçak; Kur’ân. (83/20)
- Bo meniň kılıçım sizlerniň kanınızlarnı içgeli tapım ol:** Bu benim kılıcım sizlerin kanlarını içmek istemekte. (63/25)
- Boşgurur:** Akıl vermek. (27/15)
- Boyun ber-:** İtaat etmek, teslim olmak, boyun eğmek. (31/14)
- Boyun ber-:** Boyun eğmek, uymak, itaat etmek. (33/13)
- Boyun eg-:** İtaat etmek, boyun eğmek. (63/7)
- Boyun eğmek: (1)** Boyun vermek, havaya baş koşmak, tapmak. (63/17)
- Boyun eğmek: (2)** İtaat etmek. (41/2)
- Boyun Kadhır-:** Boyun büktürmek, eğdirmek. (30/21)
- Boyun vir-:** Boyun eğmek, kabul etmek. (35/25)
- Boynuzlamak:** Key- (66/6)
- Bozuğ ahd:** Sözde durmama, sözünden cayma. (60/24)

Bötüm yüzlüg bol-: Ekşi suratlı olmak. (33/7)
Bötüm yüzlüg ol-: Ekşi suratlı olmak, surat asmak. (33/15)
Bulaşık suyu: Pis su; çirkef. (59/15)
Burnunun dikine gitmek: İnatlaşmak. (87/11)
Burnundan kıl aldirmamak: Mütekebbirane muhalefet etmek. (57/28)
Buse: Âşıkları dolandırma aracı. (66/23)
Buzav burnu: Tırnaklardan çıkan yara, nasır yarası. (54/9)
Bülbül: Hafız. (53/12)
Bürge: ET “Pire”. Bir yerde durmayan, zevzek taşkın kimse. (52/27)

C

Câhil: (1) Cahillerin yeri yurdu meclisi hep üst makamdır. (58/15)
Câhil: (2) Cömertliği savurganlık sanan kişi. (58/13)
Calın-: İtaat etmek, boyun eğmek. (47/16)
Calma-: İntikam almak; süpürmek. (47/17)
Cambaz: Yükselmek isteyenlerin büründüğü hal ve durum. (50/21)
Can vermek: Ölmek. (40/23)
Cennet: (1) Aşıklar ulaşamaz. (41/19)
Cennet: (2) Annelerin ayaklarının toprağı. (37/14)
Cennet: (3) Gökyüzünün bunaltıcı sıcağı, güneş. (46/15)
Ceviz: < Ar. *cavz* < Far. *gavz*, Dil buruşturan yemiş. (30/6)

Ç

Çalkalanarak karıştırılmak: Ölmek. (51/6)
Çavuş: Askere zulmetmeyi bırakmayan kimse. (30/11)
Çeke çüke: Çene yarıştırmak. (38/13)
Çekirge: Gevşek ve tembel adam. (29/25)
Çenesi düşük: Ozan. (51/7)
Çenesi kuvvetli: Ağzı çelikli. (51/8)
Çocuk: Domuz yavrusu. (34/17)
Çökür-: Çöktürmek, diz büktürmek, dizi üstüne oturtmak. (38/15)
Çıcak: Sürgün; ishal. (47/19)

Çıykan: Alt. *Çıykan*, ET > *çıbıgan* > TT *çiban*; şaka kaldırmaz kişi. (47/20)

Çigne-: Rencide etmek, ezmek. (38/14)

Çik: Çiğ; tecrübesiz adam. (35/9)

D

Defter: Dilli defter. (51/9)

Delilik: Gerçek akıllılık. (41/22)

Dil: Komik görünümlü mercan renkli et parçası. (42/11)

Dil kılıcı: Dil kılıcı, keskin söz. (38/16)

Dinlemek: Kulak asmak, kulak çekmek, kulak dutmak, kulak olmak. (51/10)

Diz: Beyin önünde çökülür. (30/25)

Diz çökmek: Birinin önünde yükünmek. (50/28)

Doğduğuna pişman: Tembel. (45/20)

Dost: Eve değil gönle giren kişidir. (49/21)

Dostluk: Arandığı halde bulunamayan. (48/11)

Du'â-kâr barmak (< Ar. + Far. + Tr.) : İşaret parmağı. (32/25)

Dudak: (1) Yakut. (37/21)

Dudak: (2) Can, ölümsüzlük suyu. (41/17)

Duzlu yüz: Güzel ve sevimli yüz. (35/17)

Duzsuz yüz: İfadesiz ve soğuk yüz. (35/18)

Dünya: (1) 1. Pusu kuran. 2. Gecesi ve gündüzü konuk olarak geçilen yer. (30/13)

Dünya: (3) Zindan. (37/13)

Dünya: (4) Tahta parçası. (37/23)

Dünya: (5) Çocuksuz ve yetimdir. (46/22)

Dünkü: Pek yeni, kıdemi olmayan. (45/13)

Düşman Asker: Biçilmiş ot. (29/28)

Düşman: (1) Yufka gibi elde didik didik olan. (30/1)

Düşman: (2) Yamyam. (46/16)

Düşman: (3) Etrafı sararsa karşı taraf ocağın üstündeki aşı benzer. (74/13)

E

Ebucehil karpuzu: (1) Gayet acı karpuzumsu bir meyve. (45/21)

Ebu cehil karpuzu: (2) Acı bir meyve. (44/25)

Ebu cehil karpuzu: (3) Sarı çiçekleri olan ve meyveleri müşhil olarak kullanılan bir ot. (35/19)

Ecel beşiği: Tehlikeli iskele. (45/9)

Eğmek: Baş eğmek. (30/7)

Elbise: Ter içici. (30/23)

Elgin: Dili tutulmuş. (38/17)

Eliş alış-: Pazarlık yapmak. (33/16)

Ençi ooru: Kalıtsal hastalık; akrabalar. (47/21)

Epci: Barıştırıcı; elbisenin düğmesi. (47/22)

Erkek: 1. Hiç mümkün olmayana “ihtimal olur”, muhtemel olana da “olur mutlaka” der. 2. Aslında cimrilerdir, aralarında kızlar varken cömert olurlar. (49/9)

Esir: Sözün tadına dalan bir kimse. (30/24)

Esinti: Baharın döşeyicisi. (37/19)

Eşek: (1) Dilediğine ulaşmak için uzun seneler çalışır. (29/27)

Eşek: (2) Ahmak, akılsız, kaba adam. (44/26)

Eşek: (3) Toplumsal statüye karşı çıkanların sonu. (42/2)

Eşek: (4) Avrupa'ya gidip ilim alanında bomboş dönen aydın. (50/11)

Eşek lalesi gibi açılmak: Edepsizce yayılıp küstahlık etmek. (46/2)

Eşitlik: Sıradan ve vasıfsız bir işçinin yahut bir bekçinin, idarecilik işlerine yükseltilmesidir. (49/1)

Eşütgünü oğurla-: Kulak hırsızlığı yapmak. (31/17)

Evlilik: Çiftler yaşlandıkça eş, kocasına “yanıma yat” yerine “oraya yat” der. (48/12)

Evren: Büyük yılan. (77/19)

F

Fasulye: Fazla yenildiği zaman gaz kıtlığı çekenlere bedava gaz yapar. (50/22)

Felek: Dönektir. (50/17)

Fındık: G.t, p.z.v.nk. (42/23)

G

Gök gürlemesi: Meleğin tespih okuma sesi. (36/10)

Gökyüzü: Çini tabak. (40/20)

Göñli mutun mutun gel-: Mahzun olarak gelmek, kalbi üzüntülü gelmek. (34/19)

Gönül oynat-: Sever görünüp eğlenmek. (43/4)

Gözyaşı: (1) Öksüz çocuk. (41/23)

Gözyaşı: (2) Tövbe suyu. (37/10)

Gül: Goncanın konuşması. (41/14)

Gün: İnsanın kuvvetini gevşetmek için acele eder. (30/27)

H

Hapis: Dinlenme evi. (48/27)

Hayat: Karanlık bir zindandır. (46/26)

Hazır kıl- (< Ar. + Tr.) : Göz kararı ile tahmin etmek. (32/26)

Hela: Alçaltan, küçük düşüren yer, tuvalet. (33/10)

Hiciv: 1. P*nis (42/17)

2. Fiske (42/18)

3. Hançer (42/19)

4. Kılıç (42/20)

Hoca: Şerefli şeriatın yosunlu engereği. (44/14)

Horoz: Müezzin. (43/10)

Hükümet Kapısı: Rüşvetle açılan kapı “rüşvete giden yol”. (30/9)

I-İ

İhtiyarlık: Dermansız bir derttir. (64/25)

İki tivlik yolum: Kinaye olarak fecerden önce, geçici olarak. (38/18)

İndev: Kabul için boyun eğmek. (38/19)

İnsan: Ayıplı ve hastalıklı varlık. (31/1)

İpe un sermek: Bahane. (45/4)

İr-: Canı sıkılmak. (36/25)
İrān: Hür insan, erkeklik. (38/20)
İrfan: Kendini bilmemek. (44/16)
İsker-: Kulak vermek. (38/21)
İsle-: Kulak asmak. (38/22)
İstek: Bitmez tükenmez. (51/12)
İşe-: Gevşeyip yayılmak. (38/23)
İti bölek: Ebu Cehil kavunu. (38/25)
İtburnu: Yabani gül. (34/21)
İt Hıyarı: Ebu Cehil Karpuzu. (38/24)

K

Kabristan: Ölümü hatırlatıcı. (36/11)
Kâbe: Sevgilinin eşiği. (40/5)
Kader: Zenci yüzü gibi kapkaradır. (42/4)
Kadın dırdırı: Savaştan sağ gelen adamı zayıflatıp öldürecek güce sahiptir.
(49/18)
Kälgü sä'at: Kıyamet (31/19)
Kalem: Had bildirme aracı. (42/21)
Kamış kalem: Dışı doğru içi eğri olan kalem. (40/24)
Çamçağ başlu: Akılsız adam, akılsız insan. (34/22)
Kancık: (1) İkiyüzlü olan. (69/9)
Kancık: (2) Hain, hilekâr, dönekevi tabiatlı adam. (45/24)
Kan: Yeri sulayan. (30/17)
Çan alıcı: Cerrah, hekim. (35/21)
Çan iriç: Cehennem içeceği. (31/18)
Kanım kaynap cat: Sabırsızlık; kan kaynaması. (47/23)
Kapıdan atsalar bacadan düşer: Ayrılmaz, kovulduğu yere geri gelir. (45/7)
Çarı: Felek. (37/1)
Karılar hamamı: Gayet gürültülü yer. (45/22)
Çapu: Hizmet. (83/25)
Kaşık düşmanı: Kadın, zevce. (45/23)
Kavga: Sofuların bir araya gelince yaptıkları zikir. (41/16)

Kaz yürüyüşü: Tiryaki koşusu. (51/13)

Kazak: Evsiz, barksız, **kazak başlı:** bekâr. (68/4)

Keç-: Ölmek. (34/24)

Kedi: Toplumdaki açgözlü, ikiyüzlü ve hırçın insanları ifade eder. (44/4)

Keregi çok: Gereksiz; kız evlat. (47/24)

Kerektü: Gerekli; erkek evlat. (47/25)

Kible: Sevgilinin eşiği. (40/16)

Kıh demiş burnundan düşmüş: Ebeveynine çok benzeyen hakkında müsta'meldir. (45/5)

Kılıç: 1. Baş üstünde yeri vardır (40/26)
2. Cömerttir (40/27)
3. Tüylere düşmandır (40/28)

Kılıç tart-: Savaşmak. (73/27)

Kırk yıllık planlama: Sık kemeri, sık dişi. (50/13)

Kırlangıç: Âlim. (43/11)

Kış: (1) Yaza hakaret eden mevsim. (30/3)

Kış: (2) Yaz mevsimiyle savaşan. (30/2)

Kız çocuğu: Aldatan ve yaltaklanan. (30/15)

Kiçür-: Gönülden geçirmek, hatırlamak, düşünmek. (37/4)

Kirpilen-: Yüzü asılmak. (31/20)

Kirpik: (1) Hind askeri. (41/12)

Kirpik: (2) 1. Kayık küreği 2. Gül dikenini (37/16)

Kirpük okı: Oka benzeyen kirpik, ok gibi kirpik. (33/19)

Kirpük tartgu: Cımbız. (33/1)

Koca: En eziyetli bebek. (49/20)

Ꞑodu soꞑ-: Mahcubiyetten boyun eğmek. (33/2)

Koltukçu: Alırken ürünü beğenmez, satarken bayılır. (43/5)

Ꞑomaꞑcı: Boş laf konuşan, güldürücü. (39/2)

Ꞑoma: Bir adamın karıları birbirine nispetle koma ‘‘kuma’’ derler. (33/20)

Koyun: (1) Halim ve bön adam. (46/1)

Koyun: (2) Düşman. (55/4)

Kök ꞑapuđı: Gökyüzü. (31/21)

Köñül kiri: Aldatma yolu, hile. (31/22)

Köñül içindeki nirse: Sır. (33/22)

Ꞓulağ: Kulak, *bkz.* Ꞓulāk, **Ꞓulağ sal-:** kulak askmak, **Ꞓulağ tut-:** kulak vermek.
Ꞓulağlan-: Kulak salmak, kulak vermek (39/5)
Ꞓulağ: Kulak, *bkz.* Ꞓulağ, **Ꞓulağ koy-:** kulak vermek, **Ꞓulağ sal-:** kulak vermek,
Ꞓulağ tut-: kulak vermek, **Ꞓulağ ur-:** duyurmak (39/6)
Ꞓulağlaş-: Birbirine kulak vermek (39/8)
Ꞓūr gōğül: Gönlü bağlanmış, tembel, aptal. (35/22)
Ꞓüünçek: Cömert; elbisesiz gezer (47/26)

M

Mahkeme: Kukla oyunu. (48/28)
Mal: 1. Kartalın leşe konduğu gibi halkın üstüne atladığı birikim (30/18)
2. Düşman (30/20)
Māᅇgölüg küni: Kıyamet günü. (31/23)
Māᅇgölüg sārāy: Cennet. (31/24)
Medeniyet: Deccalın eşeği. (46/23)
Menekşe: Dertli âşık. (41/3)
Mene ur-: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak. *Bkz.* muna ur- (39/9)
Mezar: (1) Girenin malını başkasına devreden yer. (31/3)
Mezar: (2) İçine gömülenin seveni çoktur. (44/18)
Mide ehli: Yemek lafzını bile yiyecek kadar açgözlü, bir türlü doymaz. (58/11)
Milletvekili: Sözlerinde hep ‘‘aç, açık, fakir’’ kavramları geçer fakat bunlara çare bulmaz. (44/7)
Misafir: Gözü yolda olan. (30/26)
Muallim: Eşinden çektiği eziyetin intikamını öğrencilerden alır. (42/13)
Muna ur-: Çene yarıştırmak, sözü uzatmak. *Bkz.* mene ur- (39/10)
Müezzın: Ramazan ayında minareye bacalardan çıkan yemek dumanlarını gözetlemek için çıkar. (43/14)

N

Nalbant: Katırları topal edici. (43/2)
Nalları dikmek: Ölmek. (46/4)

Nefis: Köpek. (37/17)
Nezarethane: Beleş lokanta. (48/25)
Nikâh: Şeriatın ipliği. (40/21)
Nikâh yüzüğü: Gelinin dışına kurulan kale. (49/22)
Nur göremeyen hacı: Âşık. (40/4)

O-Ö

Obur: Boğazı kulu. (51/14)
Odun: Terbiyesiz kaba ve kalın kafalı adam. (45/2)
Oltur-: Otur-; vakit geçirmek, ömür sürmek. (37/5)
Oruç: Aşığa farz değildir. (41/24)
Oyuncak: Şaka. (83/28)
Öç alğan: Allah. (31/25)
Öküz alması: Ayva. (34/25)
Öltür-: Öldürmek; nefsi terbiye etmek. (37/6)
Ölmek: 1. Cennet sarayına gitmek 2. Zamanın olmadığı şehre gitmek 3. Atasının gittiği yola düşüp gitmek (76/27)
Ömür: (1) İçi su dolu fiçidir. İçindeki azar azar da kullansan hepsini de boşaltsan mutlaka biter. (44/10)
Ömür: (1) Cevr ü cefada uzun, zevk u safada kısadır. (49/24)
Ördek: Halk üzerinde büyüklenmeye kalkan düşkün kimse. (29/23)
Özin ısparlama-: Boyun eğmek, itaat etmek. (33/23)

P

Para: (1) Dünyanın bayrağı. (49/13)
Para: (2) Aşığın canıdır. (41/15)
Politika: İçinde olan deliye nasıl muamele edileceğini iyi bilir. (50/24)
Pul koleksiyonu: Aşığın sevgiliyi evine çağırarak için bulduğu bahane. (43/21)
Purtar-: Buruşmak, (yüzü) ekşimek. (33/24)

R

- Rakib:** 1. Karga (41/8)
2. Köpek (41/9)
3. Domuz (41/10)
4. Eşek (41/11)

S

- Saç:** 1. Günah (41/5)
2. Dolandırıcı (41/6)
- Sakal:** Bittiği zaman ömrün sonu gelir, oyun biter. (42/16)
- Sakaç bol-:** Sakatlanmak, bozulmak. (39/11)
- Saltanat:** Babadan miras kalmış millet halayığı. (50/18)
- Sarhoş ırlaması:** Kuduz köpek uluması. (37/9)
- Satıcı:** Ucuz ürününü pahalı satmak için çaba içindedir. (50/1)
- Seher:** Beyaz tenli güzel. (40/25)
- Selam:** Rüşvet değilse alınmaz. (42/7)
- Şekerpare:** Ümit damağına tatlılık bahşeden tatlı söz. (42/12)
- Sevgili: (1)** İşve taciri. (43/23)
- Sevgili: (2)** İsmi çok fazla zikredilirse diş dökülmesine sebep olur. (40/15)
- Sevgilinin dudağı:** Süleyman Peygamberin yüzüğü. (41/18)
- S*çdırmak:** Çok korkutmak. (45/14)
- Sıh-:** Yüzünü ekşiltmek. (34/26)
- Sırık:** Uzun boydan dahi makām-ı takbihde kināye olur. (45/15)
- Sıyçı:** < Alt. Rüşvetçi; hediye almayı seven kimse. (47/27)
- Sinek: (1)** Helāda şarkı söyler. (43/6)
- Sinek: (2)** Zayıf kimse. (29/26)
- Soñ kün: (1)** Ahiret, Kıyamet. (31/26)
- Soñ kün: (2)** Ahiret günü. (33/25)
- Soñ sarāy: (1)** Ahiret. (32/1)
- Soñ sarāy: (2)** (T.+F.) Ahiret, öbür dünya. (33/26)
- Soñrağı sarāy:** (T.+F.) Ahiret, öbür dünya. (34/1)
- Soñ tiriglik:** Ahiret hayatı. (33/27)

Soñ yarış: Ahiret. (32/2)

Sofu: (1) Tespihle olan ilişkileri sevgilinin benini görünceye kadardır. (40/17)

Sofu: (2) Kambur ikiyüzlü. (41/13)

Soñğı: Sonraki, sonra, **soñğı uyku:** ölüm. (32/12)

Soñkı uyku: Ahir ve son nefes. (39/13)

Söggen barmaq: İşaret parmağı. (33/3)

Sögüt-: Diz çökmek. Bkz. söküt- (34/27)

Sök-: Diz çökmek. (32/3)

Sökündür-: Başı öne eğmek. (34/2)

Söküş-: Dil yarası, hakaret. (35/1)

Söküt-: Diz çökmek. Bkz. sögüt- (35/2)

Sözci: Söz ehli, avukat. (39/14)

Suw tök-: İşemek, küçük abdest yapmak. (34/3)

Sümelü: Kurnaz, hilekâr; tilki. (48/1)

Ş

Şahitlik: ...er diye yemin etmek. (44/17)

Şair: Bir suale cevap bulmak için bin kitap açan delidir. (49/16)

Şaka: Düşmanlık tohumu (42/22)

Şarap: Üzümün kızı. (41/20)

Şaş-: Akıl gidip yoldan ayrılmak. (39/15)

Şeytan b*ku: Baldırgan otu. (45/10)

T

Tağma: İnsanların birbirlerine şüphesi yüzünden masum hayvanlara basılır. (49/26)

Tatlı bela: Evlat. (45/17)

Tavşan b*ku: Ne faydası ne de zararı dokunmayan (adam). (45/18)

Tavuk: Kümes sahibi kalan son horozu kesince, tavuklar “alayımız dul kaldık” diye gıdaklar. (48/14)

Tayağ tut-: Yaşlanmak. (32/4)

Tebisi: Sini, tepsi, gönül yanması. (39/16)

Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş: Birbirine uyumlu arkadaş ya da karı koca. (45/25)

Tııla-: Dinlemek, kulak vermek. (39/17)

Til cetir-: Dil dökmek. (47/18)

Tilki: Hilekâr adam. (45/12)

Tizele-: Diz çökmek. (48/2)

Tizligig sökürtüm: Diz çöktürdüm. (27/8)

Tomurcuk: Yatmaktan sıkıldığı için yerden biterek ayrışan şişkin şey. (30/4)

Töñöş: Kütük; hantal, öküz. (48/3)

Töşek kat-: Cinsel ilişkide bulunmak. (32/5)

Turş yüz: Ekşi suratlı, sert ve aksi. (82/8)

Tuzak: Kişinin sevgilisi. (30/12)

Tügen: Yara, dağ, diken; bela çözü. (39/18)

Tülkü: Tilki; kurnaz, sinsî. (48/4)

Tüñüş-: Baş eğmek. (32/6)

Tüy: Kâfir dinlidir. (56/21)

U-Ü

Ucuzluk: Misafir olarak gelir gider. (50/20)

Ûç karañkuluğ: Rahim. (32/7)

Uğıyur yir: Uyku yeri, mezar. (34/4)

Ulak: Yağmura bakmaz, tufan da olsa sağanaktır der. (43/3)

Us kol: Usta parmak; işaret parmağı. (48/5)

Uzak hısım: Bulaşık artığı. (31/2)

Üniforma: Pıhtıdan bir semer. (44/15)

V

Vâiz: Minberde tepinen kişi. (40/8)

Vefâsızlık: İhtiyarlayınca ortaya çıkar. (49/8)

Vergi: (1) Ele aldıkça büyür ... gibidir. (44/12)

Vergi: (2) Halkın boynunun borcu. (50/14)

Vücut: EUyg. Suv üzäki kâr(ä)kü tæg b(ä)ksiz: Su üzerindeki köpükler gibi gevşektir. (29/17)

Y

Yağmur: Nişancı. (31/4)

Yalan söz: Öldürücü ağ. (37/22)

Yanak: Cennet bahçesinin lalesi. (37/20)

Y...k: Kolları fırçaya dönmüş domuz. (43/7)

Yaramsağ: Sadık, itaatli, baş eğen. (35/3)

Yarınlık: Ahiret. (32/8)

Yaş ‘aiki: Gözden kanlı yaş akmasını kırmızı renkli akik taşı akmasına benzetilmesi. (39/19)

Yawuğ kâlmış kün: Kıyamet. (32/9)

Yılan: Kendi kusurunu görmeyip başkasını kınayan kimse. (29/24)

Yırtıl-: Yüzsüz olmak, küstah. (35/4)

Yiğgen: Galip gelen; **Yiğgen suw:** Tufan. (34/5)

Yolsuzluk: Adet haline gelen birer nesne. (48/26)

Yovaşlık: Tevazu, baş eğme. (35/5)

Yörü-: Ömür sürmek. (37/7)

Yumşan-: Boyun eğmek, itaat etmek. (32/10)

Yumuşaklık: Un ufak olmak. (48/16)

Yükünti: Boyun eğmek. (63/13)

Yük: (1) O devrin garip gurebasının çektiği sıkıntı. (42/3)

Yük: (2) Günah. (80/8)

Yük ketürgen: Yük taşıyan, günahkâr. (34/6)

Yük kötürgen: Yük taşıyan, günahkâr. (34/6)

Yüksek burunluğ: Kibirli, burnu havada. (33/4)

Yükün-: (1) Diz çökmek, saygıyla eğilmek. (39/21)

Yükün-: (2) Boyun eğmek, secde etmek. (37/25)

Yükün-: (3) Diz çökmek, baş eğmek. (39/21)

Yükün-: (4) Büyüklerin önünde baş eğmek. (35/6)

Yürek aldur-: Korkmak. (34/9)

Yürek oyna-: Neşelenmek. (39/22)

Yürek perdesin yırt-: Âşık olmak. (34/10)

Yüz çevirmek: Vazgeçmek. (40/19)

Yüzçügez: Küçük yüz (Alay için kullanılır). (35/11)

Yüz eksitmek: Abusluk etmek. (44/27)

Z

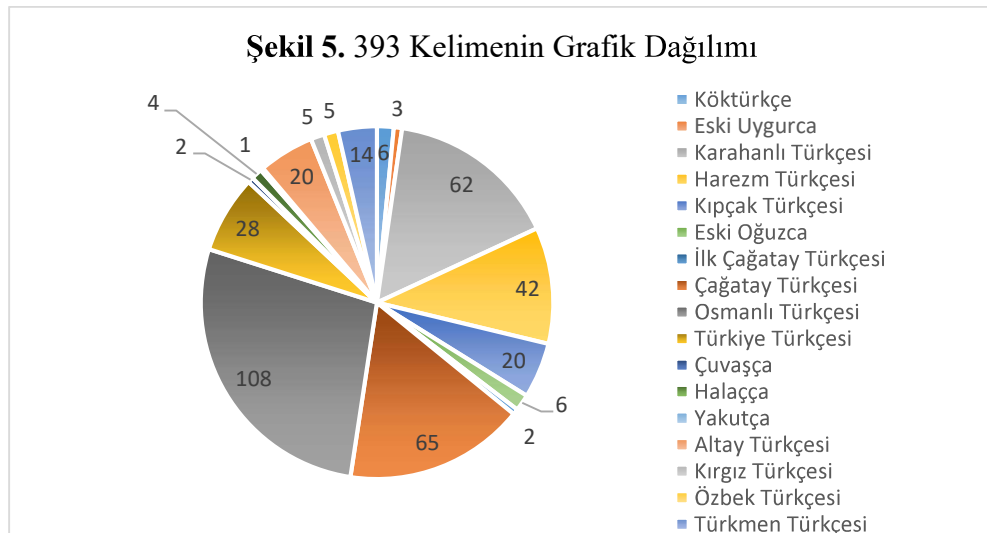
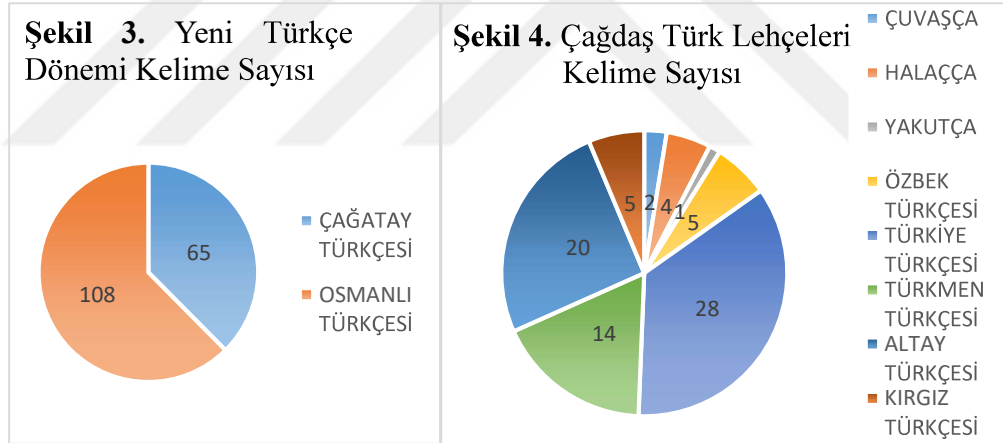
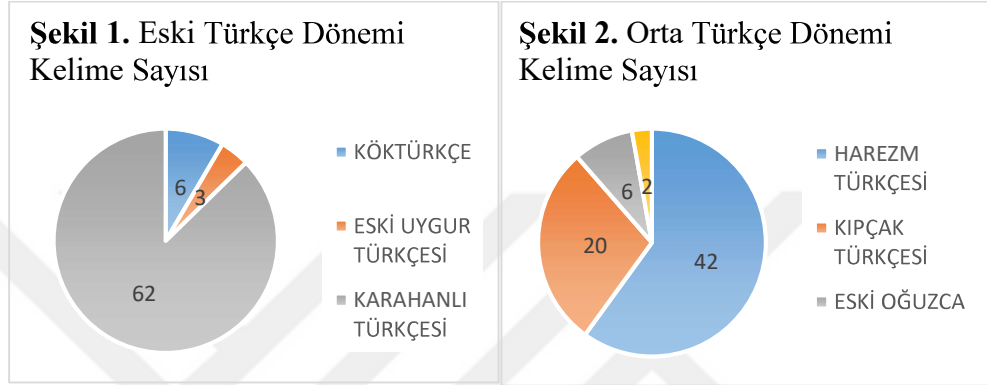
Zâhid: Miskin bir kimse. (40/9)

Zar: Namussuz bir kemiktir. (50/16)

Zülf: Soyguncu (37/12)

SONUÇ

Bu çalışmada, Türk dili ve lehçeleri dönemlerine göre incelenip mizah anlamı katan kelimeler toplanmıştır. Dönemlere ait eser ve sözlük incelemesi sonucu 393 tane kelimeye ulaşılmıştır. Veri tabanı geniş tutulmadığı için bu sayısal veriler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Ulaşılan bu kelimelerin Türk dilinin tarihi dönemlerine göre dağılımı şöyledir:

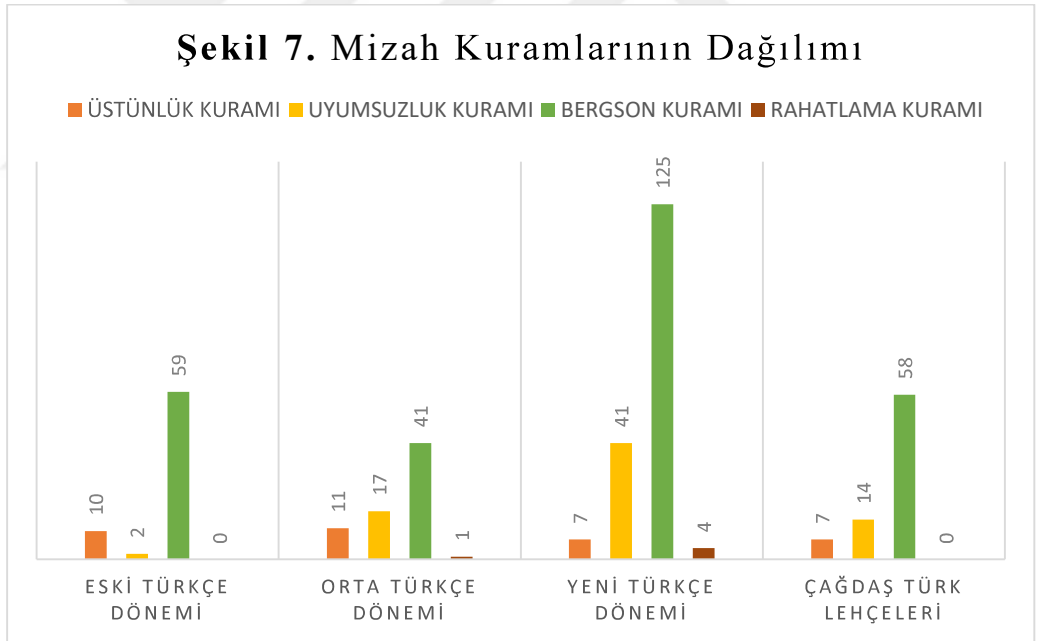
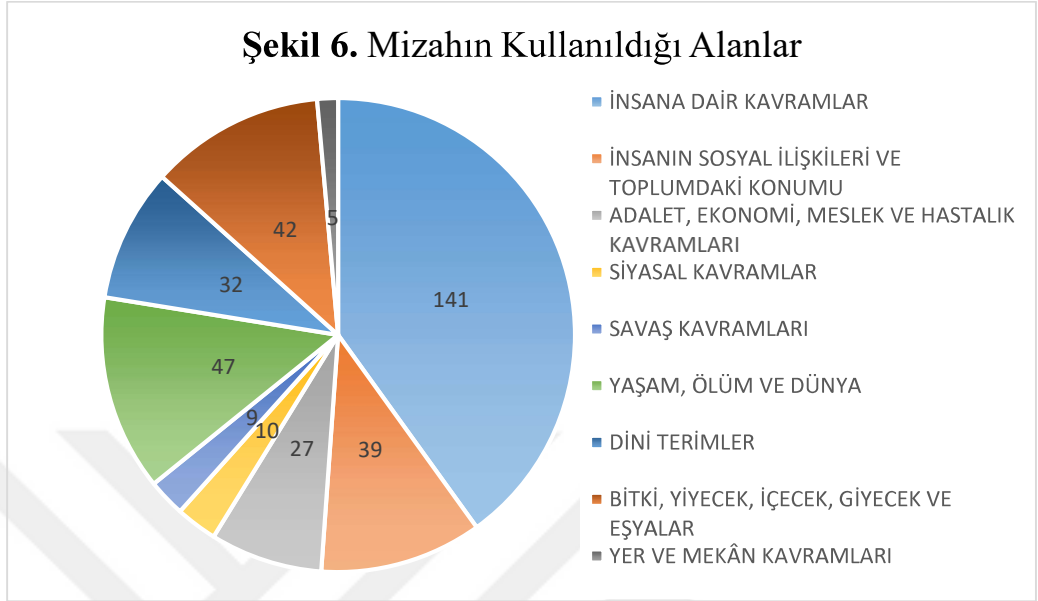
Köktürkçe için bulunan kelimeler üstünlük atfeden kelimelerden oluşmaktadır. *Diz çök-*, *baş eğ-*, *geri püskürt-* fiilleri tek başına bakıldığında gülmeyi oluşturmayabilir. Fakat diz çöken, baş eğen kişinin aşağı konuma düşmesi, karşısındaki kişiyi üstün konuma getirir. Hükümdarın başlıya baş, dizliye diz çöktürmesi sonucu, eyleme maruz kalan kişinin acze düşmesi keyif vericidir. Aynı durum *diz çök-* eyleminde de görülür. Burada düşman aciz durumdadır. Bir nevi dize gelmiştir. Düşen bir kişiye baktığımızda ondan üstün olduğumuzun aklımıza gelip onun yerinde olmadığımız için gülmemiz gibi, diz çöken bir kişi de düşen insanın verdiği acizliği bize hissettirir. Her şeyin zıddıyla var olmasını temel aldığımızda düşmanın bu durumundaki acizliği, kazanan taraf için mutluluk vericidir. Bir başkası tarafından yaptırılan bu eylem gülünç bir durumu oluşturur.

Aynı durum *geri püskürt-* eylemi için de söylenebilir. Püskürtme eylemi düşmanı geri dönmek zorunda bıraktığı için kazanan taraf için bir hareket komiğidir. Aklımıza savaşı kazananların eğlence ve mutluluğunu getirir. Bu durumda acıma ve sevgi duygularından anlık olarak arınan diğer insanlar, acımasızlığın yarattığı katılıkla güleceklerdir. Burada nükte ya da şaka olmamasına rağmen kişilerin anlık zayıflıkları söz konusudur. Yazıtta düşmanı geri püskürttüğünü söyleyen hükümdar mizahın üstünlüğe dayalı saldırı ile keyif verme ve eğlendirme işlevini hatırlatır. Böylece düşman karşısındaki başarısını, üstünlük kuramı bağlamında “geri püskürttüm” ifadesiyle belirtmiştir.

Toplumların kültürlerini yazılı metinlerden öğreniriz. Köktürklerde hareket komiğinin fazla olması ve mizah anlayışlarının düşmana karşı üstünlük bağlamında olmasının sebebi Türklerin kültür hayatıyla bağdaştırılabilir. Bunun sonucunda Köktürklerin mizahı “icra ortamında” kullanıldıklarından söz etmek mümkündür.

Uygur Türkçesinde hayvanlarla yapılmaya başlanan mizah, *Divanu Lugâti't-Türk'te* farklı bir boyuta geçmiş, “*Sinek: Zayıf kimse (DLTT c.I, s. 188), Çekirge: Gevşek ve tembel adam (DLTT c.I, s. 489)*” örneklerinde olduğu gibi uyumsuzluk ve söz komikliği bağlamında hayvan özellikleri insana atfedilmiştir. İnsanın hayvana benzetilerek yerilmesi gibi, “*Kız çocuğu: Aldatan ve yaltaklanan*” örneğiyle kadınların da erkekler ile kıyaslanarak tanımlandığı görülür. Bu kıyaslamadan erkek üstün konumdayken kadın yerilmektedir.

Bu bağlamda mizahın Eski Türkçe döneminde şekillenmeye başladığı ve IX. yüzyıl ve öncesinde Türklerin mizahı pek çok alan, mekân ve anlatım türünde kullandıkları tespit edilmiştir.

Çalışmamızda Orta Türkçe Dönemine geldiğimiz zaman mizah, insana dair fiziksel ve karakteristik özellikler, mekân, eşya, meyve, meslek, dünyaya ait kavramlar, dini terimler, kadın-erkek ilişkileri üzerine yapılmıştır. Köktürkçede başlayan *baş ver-*, *baş eğ-* fiili bu dönemde de karşımıza çıkmaktadır. “Suw tök-: İšemek, küçük abdest yapmak” örneği ile argo bir ifadenin kullanımından dolayı bu örneği rahatlama kuramı bağlamında ele aldık. Bu dönemde karşımıza çıkan kelimeler üstünlük atfetmesinin yanı

sıra genellikle mantıksız, umulmadık şeylerden ve gülünç kelimelerden oluşmaktadır. Bu sebeple bu dönemde uyumsuzluk kuramı ve bergson kuramı baskındır.

Yeni Türkçe Dönemi'nde Osmanlı Türkçesinin Klasik Dönemi için mizahın hiciv boyutuyla ilgili olarak Necati Bey Divanı, Fuzulî Şikayetnâme, bir sosyal eleştiri olan Şeyhî-Harnâme, Nef'î- Sihâm-ı Kazâ'ya ulaşılmıştır. Mizahı, Enderunlu Vâsıf'ın ramazan, bayram, sevgili üzerine, Nâbî'nin latifeyle, Sürurî'nin meslek üzerine, Ahmet Hoca Efendi'nin ise insana ait özellikleri hayvana atfederek yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönem için incelenen Necati Bey Divanı'nda şairin edebi sanatları kullanarak şiirlerinin mizahi gücünü arttırdığı bazen de muhatabını hicvettiği görülmüştür. Necâfî Bey, mizahı da hicvi de çoğunlukla rakip, sofu ve zâhid tiplerine yöneltmiş, yaptığı benzetmelerle bu tipleri küçümsediği görülmüştür. Bu benzetmeler söz komikliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca şairin Arpa Kasidesi'nde, yaşadığı dönemin sosyal, ekonomik sıkıntılarını hicvederek dile getirmesi bulunduğu çağa ışık tutması bakımından önemlidir. Köktürkçede başlayan *baş ver-*, *baş eğ-* fiili bu dönemde de karşımıza çıkmaktadır.

Yeni Osmanlı Türkçesi için Namık Kemal'in "Kedi Mersiyesi"nde mizah ve hiciv unsurunun siyasî kişilere, Neyzen Tevfik Şiirleri ve Hüseyin Suat Yalçın'ın Gâve Destanı adlı eserindeki mizahî şiirlerin ise siyasî, sosyal ve şahıslara yönelik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Yeni Türkçe Dönemi'nde belirli kalıp ve düzenin dışına çıkılması ve mantıksız, umulmadık kelime birleşmelerinin olmasından ötürü uyumsuzluk kuramı bağlamında mizah yapılmıştır. Buna ek olarak abartma, alçaltma ve küçük düşürmeye dair kelimelerle karşılaştığımız bu dönemde, bergson kuramı'ndan söz komikliği ön plandadır.

Çağdaş Türk Lehçeleri için mizah eseri bulmakta zorlandığımızdan dolayı ulaşabildiğimiz eserler incelenmiştir. İncelenen bu eserlerde az da olsa mizah anlamı katan kelimelere ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Çuvaşça için savaş ve cennet konularına ulaşılmıştır. Halaçça'da bulduğumuz kelimeler dünyaya, medeniyete ve statüye karşı bir eleştiri olarak karşımıza çıkar. Yakutçadan, alay anlamı katan *boynuzla-* fiiline ulaşılmıştır. Altay Türkçesi için akraba ilişkilerinin ve kadının aşağı konumda görülüp yerildiği, erkeğin üstün varlık olarak tanıtıldığı görülmüştür. Kırgız Türkçesi için dostluk ve evlilik kavramları eleştirilmiş, hayvan kavramı intak sanatıyla ifade edilip mizahın gücü arttırılmıştır. Özbek Türkçesi için dönemin yöneticileri, hukuk, eşitlik, yolsuzluk

kavramları eleştirilmiştir. Türkmençe için döneme ve dünyaya ait birçok kavramın eleştirildiği görülmüştür. Türkiye Türkçesi için devrin siyasi olayları, devlet adamlarını basiretsizliği, yanlış devlet politikaları eleştiri boyutunda karşımıza çıkmıştır.

Sonuç olarak Çağdaş Türk Lehçeleri için bulduğumuz kelimelerde söz komikliği baskındır.

Baş eğ-, *diz çök-* fiilleri, Köktürk Yazıtları, Divan Lugâti't-Türk, Nehcü'l-Ferâdîs, Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Harezmi Türkçesi Sözlüğü, Muḳaddimetü'l-Edeb, Abuşka Lügatı, Necati Bey Divanı, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Altayca-Türkçe Sözlük ve Şecere-i Terâkime olmak üzere toplam 11 eserde karşımıza çıkmıştır.

Çalışmada anlam olayları ve ahenk unsurları da dikkate alınmıştır. Buna göre, 39 tane alışılmamış bağdaştırma içeren kelimelere ve 3 tane de tekrarlama sonucu mizahın ortaya çıktığı kelimelere ulaşılmıştır.

Alışılmamış Bağdaştırmalar, belirli kalıp ve düzenin dışına çıkmasıyla uyumsuzluk kuramıyla ve kelimelerin mecaz anlamda kullanılmasına rağmen aklımıza ilk olarak gerçek anlamı getirmesinden dolayı söz komikliğiyle açıklanabilir.

Ahenk unsuruna ait mizahi kelimeler ses, kelime ve ek tekrarı sonucu ortaya çıkar. Buradaki tekrarlar mekaniklik sağladığı için durum komikliğini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamız, Türklerin sözlü ve yazılı edebiyatında var olan mizahın, Köktürkler zamanından beri var olduğunu ve mizahın eski bir yazı dilinde meydana geldiğini, zaman geçtikçe mizahın dönemlere göre şekillendiğini, Köktürklerde mizahın daha çok üstünlük ve hareket komiği üzerine olduğunu, Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmesinden sonra mizahta ahiret, ölüm, cennet kavramlarının arttığını, Divanü Lugâti't-Türk'ten itibaren kadın erkek konumunun alt-üst olarak sınıflara ayrıldığını, Türklerin mizahı eleştiri ve hiciv aracı olarak kullandığını ve gerek söz komikliği olsun gerekse durum komikliği olsun ortaya çıkan kelimeler ışığında Türk dilinin anlam zenginliğini ortaya koyduğunu belirtmek mümkündür.

Konu olarak mizahın seçilmesi, mizahın Türk dili ve lehçeleri çerçevesinde incelenmemesi ve mizah sözlüğü alanında fazla çalışmanın bulunmamasından kaynaklıdır. Bu çalışma her dil ve lehçeye ait sözlük ve en fazla beş eserin incelenmesi sonucunda oluşturulmuştur. Şüphesiz ki Türk Dilinin Mizah Sözlüğü bu çalışma ile sınırlı kalamaz. Şayet incelediğimiz eser, sözlük ve lehçe sayısının fazlalığından dolayı her dil ve lehçe için en fazla 8 eser incelemesi ile sınırlı kaldık. Bu sebeple çalışmamız kapsamlı

bir sözlük için yeterli değildir. Mizah konusunun çok geniş olması ve özellikle Klasik Döneme ait mizah eserlerinin fazlalığından dolayı daha kapsamlı bir sözlük oluşturmak için ekip çalışması gerekmektedir. Şayet böyle bir ekip kurulur ve Türk dili ve lehçelerine ait geniş bir sözlük hazırlanırsa çalışmamın gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutmasını temenni ederim.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (2006). *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Acar, E. (2019). *Eski Anadolu Türkçesine ait bir Nehcü'l- Ferâdîs (İnceleme-Sözlük-Dizin)* II. cilt 2, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ahmet, Z. (2009). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgöl, A. (2016). *Atasözlerinde Mizahın İşlevi*. Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Aksan, D. (2000). *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçimbilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. İstanbul: Simurg.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Deyimler Sözlüğü II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aslan, Ü. (2020). *Hügendî-Letâfet-nâme On Aşk Mektubu*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1985a). *Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi. cilt 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985b). *Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi. cilt 2*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985c). *Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi. cilt 3*, Ankara: TDK Yayınları. <https://turuz.com/book/title/divanu-lugat-it-turk-tercumesi-Besim-Atalay-turkiye-turkcesi-1-2-3-4> adresinden edinilmiştir.
- Avcı, İ. (2017). Enderunlu Vâsıf Divanı'nda Mizah. *TEKE Dergisi*, (6), s. 220-237.
- Ayan, E. (2002). *Sürûrî ve Hezliyyâtı*. Yayınlamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları.

Bergson, H. (2014). *Gülme* (Çeviren: Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası) – (Giriş, Metin, Notlar, Sözlük, Dizin)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çeltik, H. (2021). *Nef'î Sihâm-ı Kazâ'dan Seçki*. İstanbul: 160. Kilometre Yayınevi.

Çapraz, E. (2017). Osmanlı Dönemi Sözel Mizah Geleneğine Ait Bir Eser: Da'vâ-yı Tuyûr. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), s. 137-158.

Çavuşoğlu, M. (t.y.). *Necati Bey Divanı Seçmeler*, Tercüman 1001 Temel Eser 13.

Deniz, A.Ç. (2019). Şahruh Miraçnamesi Tercümesi. İstanbul. https://www.researchgate.net/publication/332627047_SAHRUH_MIRACNAMESI_TERJUMESI adresinden edinilmiştir.

Demirci, Ü.Ö. (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik* (1. Basım). İstanbul: Kesit Yayınları.

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (31. Basım). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Efendiyev, A. (2016). Kıpçakçada Soyut Kelimeler. <https://docplayer.biz.tr/13448850-Onsoz-ahmediyye-efendiyev.html> adresinden edinilmiştir.

Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâki Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri* (45. Basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erken, J. (2018). Necâti Bey Dîvânı'nda Edebî Sanatların Mizah Yaratma İşlevi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, c. 4 (8), 188-203.

Eker, G.Ö. (2017). Mizah, Tanrı'dan Bir Armağan Mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi Mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımını Boyutunda Sosyalceza Olarak Gülme. *Folklor/Edebiyat*, 23 (92), s. 49-62.

Erkul, R. (2016). Klâsik Türk Şiirinde Mizahın Hiciv Boyutunda Fuzûli Örneği. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, sayı 5, s. 263-271.

Fener, K. (2019). *Boris Çındıkov'un Seçme Hikayeleri Esasında Çuvaşçada Kelime Grupları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gökdağ, B.A. ve Doğan T. (2016). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gurbannepesov, A. ve Atabeyev A. (1995). *Çağdaş Türkmen Şiirlerinden Örnekler*. (Aktaran: Himmet Biray, Nergis Biray). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://turuz.com/book/title/turkce-nin-koken-bilgi-etimolojik-sozlu-yu> adresinden edinilmiştir.

Gündoğdu, R. ; Adıgüzel, N. ve Önal F. (2011). *Kâmus-ı Türkî-* Şemsettin Sami. İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık.

Güvenç, A. Ö. (2011). Dede Korkut Kitabı'nda Mizah. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*. sayı 46, s. 157-180.

İpek, A. (2016). Edebiyatımızda Mizah ve Hiciv Unsuru Olarak Kedi ve Kânî ile Namık Kemal'in Hirre-Nâmesi. *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. Rize, Türkiye.

Kabacalı, A. (2003). *Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik- - Hayatı, Kişiliği, Şiirleri* (5. Basım). İstanbul: Özgür Yayınları.

Kaplan, M ve Çomoğlu, S. (2016). Klasik Türk Şiirinde Sahrâ. *Journal of Turkish Language and Literature*, c.2 (1) 229-266.

Karadavut, N. (2021). Nedîm'in Gazelleri Örnekleminde Alışılmamış Bağdaştırmalar. *MSKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1 (1), s. 53-69.

Karahan, A. (1948). Fuzûlî'nin Mektupları I. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.2 (3-4), s. 245-266.

Koestler, A. (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*. (Çeviren: Sevinç Kabakçioğlu, Özcan Kabakçioğlu). İstanbul: İris Yayıncılık.

Madakeev, R. (2019). *Kırgız Şairi Baydılda Sarnogoyev'in Şiirlerinin Tematik Açıdan İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Morkoç, Ö. (2007). *Sihâm-ı İlhâm*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Morreal, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak* (Çeviren: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer). İstanbul: İris Mizah Kültürü.

Naskali, E.G. ve Duranlı, M. (2019). *Altayca-Türkçe Sözlük* (2. Basım). Ankara: TDK Yayınları.

Nesin, A. (1970). *Azizname 3 Taşlamalar*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Nesin, A. (2004). *Damda Deli Var*. İstanbul: Nesin Yayınevi.

Ölmez, Z.K. (1996). *Şecere-, Terākime Türkmenlerin Soy Kütüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Ankara: Bilgesu.

Öngören, F. (1983). *Türk Mizah ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özdemir, Ö. (2011). *Şeyhi- Hârname*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Salman, R. (1997). *Şükrulla-Kafansız Kömilganlar (Transkripsiyonlu Metin-Metin Türkiye Türkçesine Çevirisi-Dil Özellikleri-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Sanders, B. (2001). *Kahkanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme* (Çeviren: Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sevindik, A. (2017). *Türk Halk Kültüründe Mizah Ekolojisi*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şahin, A.G. (2016). Hüseyin Suat Yalçın'ın Gâve Destanı. *Yeni Türk Edebiyatı*, (17), s. 127-148.

TDV İslâm Ansiklopedisi (21.06.2023). Mizah.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mizah>

- TDV İslâm Ansiklopedisi (21.06.2023). Çağatay Edebiyatı.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cagatay-edebiyati>
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları* (5. Basım). Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2. Basım). Ankara: TDK Yayınları.
- Tuncer, H. (2021). Gözden Kaçmış Tefrika Bir Mizah Sözlüğü: Lügât-I Cedîde. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, s. 286-299.
- Turan, F. (2001). *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügatı*. İstanbul: Bay Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (21.06.2023). <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğur, N. (2003). *Anlambilim, Sözcüğün Anlam Açılımı*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi* (2. Basım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (1996). *Tarama Sözlüğü VIII Dizin*. Ankara: TDK Yayınları. <https://turuz.com/book/title/tarama-sozlugu> adresinden edinilmiştir.
- Ün, C. (2008). Nâbî'nin Bir Latifesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1*, s. 241-254.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Veren, E. (2018). IX. Yüzyıl Öncesi Türk Kültürel Belleğinde Mizahın İzleri. *Millî Folklor*, s.114-126.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Eylül Sena Ergun

Yabancı Dili: İngilizce

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Yeni Türk Dili	Düzce Üniversitesi	2023
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Düzce Üniversitesi	2020
Lise	-	Kampüs Temel Lisesi	2016

